ISSN 1857-2022
E–ISSN 3082-1673
9 771857 202008
Revistă de
Categoria C conform
evaluării ANACEC

MINISTERUL EDUCAȚIEI ȘI CERCETĂRII
UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA
INSTITUTUL DE ISTORIE

REVISTA DE ISTORIE A MOLDOVEI

Nr. **3-4** (143-144)
ianuarie-iunie
2025

OPEN ACCESS JOURNALS
Instrumentul Bibliometric Național

2025

ISSN 1857-2022

FONDATOR: Institutul de Istorie al Academiei de Ştiinţe a Moldovei.
Revista de Istorie a Moldovei apare din 1990.

REDACŢIA:

Gheorghe COJOCARU (*redactor-şef*)
Silvia CORLĂTEANU-GRANCIUC (*secretar ştiinţific responsabil*)

Tehnoredactare: Tanavius SRL

COLEGIUL DE REDACŢIE:

Paola AVALLONE (Italia)
Ioan BOLOVAN, mem. cor. al Academiei Române
Vitalie CIOBANU
Gheorghe CLIVETI, mem. cor. al Academiei Române
Sergiu CORNEA
Acad. Demir DRAGNEV
Acad. Andrei EŞANU
Gheorghe NEGRU
Ştefan LEMNY (Franţa)
Acad. Ioan-Aurel POP (România)
Ştefan PURICI (România)
Corneliu SIGMIREAN (România)
Acad. Victor SPINEI (România)
Igor ŞAROV
Ion ŞIŞCANU
Valentin TOMULEŢ
Anatol ŢĂRANU

- ❑ Autorii poartă responsabilitatea pentru conţinutul articolelor publicate.
- ❑ Opiniile autorilor nu reflectă neapărat opinia Colegiului de Redacţie.

© Institutul de Istorie

SUMAR

STUDII

Alexandru BEJENARU,
JUSTIȚIA DE FRONTIERĂ LA HOTARUL MOLDO-POLON
(SECOLUL al XV-lea – MIJLOCUL SECOLULUI al XVI-lea) 7

Gheorghe NEGRU,
STATUTUL JURIDIC AL LIMBII ROMÂNE ȘI IMPUNEREA LIMBII RUSE
ÎN INSTITUȚIILE ADMINISTRATIVE DIN BASARABIA (1812-1828) 24

Constantin UNGUREANU,
POPULAȚIA BASARABIEI CONFORM RECENSĂMÂNTULUI DIN 1897 47

Andrei EMILCIUC,
INSTITUIREA CASELOR DE CREDIT MĂRUNT
PE LÂNGĂ ZEMSTVELE DIN BASARABIA (1904-1908) 72

Octavian D. ȚÎCU,
CONTESTAREA BASARABIEI: ASPECTE ALE ACȚIUNII SUBVERSIVE SOVIETICE
ÎMPOTRIVA ROMÂNIEI (1918-1940) 85

Mariana BAGRIN,
VIITORUL NEUTRALITĂȚII EUROPENE ÎN CONTEXTUL INVAZIEI RUSE ÎN UCRAINA:
PERSPECTIVE DIN FINLANDA ȘI AUSTRIA 101

MEMORIE ISTORICĂ

Gheorghe COJOCARU,
SEMNIFICAȚIA ZILEI DE 28 IUNIE 1940: UN BILANȚ LA 85 DE ANI DISTANȚĂ 116

DOCUMENTE

Eugen-Tudor SCLIFOS,
PROBLEMA BASARABIEI ÎN RAPOARTELE AMBASADORULUI BRITANIC LA BERLIN,
JOHN BLOOMFIELD (1856) 120

PORTRETE ISTORICE

Dinu POȘTARENCU,
ȘTEFAN CIOBANU: PRECIZĂRI ȘI COMPLETĂRI BIOGRAFICE 128

ISTORIE LOCALĂ. PAGINI DE HERALDICĂ

Silviu ANDRIEȘ-TABAC,
STEMA ȘI DRAPELUL SATULUI SCULENI, COMUNA SCULENI, RAIONUL UNGHENI 134

PAGINA DOCTORANDULUI

Anatolie NOSATÎI,
VIAȚA COTIDIANĂ ÎN LOCALITĂȚILE RURALE DIN RSS MOLDOVENEASCĂ
ÎN ANII,70 – PRIMA JUMĂTATE A ANILOR,80 AI SECOLULUI al XX-lea 143

Constantin BUSUIOC,
ROLUL ONG-URILOR LOCALE ȘI AL THINK-TANK-URILOR
ÎN CONSOLIDAREA REZILIENȚEI COMUNITARE
ȘI MONITORIZAREA REFORMELOR UE ÎN PROCESUL DE ADERARE 158

RECENZII

Nicolae ENCIU, *PE CALEA MODERNITĂȚII EUROPENE:*
BASARABIA ÎN CADRUL NOII ORGANIZĂRI ADMINISTRATIVE
A ROMÂNIEI ÎNTREGITE (1918-1925), TÂRGU MUREȘ: UNIVERSITY PRESS, 2025 169
Alexandru MOLCOSEAN

AUR PE ARGINT, VIAȚA COTIDIANĂ A ARHEOLOGIEI MOLDOVEI ÎN ANII 1945–1991,
EDITAT DE D. TOPAL, S. MATVEEV, CU CONTRIBUȚII DE IULIAN SALAGOR,
CHIȘINĂU: LEXON-PRIM, 2024 172
Alina FELEA

Silviu ANDRIEȘ-TABAC, *STEMA, DRAPELUL ȘI IMNUL REPUBLICII MOLDOVA.*
O CRONICĂ A ADOPTĂRII ȘI CONSACRĂRII, CHIȘINĂU: LEXON-PRIM, 2025 175
Alexandru MOLCOSEAN

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

PRIMUL CONGRES NAȚIONAL AL MEMORIEI. CHIȘINĂU, 28 IUNIE 2025
Virgiliu BÎRLĂDEANU 178

CONTENTS

STUDIES

Alexandru BEJENARU,
BORDER JUSTICE AT THE MOLDOVANO-POLISH FRONTIER
(15TH CENTURY – MID-16TH CENTURY) 7

Gheorghe NEGRU,
THE LEGAL STATUS OF THE ROMANIAN LANGUAGE AND THE IMPOSITION OF RUSSIAN LANGUAGE
IN THE ADMINISTRATIVE INSTITUTIONS OF BESSARABIA (1812–1828) 24

Constantin UNGUREANU,
POPULATION OF BESSARABIA ACCORDING TO THE 1897 CENSUS 47

Andrei EMILCIUC,
THE ESTABLISHMENT OF SMALL CREDIT HOUSES
WITHIN BESSARABIA'S ZEMSTVOS (1904-1908) 72

Octavian D. ȚÎCU,
CONTESTING BESSARABIA: ASPECTS OF SOVIET SUBVERSIVE ACTION
AGAINST ROMANIA (1918–1940) 85

Mariana BAGRIN,
THE FUTURE OF EUROPEAN NEUTRALITY IN LIGHT OF RUSSIA'S UKRAINE INVASION:
PERSPECTIVES FROM FINLAND AND AUSTRIA 101

HISTORICAL MEMORY

Gheorghe COJOCARU,
THE SIGNIFICANCE OF JUNE 28, 1940: AN ASSESSMENT 85 YEARS LATER 116

DOCUMENTS

Eugen-Tudor SCLIFOS,
THE ISSUE OF BESSARABIA IN THE REPORTS OF THE BRITISH AMBASSADOR TO BERLIN,
JOHN BLOOMFIELD (1856) 120

PERSONALITIES

Dinu POȘTARENCU,
ȘTEFAN CIOBANU: BIOGRAPHICAL CLARIFICATIONS AND ADDITIONS 128

LOCAL HISTORY. PAGES OF HERALDRY

Silviu ANDRIEȘ-TABAC,
COAT OF ARMS AND FLAG OF SCULENI VILLAGE,
SCULENI COMMUNE, UNGHENI DISTRICT 134

THE DOCTORAL STUDENT'S PAGE

Anatolie NOSATÎI,
EVERYDAY LIFE IN THE RURAL LOCALITIES OF THE MOLDAVIAN SSR
DURING THE 1970S AND THE FIRST HALF OF THE 1980S 143

Constantin BUSUIOC,
THE ROLE OF LOCAL NGOs AND THINK-TANKS IN STRENGTHENING COMMUNITY RESILIENCE AND MONITORING EU REFORMS IN THE ACCESSION PROCESS 158

REVIEWS

Nicolae ENCIU, *ON THE PATH OF EUROPEAN MODERNITY: BESSARABIA WITHIN THE NEW ADMINISTRATIVE ORGANIZATION OF GREATER ROMANIA (1918-1925)*, TÂRGU MUREȘ: UNIVERSITY PRESS, 2025 169
Alexandru MOLCOSEAN

GOLD ON SILVER: THE EVERYDAY LIFE OF MOLDOVAN ARCHAEOLOGY IN THE YEARS 1945–1991, EDITED BY D. TOPAL, S. MATVEEV, WITH CONTRIBUTIONS BY IULIAN SALAGOR, CHIȘINĂU: LEXON-PRIM, 2024 172
Alina FELEA

Silviu ANDRIEȘ-TABAC, *THE COAT OF ARMS, FLAG, AND ANTHEM OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA: A CHRONICLE OF THEIR ADOPTION AND CONSECRATION*, CHIȘINĂU: LEXON-PRIM, 2025 175
Alexandru MOLCOSEAN

SCIENTIFIVC LIVE

THE FIRST NATIONAL CONGRESS OF MEMORY. CHIȘINĂU, JUNE 28, 2025 178
Virgiliu BÎRLĂDEANU

ORCID: 0000-0001-6508-3917
https://doi.org/https://doi.org/10.58187/rim.141-142.08 OPEN ACCESS JOURNALS
CZU: 94(478:438)"14/15''

STUDII

Alexandru Bejenaru*

JUSTIȚIA DE FRONTIERĂ LA HOTARUL MOLDO-POLON (SECOLUL XV – MIJLOCUL SECOLULUI XVI)**

BORDER JUSTICE AT THE MOLDOVANO-POLISH FRONTIER (15TH CENTURY – MID-16TH CENTURY)

Rezumat: În articolul de față se propune pentru atenție analiza izvoarelor documentare din cadrul cancelariei domnilor Moldovei și regilor Poloniei, care menționează diverse aspecte ale apariției și evoluției justiției de frontieră la hotarul moldo-polon în secolul XV – mijlocul secolului XVI. Începutul acestei perioade este marcată de afirmarea principalilor reprezentanți ai administrației regiunilor de graniță (pârcălabii sau starostii moldoveni Hotinului, Țeținei/Cernăuțiului și a Sorocii; starostii poloni ai Colomeei, Sneatânului și Camenițeiei), însă din mijlocul secolului XV apar primele mărturii ale conturării viitoarelor concepte a justiției de frontieră. Reglementarea normelor de judecată a supușilor moldoveni și polonezi, precum și cooperarea demnitarilor teritoriali din cele două țări au cunoscut un avânt deosebit în cadrul tratatelor moldo-polone încheiate în prima jumătate a secolului XVI.

Cuvinte-cheie*:* Țara Moldovei, Regatul Poloniei, Hotin, Cernăuți, Podolia, Pocuția, justiția de frontieră

Abstract: The present article showcases the documentary sources from the chancellery of the Moldavian princes and Polish kings, which mention various aspects of the emergence and evolution of border justice at the Moldavian-Polish border in the 15th – mid-16th centuries. The beginning of this period is marked by the establish-

* **Alexandru Bejenaru**, alexandru.bejenaru@usm.md, doctor în istorie, cercetător științific la Institutul de Istorie al USM, https:// ror.org/0475kvb92.

** Studiul a fost elaborat în cadrul subprogramului 010401: Coordonatele modernizării social-economice, politice, administrative și culturale în Moldova, Basarabia, RASSM, RSSM și Republica Moldova în context regional și european (studii, documente, sinteze).

ment of the main representatives in the administration of the border regions (the Moldavian pârcălabs or starosts of Hotin, Țețina/Cernăuți and Soroca; the Polish starosts of Kołomyja, Śniatyn and Kamieniec), but the first evidence of the future concepts of borderland justice emerged in the mid-15th century. The settlement of the rules regarding the judgment of the Moldavian and Polish subjects, as well as the cooperation of the territorial dignitaries of the two countries gained particular impetus in the framework of the Moldavian-Polish treaties from the first half of the 16th century.

Keywords: Principality of Moldavia, Kingdom of Poland, Hotin, Cernăuți, Podolia, Pocuția, border justice

Frontiera de nord a Țării Moldovei cu Regatul Poloniei a fost menționată ocazional în mai multe acte oficiale din cadrul relațiilor bilaterale, care au reglementat statutul hotarului comun dintre cele două state medievale. După omagiul depus de Petru Mușat (1375-1391) și boierii săi de frunte la Lwów pe 26 septembrie 1387[1], primele mențiuni ale unor neînțelegeri privind teritoriile de frontieră se regăsesc în apelul boierilor moldoveni adresat regelui Poloniei Władysław II Jagiełło (1386–1434) înainte de 6 ianuarie 1395[2] și în tratatul încheiat între același monarh polonez și voievodul Ștefan II pe 13 decembrie 1433[3]. Pe parcursul următoarelor decenii mărturiile documentare indică la apariția mai multor tratate, stipulații și practici ale supravegherii granițelor comune și soluționării coliziilor juridice prin intermediul colaborării active dintre demnitarii teritoriali regali și domnești. Totalitatea acestor mecanisme de cooperare între organele judiciare ale statelor vecine reprezintă justiția de frontieră, a cărei misiune constă în asigurarea ordinii și soluționarea problemelor legate de încălcările legii sau de jurisdicția aplicată în zona de graniță comună. Printre cazurile abordate în cadrul acestui sistem reglementat de tratatele încheiate dintre cele două părți se numărau încălcările de trecere a frontierei, episoadele de contrabandă, migrație ilegală etc.

Scopul studiului de față reprezintă analiza cooperării demnitarilor de frontieră ai Țării Moldovei și Coroanei polone în domeniul aplicării justiției asupra supușilor celor două state pe parcursul secolului XV – mijlocul secolului XVI. Cercetarea acestui subiect poate releva gradul de colaborarea al reprezentanților puterii domnești și regale dincolo de circumstanțele conflictelor politico-militare, care izbucneau sporadic între cele două state în acea perioadă.

[1] M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare. Vol. II. Documente interne: urice, (ispisoace), surete, regeste, traduceri (1438-1456). Documente externe: Acte de împrumut, de omagiu, tractate, solii, privilegii comerciale, salvconducte, scrisori.* Iași: „Viața Românească" S.A., 1932, doc. 162, p. 599-601; doc. 163, p. 601-603. (În continuare M. Costăchescu, *Documente moldovenești...).*

[2] M. Costăchescu, *Documente moldovenești...* „Viața Românească" S.A., 1932, doc. 166, p. 609-611.

[3] M. Costăchescu, *Documente moldovenești...*„Viața Românească" S.A., 1932, doc. 183, C, p. 660-662.

Pentru atingerea scopului propus, în centrul atenției se vor afla izvoarele documentare ale cancelariei domnilor Moldovei și ale oficialităților polone, care au abordat direct sau tangențial subiectele legate de justiția aplicată față de supușii celeilalte țări, măsurile de combatere a crimelor săvârșite în regiunile de frontieră și modalitatea desfășurării judecăților comune dintre demnitarii celor două state vecine.

Noutatea temei abordate constă în absența unei analize dedicate exclusiv conlucrării demnitarilor de frontieră pe problemele legate de încălcările legii în regiunile de frontieră comună. Evoluția hotarului moldo-polon s-a aflat în atenția mai multor istorici români încă de la începutul secolului XX, atenția principală fiind acordată conflictelor teritoriale pentru Pocuția și Țara Șipenițului. În perioada antebelică și interbelică trecutul frontierei de nord a Țării Moldovei a fost abordat în studiile lui I. I. Nistor[4], N. Iorga[5], I. C. Băcilă[6], I. Minea[7], R. Rosetti[8], T. Bălan[9] și C. Racoviță[10]. Perioada postbelică a cunoscut un număr mai mic de articole dedicate acestei probleme în comparație cu etapa precedentă, contribuțiile majore aparținând lui T. Bălan[11], P. P. Panaitescu[12], I. Corfus[13] și Ș. S. Gorovei[14]. În anii recenți, originile și evoluția frontierei moldo-polone au fost studiate de

[4] I. I. Nistor, *Zur moldauisch-pokutischen Grenzfrage*. În: „Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums", 16, 1908, p. 3-16; idem, *Die Moldauischen Anspruche auf Pokutien*. În: „Archiv fur osterreichische Geschichte", 101, 1910, 1, p. 1-182; idem, *Frontiera româno-polonă*. În: În: „Graiul Românesc", vol. I, nr. 2, 1927, p. 37-43.

[5] N. Iorga, *Istoria românilor în chipuri și icoane*, Editura Ramuri, Craiova, 1921; idem, *Originea și sensul direcțiilor politice în trecutul țerilor noastre*. În: Analele Academiei Române: Memoriile Secțiunii Istorice, II, XXXVIII, 1916, p. 921-941; idem, *Istoria românilor pentru poporul românesc*, Ediția a VI-a, Vălenii-de-Munte: Editura Așezământului Tipografic „Datina Românească", 1926.

[6] I. C. Băcilă, *Întinderea Moldovei*. În: „Buletinul Societății Regale Române de Geografie", XXXVII, 1916-1918, p. 317-332; I. C. Băcilă, *Schiță istorică asupra hotarelor Basarabiei*. În: Arhivele Basarabiei, 1929, Nr. 3, p. 39-49.

[7] I. Minea, *Principatele Române și politica orientală a împăratului Sigismund*, Tipografia „Convorbiri literare", București, 1919.

[8] Radu Rosetti, *Granița Moldovei pe vremea lui Ștefan cel Mare*. În: Academia Română. Memoriile secțiunii istorice. Seria III, Tomul XV, 1934, p. 81-91.

[9] Teodor Bălan, *Cetatea Hmeliov*, Cernăuți: Institutul de Arte Grafice și Editură „Glasul Bucovinei", 1927; T. Bălan, *O știre nouă despre hotarul Moldovei*. În: Codrul Cosminului, VIII, 1933-1934, p. 458-459; T. Bălan, Hotarul de la Ceremuș, În: Codrul Cosminului, IX, 1935, p. 275-282.

[10] C. Racoviță, *Începuturile suzeranității polone asupra Moldovei (1387-1432)*. În: Revista istorică română, X (1940), p. 237-332.

[11] T. Bălan, *Lămurirea unei confuzii istorice*. În: Studii și Cercetări Istorice, XIX, 1946, pp. 41-46.

[12] P. P. Panaitescu, *Legăturile moldo-polone în secolul XV și problema Chiliei*. În: „Romanovlahica", vol. III, 1958, p. 95-115.

[13] I. Corfus, Încă un „cuvânt" de-al lui Neculce se dovedește a nu fi legendă. În: „Studii", XVII, 1964, 3, pp. 597-598.

[14] Ș. S. Gorovei, *Activitatea diplomatică a marelui logofăt Ioan Tăutu*. În: „Suceava. Anuarul Muzeului Județean", V, 1978, pp. 237-251.

C. Cojocariu[15], I. Eremia[16] și A. Pînzar[17], în timp ce alte probleme legate de trecutul ținuturilor Hotin, Cernăuți și Soroca, rolului deținut de unii reprezentanți ai nobilimii polone în raporturile bilaterale dintre cele două state și activitatea dregătorilor domnești de frontieră au fost discutate de I. Gumenâi[18], C. Burac[19], C. Rezachevici[20], A. Eșanu și V. Eșanu[21].

Conceptul justiției de frontieră desemnează la etapa actuală cooperarea dintre organele judiciare ale diferitor state în zonele de graniță comună, cu un accent deosebit pe cazurile legate de migrațiune și aplicarea violenței excesive și ilegale din partea autorităților guvernamentale pentru reafirmarea hotarelor sale naționale[22]. Acest concept, extins la nivelul tuturor interacțiunilor judiciare dintre instituțiile judiciare ale statelor vecine și privit din perspectiva paradigmelor frontierelor medievale în comparație cu cele din epoca modernă, poate releva creșterea treptată a exercitării controlului asupra regiunilor de periferie din partea puterii centrale către sfârșitul Evului Mediu. Istoriografia occidentală a apreciat tradițional ideea de frontieră medievală din perspectiva structurilor de stat modern, teoriei hotarelor naturale, perceperii graniței ca un termen exclusiv politico-statal și a teritoriilor de margine ca spații destinate colonizării sau militarizării – concepte născute și dezvoltate în perioada Renașterii, Reformei, Iluminismului, Revoluției franceze și a celei industriale[23]. În a doua

[15] C. Cojocariu, *„Terra Sepenicensis" și hotarul nordic al Moldovei*. În: Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", Iași, XXXII, 1995, pp. 340-342.

[16] I. Eremia, *Unele considerații privind hotarele Țării Moldovei în a doua jumătate a secolului al XIV-lea – Pocuția și Colomeea*. În: Tyragetia, s.n., vol. IV [XIX], nr. 2, 2010, p. 79-92.

[17] A. Pînzar, *Hotarul de Nord al Moldovei: (de la formare, în secolul al XIV-lea, până la statornicirea lui pe Ceremuș, Colacin și Nistru)*, Editura Universității „Al. I. Cuza", Iași, 2016, pp. 153-155.

[18] I. Gumenîi, *Istoria ținutului Hotin: de la origini până la 1806*, Chișinău: Civitas, 2002.

[19] C. Burac, *Ținuturile Țării Moldovei până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București: Editura Academica, 2002, p. 66-86, 172-176, 260-266.

[20] C. Rezachevici, *Magnații Buczacki-Jazlowiecki și Moldova în secolele XV-XVI și ramura necunoscută a acestora, boierii moldoveni Buceațchi*, în „Revista de Istorie a Moldovei", nr. 3-4, 2006, p. 21-25; idem, *Din vechile legături politico-diplomatice uitate polono-române – magnații Buczacki-Jazłowiecki și Moldova în secolele XV-XVI*. În: Wielowiekowe bogactwo polsko-rumuńskich związków historycznych i kulturowych/Bogăția multiseculară a legăturilor istorice și culturale polono-române, Suceava: Uniunea Polonezilor din România, 2014, p. 69-78; idem, *Ce este Bucovina istorică? Origine – nume, evoluție.* În: Historyczne i kulturowe aspekty relacji polsko-rumuńskich/Aspectele istorice și culturale ale relațiilor polono-române, Suceava: Uniunea Polonezilor din România, 2016, pp. 76-77.

[21] A. Eșanu, V. Eșanu, Pârcălabi de Hotin – (sec. XIV – 1714). Oameni, destine, fapte (I). În: *Destin românesc. Revista de istorie și cultură*. 2003, an. X, nr. 2 (38), pp. 7-35; V. Eșanu, Înalți demnitari ai lui Ștefan cel Mare: pârcălabi ai cetăților de margine. În: *Enciclopedica. Revistă de istorie a științei și studii enciclopedice.* 2013, nr. 1(4), pp. 80-98.

[22] C. Costello, I. Mann, *Border Justice: Migration and Accountability for Human Rights Violations*. In: German Law Journal, vol. 21, no. 3, 2020, p. 311–34; I. Mann, Border Justice in the Age of Pandemic. *Just Security*, 21 August 2020 [citat 16 iunie 2025]. Disponibil: https://www.justsecurity.org/72078/border-justice-in-the-age-of-pandemic/

[23] D. Abulafia, Introduction: Seven Types of Ambiguity, c. 1100-1500. În: D. Abulafia, N. Berend (eds.), *Medieval Frontiers: Concepts and Practices*, Aldershot: Ashgate, 2002, p. 1-34.

jumătate a secolului XX, cercetătorii occidentali au reevaluat această abordare, apreciind regiunile de hotar ca spații multiculturale cu influență reciprocă a comunităților aflate pe ambele părți ale limitelor de demarcare[24] și cu mai multe nuanțe economice, lingvistice, religioase sau revendicatoare din punct de vedere politic, care puteau fi contradictorii[25].

Elementul distinctiv dintre frontierele medievale și cele moderne reprezintă percepția diferită asupra limitelor teritoriilor din cadrul unei formațiuni statale în cele două epoci. Hotarele dintre unitățile administrativ-teritoriale în Evul Mediu nu erau ghidate de bariere naturale de-a lungul cursului râurilor sau a lanțurilor montane[26], ci de principiul subordonării burgului sau punctului fortificat învecinat, care exercita autoritatea sa asupra populației și teritoriilor înconjurătoare, indiferent dacă acest hotar era dintre două districte sau două state[27]. În comparație cu epoca modernă, frontierele medievale nu au reprezentat hotare liniare, ci regiuni distincte cu propriile trăsături geografice, economice și sociale, prin care ele se distingeau într-un anumit fel de restul teritoriilor celor două țări învecinate[28]. Totodată, controlul exercitat din partea puterii centrale nu era

[24] M. Coman, *Putere și teritoriu. Țara Românească medievală (secolele XIV-XVI),* București: Polirom, 2013, p. 162, 169.

[25] D. Abulafia, Introduction: Seven Types of Ambiguity, c. 1100-1500. In: D. Abulafia, N. Berend (eds.), *Medieval Frontiers: Concepts and Practices*, Aldershot: Ashgate, 2002, p. 5, 12-14. Un exemplu pentru această din urmă caracteristică este oferit de Regatul Ungariei, unde s-a dezvoltat o veritabilă „ideologie de frontieră" prin invocarea imaginii teritoriilor Coroanei Sf. Ștefan în calitate de „poartă a creștinătății" în fața mongolilor, conform expresiei lui Bela IV (1235-1270) în scrisoarea sa către papa de la Roma în jurul anului 1250, în pofida faptului că în epoca medievală hotarele delimitate liniar dintre state încă nu existau, inclusiv în Ungaria (N. Berend, Hungary, 'the Gate of Christendom'. In: D. Abulafia, N. Berend (eds.), *Medieval Frontiers: Concepts and Practices*, Aldershot: Ashgate, 2002, p. 196, 198).

[26] În cazul munților, delimitarea granițelor a fost dificilă din cauza spațiilor montane vaste și totodată dificile pentru activitatea comisiilor de hotar (P. Beșliu-Muntean, *Considerații generale asupra securității frontierei central-sudice a Transilvaniei (secolele XII-XVI)*. În: Transilvania, nr. 3, 2009, p. 77). Chiar și în cazul Franței, unde a fost popularizat pentru prima dată conceptul de hotar natural, munții Pirinei au primit statutul oficial de graniță doar către 1795, iar demarcarea exactă a liniei de contact a avut loc doar către 1868 (Anna Groundwater, Renewing the Anglo-Scottish Frontier: Reassessing Early Modern Frontier Societies. În: Raingard Eßer, Steven G. Ellis (eds.), *Frontier and Border Regions in Early Modern Europe*, Hannover: Wehrhahn Verlag, 2013, p. 22), în timp ce Alpii au primit prima linie de delimitare imaginară a frontierei dintre Regatul Franței și Ducatul de Savoia, fără participarea unor comisii de frontieră la fața locului, doar în cadrul tratatului de pace de la Rijswijk în 1697 (Jozef W. Konvitz, *Cartography in France, 1660–1848: Science, Engineering and Statecraft*, Chicago: University of Chicago Press, 1987, p. 32-33).

[27] A. Janeczek, The Territorial Organization in Western Rus' between High and Late Middle Ages | Organizacja terytorialna zachodnich ziem Rusi pomiędzy pełnym i późnym średniowieczem. În: M. Wołoszyn, ed. *From Cherven' Towns to Curzon Line. The Lands on the Middle Bug during the Middle Ages and the Historiographic Perspective on the Formation of Poland's Etuastern Border, 18th-21st Century*. *Vol. I*. Leipzig: Leibniz-Institut für Geschichte und Kultur des östlichen Europa, 2017, p. 107.

[28] D. Hay, England, Scotland and Europe: the Problem of the Frontier. In: D. Hay, *Renaissance Essays*, London: The Hambledon Press, 1988, p. 310-314.

uniform asupra tuturor stăpânirilor sale – după cum remarcă M. Coman, statul medieval era din punct de vedere cartografic „un teritoriu în care petele de culoare se învecinează cu spațiile albe, regiuni în care puterea domnească era slabă, ineficientă sau chiar nu se exercita deloc”[29]. Un exemplu al acestei realități, adus de către istoricul român, reprezintă cazul frontierei răsăritene a Țării Românești, unde voievozii munteni s-au ciocnit cu dificultăți în impunerea autorității lor față de vechea boierime buzoiană, râmniceană și brăileană[30].

Reevaluând aprecierile frontierelor medievale și moderne, putem trece la analiza nemijlocită a izvoarelor documentare, care pot să descrie evoluția justiției de frontieră în zonele de graniță dintre Țara Moldovei și Regatul Poloniei. Pentru intervalul secolului XV – mijlocului secolului XVI, sarcinile de judecată în spațiul frontalier au revenit demnitarilor teritoriali, numiți de către voievozii de la Suceava și Curtea de la Cracovia. Din partea Moldovei, principalii dregători atestați documentar la sfârșitul secolului XIV și începutul secolului XV au fost starostii sau pârcălabii Hotinului și Țeținei[31]. Prima atestare a unui pârcălab al Hotinului apare în salvconductul dat de Ștefan I la 3 februarie 1397 lui Spytko de Melsztyn, ducelui Podoliei[32]. La începutul domniei lui Alexandru cel Bun (1400-1432), în cadrul Sfatului său domnesc au fost menționați Șandru de la Hotin și Hotco de la Țețina în actul emis pe 28 iunie 1401[33], iar în hrisovul din 7 ianuarie 1403 figurează Horaeț de la Hotin[34]. Pe cealaltă parte a frontierei, rolul de reprezentare al intereselor regale a revenit starostilor generali ai Podoliei și conducătorilor Voievodatului Rusesc, în subordonarea cărora se aflau starostii Colomeei, Sneatânului și Cameniței. O particularitate importantă a sistemului administrativ al provinciilor polone a reprezentat ponderea tot mai înaltă deținută de câte șleahta locală în administrația regiunilor de frontieră cu Țara Moldovei. În prima jumătate a secolului XV s-a distins familia nobiliară Buczacki, care a deținut proprietăți funciare și influență majoră în Podolia și Pocuția, unul dintre reprezentanții săi de seamă fiind Teodoryk Buczacki, castelanul Cameniței (1442-1455) și starostele general al Podoliei (1442-1455)[35].

[29] M. Coman, *Putere și teritoriu. Țara Românească medievală (secolele XIV-XVI),* București: Polirom, 2013, p. 211.

[30] *Idem*, p. 148.

[31] Starostii numiți la Hotin și Țețina au avut un rol identic cu cel al pârcălabilor în Țara Moldovei, fiind dregători teritoriali cu funcții de reprezentare a puterii domnești la fața locului și rezultând dintr-o influență fie pe filiera maramureșeană, fie pe cea polono-haliciană asupra practicilor cancelariei moldovene timpurii (A. Bejenaru, Starosts in the Principality of Moldavia. A Case Study (1387-1439). In: *Transylvanian Review*. 2024, vol. XXXIII, no. 2, p. 81-82).

[32] M. Costăchescu, *Documente moldovenești...*„Viața Românească” S.A., 1932, doc. 168, p. 616-617.

[33] DRH, A, I, doc. 13, p. 18-20.

[34] DRH, A, I, doc. 17, p. 24-25.

[35] C. Rezachevici, Magnații Buczacki-Jazlowiecki și Moldova în secolele XV-XVI și ramura necunoscută a acestora, boierii moldoveni Buceațchi, în „Revista de Istorie a Moldovei”, nr. 3-4, 2006, p. 21; В. Михайловський, *Еластична спільнота. Подільська шляхта в другій половині XIV – 70-х роках XVI ст.* – К.: Темпора, 2012, p. 121.

Membrii clanului Buczacki, calificați drept „adevărați „regișori" de graniță" de C. Rezachevici[36] și „stăpâni necoronați ai Podoliei" de V. Mykhailovsky[37], și alți reprezentanți ai șlehtei Podoliei și Voievodatului Rusesc au fost principalele figuri din rândul demnitarilor de frontieră cu care a avut de a face Ștefan cel Mare, când acesta lua măsuri pentru normalizarea relațiilor cu Regatul Poloniei în primii săi ani de domnie, ținând cont de intervențiile anterioare ale demnitarilor regali în luptele pentru scaunul domnesc[38]. În cadrul înțelegerilor încheiate la Overchelăuți pe 4 aprilie 1459 domnul Moldovei a dus negocieri cu reprezentanții regelui Poloniei: Andrzej Odrowąż, palatinul și starostele general al Voievodatului Rusesc, și Hryezko de Pomorzany, starostele general al Podoliei. Textul tratatului conține un pasaj scurt, care este relevant pentru subiectul cercetării de față – părțile semnatare au precizat căile de evitare a declanșării unui război din cauza comiterii unor jafuri sau furturi pe teritoriile Coroanei polone: „nu trebuie prin aceasta să se înceapă războiul, rupându-se pacea, ci trebuie să se facă justiția pe o altă cale în modul obișnuit și după obiceiul ținut de demult"[39].

Această frază, deși strâns legată de incursiunile militare recente cu scopuri de prădare în regiunea hotarului moldo-polon, indică existența unei practici de evitare a escaladării conflictelor izbucnite la frontiera celor două țări, care nu a fost consemnată anterior în precedentele tratate bilaterale cunoscute. Cât de veche era această tradiție nu se poate determina ușor, dar, considerând absența acestor stipulații în precedentele acte și ulterioara lor reînnoire și completare

[36] C. Rezachevici, *Din vechile legături politico-diplomatice uitate polono-române – magnații Buczacki-Jazłowiecki și Moldova în secolele XV-XVI*. În: Wielowiekowe bogactwo polsko-rumuńskich związków historycznych i kulturowych / Bogăția multiseculară a legăturilor istorice și culturale polono-române, Suceava, 2014, p. 69.

[37] В. Михайловський, *Еластична спільнота. Подільська шляхта в другій половині XIV – 70-х роках XVI ст*. – К.: Темпора, 2012, p. 117.

[38] Teodoryk Buczacki s-a poziționat în calitate de protector al intereselor lui Iliaș I, Roman al II-lea, Alexandru al II-lea și Bogdan al II-lea, organizând chiar o intervenție militară în favoarea lui Alexandru al II-lea împotriva lui Bogdan al II-lea (DRH, A, I, doc. 231, p. 325-327; doc. 275, p. 390-391; M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare. Vol. II. Documente interne: urice, (ispisoace), surete, regeste, traduceri (1438-1456). Documente externe: Acte de împrumut, de omagiu, tractate, solii, privilegii comerciale, salvconducte, scrisori.* Iași: „Viața Românească" S.A., 1932, doc. 219, p. 746-749, doc. 225, p. 765-769; C. Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova: a. 1324-1881*, Editura Enciclopedică, București, 2001, p. 516-517). Acest trend a fost continuat după moartea lui Teodoryk de către fiul său, Bartoș Buczacki-Jazłowiecki, devenit nou staroste general al Podoliei, și fratele său Michał Mużiło Buczacki, care au asistat la omagiul depus de Alexandru al II-lea regelui Poloniei Cazimir al IV-lea în 1455 și au primit din partea lui Petru Aron posibilitatea de a numi noi dregători „între panii noștri moldoveni" la Hotin și Cernăuți în 1457 (M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare. Vol. II. Documente interne: urice, (ispisoace), surete, regeste, traduceri (1438-1456). Documente externe: Acte de împrumut, de omagiu, tractate, solii, privilegii comerciale, salvconducte, scrisori.* Iași: „Viața Românească" S.A., 1932, doc. 234, p. 808-814).

[39] I. Bogdan (ed.), *Documentele lui Ștefan cel Mare. Volumul II. Hrisoave și cărți domnești (1493-1503). Tractate, acte omagiale, solii, privilegii comerciale, salv-conducte, scrisori (1457-1503),* București: Atelierele grafice Socec & Co., 1913, doc. 126, p. 266-269.

în tratatele încheiate între cele două țări în 1468, 1499, 1510, 1518, 1519, 1527, 1538 și 1539[40], admitem posibilitatea începutului cooperării tot mai strânse dintre dregătorii teritoriali moldoveni și polonezi pe subiectele de administrare a frontierei comune încă din anii 1440'-1450', când a avut loc consolidarea paralelă a rolului pârcălabilor Hotinului și Țeținei/Cernăuțiului și a starostilor din Colomeea, Sneatân și Camenița. Un indiciu indirect reprezintă dispoziția din 1458 a lui Andrzej Odrowąż, palatinul și starostele general al Voievodatului Rusesc, și Michał Mużiło Buczacki, starostele Sneatânului și Colomeei, privitoare la cazurile furturilor de vite, cai și alte animale domestice ale negustorilor din Moldova și Lwów. Oficialii poloni specificau ca persoanele ce au avut de suferit de pe urma furtului să nu tulbure drumul comercial în căutarea animalelor pierdute și să se adreseze la consulii orașului Colomeea, în jurisdicția căruia revenea litigiul dintre partea vătămată și cea învinuită. Țăranul acuzat în furt era chemat la judecată, fiind obligat să prezinte doi martori din satul său de baștină, care puteau să confirme dacă vita sau calul contestat aparținea lui sau a fost cumpărat, cu indicarea numelui vânzătorului[41].

Închegarea practicilor juridice de tratare a supușilor celeilalte țări în regiunile de frontieră și de colaborare dintre demnitarii Țării Moldovei și Regatului Poloniei pe subiectul problemelor justiției de frontieră poate fi observat în tratatul aprobat la Hotin pe 9 octombrie 1467 după întâlnirea delegației moldovene (condusă de Vlaicu, unchiul lui Ștefan cel Mare și fostul staroste al Hotinului, Goian, starostele de atunci al Hotinului, Șandru, pârcălabul Dorohoiului și Iuga vistiernicul) și poloneze (în frunte cu Grigorie, arhiepiscopul de Lwów, Stanisław din Chodcze, voievodul rusesc și starostele de Halici, Michał Mużyło Buczacki, starostele de Colomeea, Sneatân și Coropeț). Principalii participanți de ambele părți în mare parte au fost dregătorii teritoriali ai frontierei moldo-polone, care au decis convocarea unei alte adunări similare anul următor „sub Hotin, în întâia săptămână după Sf. Gheorghe" pentru discutarea tuturor subiectelor „pentru care nu s-au putut înțelege între sine... atât cele mari cât și cele mici, cât și cele ce se vor ivi de la această adunare înainte"[42].

---

[40] I. Bogdan (ed.), *Documentele lui Ștefan cel Mare. Volumul II. Hrisoave și cărți domnești (1493-1503). Tractate, acte omagiale, solii, privilegii comerciale, salv-conducte, scrisori (1457-1503),* București: Atelierele grafice Socec & Co., 1913, doc. 133, p. 296-299, doc. 178, p. 417-426; M. Costăchescu, *Documentele moldovenești de la Ștefăniță voevod (1517-1527)*. Iași: Institutul Românesc de Arte Grafice „Brawo", 1943, doc. 105, p. 491-501; *Acta Tomiciana.* T. 5, Kórnik: Biblioteka Kórnicka, 1855, doc. 90, p. 90-93; *Acta Tomiciana.* T. 9, Poznań: Biblioteka Kórnicka, 1876, doc. 71, p. 66-69; C. Rezachevici, Tratatul între Petru Rareș și Sigismund I (28-31 august 1538) din vremea campaniei lui Suleiman Magnificul în Moldova. În: *Cercetări istorice*, IX-X, 1978-1979, p. 324-325; *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae*. T. 1, cz. 1-2, Vilna: Wyd. Dogiel Maciej, 1758, p. 617. (În continuare I. Bogdan (ed.), *Documentele lui Ștefan cel Mare...).*

[41] E. Hurmuzaki, N. Densușianu (ed.), *Documente privitore la istoria românilor. Vol. II. Partea 2. 1451-1510*, Bucuresci: Stabilimentulu graficu Socecu Teclu, 1891, doc. 93, p. 111.

[42] I. Bogdan (ed.), *Documentele lui Ștefan cel Mare.,* doc. 133, p. 298-299.

Deși rezultatele acestor discuții verbale nu s-au păstrat într-o formă scrisă, observăm o tendință a colaborării între dregătorii teritoriali ai celor două țări în cadrul ședințelor comune, cu precizarea următoarei date a întâlnirii delegației regale și domnești în cazul apariției unei asemenea necesități din partea regelui Poloniei. Acest fapt marchează începutul reglementării pașilor de soluționare a pricinilor de la frontieră în comun acord. Procesul respectiv a fost perturbat la finele secolului XV de înrăutățirea relațiilor moldo-polone după 1486, care a culminat cu campania nereușită a regelui Jan Olbracht (1492-1501) împotriva Țării Moldovei din 1497. Tratatul de pace semnat după încheierea acestui conflict la Hârlău pe 12 iulie 1499 consemnează extinderea prerogativelor dregătorilor de periferie, transferând supușii poloni sub jurisdicția starostilor de Hotin și Cernăuți în timpul călătoriilor lor în Moldova, cărora aceștia puteau să se adreseze pentru ca „să facă dreptate tuturor oamenilor din țările Domniei Sale Craiului și ale sus-numiților frați ai Domniei Sale (marele duce al Lituaniei Alexandru și prințul polonez Sigismund – n.n.)". Același lucru se prevedea și în cazul moldovenilor veniți în Polonia, care puteau să se adreseze după ajutor starostelui de la Camenița[43].

Din acest fragment putem desprinde transmiterea prerogativelor privind problemele apărute pentru supușii domnului Moldovei în Regatul Poloniei exclusiv doar starostilor de la Camenița în detrimentul omologilor săi din Pocuția, responsabili pentru Sneatân și Colomeea – posibil, din motivele prădărilor și devastărilor suferite de orașele din Voievodatul Rusesc, și Pocuția în mod special, pe timpul războiului din 1497[44]. Pe lângă acestea, tratatul din 1499 prevedea soluționarea oricăror „mari strâmbătăți" apărute între cei trei starosti de frontieră prin trimiterea unor delegații de boieri și șleahtici cu avizul domnului Moldovei și regelui Poloniei, specificându-se că în cazul „neînțelegerilor și pagubelor ce s-ar ivi între boierii noștri de amândouă părțile" condițiile tratatului în cauză nu pot fi în nici un fel încălcate sau abandonate[45].

Un tratat similar de pace a fost încheiat mai târziu, pe 14 septembrie 1499, cu marele duce al Lituaniei, Aleksander (1492-1506), care prevedea că dacă s-ar întâmpla „vreun furt, vreo tâlhărie, vreo pradă sau altceva", ambele părți se obligau să-și trimită dregătorii de frontieră pentru o întâlnire cu scopul de a regula pro-

[43] I. Bogdan (ed.), *Documentele lui Ștefan cel Mare.,* doc. 178, p. 424-425.

[44] Chiar înainte de intrarea propriu-zisă a forțelor regelui Poloniei pe teritoriile Moldovei, Liborius Nacker, secretarul general al Ordinului Teuton și martor al participării cavalerilor germani în campania lui Jan Olbracht din 1497, a consemnat de trei ori în jurnalul său de campanie devastarea de către turci a Colomeei și a încă unui oraș de la granița moldo-polonă – după cum admite L. Cîmpeanu, cel mai probabil în acest din urmă caz merge vorba de Sneatân (L. Cîmpeanu, *Jurnalul de campanie al cavalerilor teutoni, 1497: Moldova, Polonia și Ordinul Teuton la sfârșitul domniei lui Ștefan cel Mare*, București: Humanitas, 2023, p. 76, 177-178). Aceste evenimente au avut loc înainte de 4 august 1497, ceea ce în combinație cu retragerea în condiții nefavorabile a trupelor regale sub presiunea oștirii domnești din Moldova după bătălia de la Codrii Cosminului explică absența starostilor celor două localități de frontieră în cadrul tratatelor de pace încheiate în 1499.

[45] I. Bogdan (ed.), *Documentele lui Ștefan cel Mare.,* doc. 178, p. 424.

blemele apărute și a face judecată „tuturor celor nedreptățiți, de o parte și de alta, fără întârziere”[46]. Deși înțelegerea moldo-lituaniană nu nominaliza exact starostii responsabili pentru întrunirile de frontieră, cei mai probabili candidați pentru această misiune puteau fi starostele de Brațlav, amplasat cel mai aproape de hotarul nistrean în Podolia, și Costea, pârcălabul de Soroca, menționat pentru prima dată ca martor al tratatului moldo-polon din 12 iulie 1499 și moldo-lituanian din 14 septembrie 1499. C. Burac consideră că, deși nu există alte mărturii anterioare a unui dregător în localitatea de pe Nistru, un asemenea oficial ar fi existat cu mult mai devreme, preluând opinia lui C. C. Giurescu că ținutul Sorocii ar fi fost întemeiat încă din anii domniilor primilor voievozi ai Moldovei[47]. Totuși, prima mențiune a ținutului Sorocii este mult mai târzie, figurând în hrisovul emis de cancelaria lui Petru Rareș pe 25 martie 1529[48].

Următoarea mențiune a aspectelor coordonării acțiunilor judiciare din partea demnitarilor domnești și regali se regăsește în tratatele de pace încheiat dintre domnul Bogdan III (1504-1517) și regele Sigismund I cel Bătrân (1506-1548). Printre condițiile actelor semnate de cele două părți la Iași și Cracovia în 1510 se număra reconfirmarea vechilor prevederi din 1499 referitoare la transmiterea în jurisdicția starostilor de la Hotin, Cernăuți și Soroca a judecății cazurilor legate de supușii Coroanei polone. În cazul moldovenilor aflați pe teritoriile în Podolia și în țara Haliciului, ei puteau solicita inițierea judecăților atât din partea starostelui Cameniței, cât și din partea starostelui Haliciului – o diferență semnificativă față de tratatul din 1499, unde doar oficialul cetății de pe malul stâng al Nistrului a deținut asemenea prerogative. În cazul apariției unor neînțelegeri între starostii moldoveni și omologii lor polonezi, tratatele din 1510 prevedeau același lucru ca și în 1499 – întâlnirea consilierilor numiți de regele Poloniei și domnul Moldovei pentru discuții și atingerea unei soluții pașnice[49].

Reluarea practicii întrunirilor dregătorilor de frontieră a Țării Moldovei și Regatului Poloniei a cunoscut mai multe dificultăți, după cum arată corespondența lui Sigismund I din vara anului 1513. Regele Poloniei l-a înștiințat pe Bogdan al III-lea despre convocarea demnitarilor săi de margine în frunte cu starostele Cameniței pentru întâlnirea preconizată pe atunci cu „căpitanii și oficialii” moldoveni, în care trebuiau să fie judecate „toate daunele și ofensele” comise de ambele părți. Cu toate acestea, „prefecții și căpitanii” domnești nu au venit în cele din urmă „la locul convenit și tradițional al întrunirii”, preferând o altă locație lângă cursul Nistrului, care era apreciată de monarhul polon ca o încălcare a obiceiurilor vechi. După învinu-

[46] I. Bogdan (ed.), *Documentele lui Ștefan cel Mare.,* doc. 179, p. 445-446.

[47] C. Burac, *Ținuturile Țării Moldovei până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, Editura Academica, 2002, p. 175-176; C. C. Giurescu. *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, ed. a II-a, București: Editura Enciclopedică, 1997, p. 287.

[48] DIR, Veacul XVI, A, I, doc. 284, p. 318-319.

[49] M. Costăchescu (ed.), *Documentele moldovenești de la Bogdan voevod (1504-1517)*. București: Fundația Regelui Carol I, 1940, doc. 76, p. 481-482; *Acta Tomiciana*. T. 1, Kórnik: Biblioteka Kórnicka, 1852, doc. 39, p. 56-60.

irea demnitarilor moldoveni în tergiversarea judecării tuturor certurilor existente de ambele părți, subliniind în mod special „neplăcerile și daunele" comise de supușii voievodului de la Suceava, Sigismund I propunea convocarea unei alte întâlniri a demnitarilor de hotar din ambele țări la Chodrowcze (actualmente, satul Hodorivți din raionul Camenița, regiunea Hmelnîțkîi, Ucraina), care era considerat ca „un loc vechi de întâlniri"[50]. Cu ocazia acestei noi întâlniri preconizate, regele Poloniei i-a adresat un mesaj separat starostelui Cameniței, Stanisław Lanckoroński, de a se prezenta la fața locului pentru aplicarea justiției de frontieră[51].

În anii domniei lui Bogdan al III-lea au fost întocmite mai multe documente, care au relevat pedepsirea încălcărilor comise în regiunile de frontieră moldo-polonă. În scrisoarea sa din 18 decembrie 1512, regele Poloniei indica starostelui Cameniței, Stanisław Lanckoroński, despre insubordonarea șlehtei din Podolia, care nu dorea să întoarcă fugarii originari din Țara Moldovei, punând sub pericol înțelegerile de pace atinse cu voievodul de la Suceava. Sigismund I poruncea oficialului său să-i cheme pe toți nobilii, care acordau refugiu fugarilor moldoveni și nu se ascultau de poruncile reîntoarcerii lor, în cetatea Cameniței împreună cu persoanele căutate. Dacă aceștia s-ar fi eschivat de la cerințele starostelui, S. Lanckoroński avea libertatea din partea regelui de a-i reține pe nobilii dați în interiorul cetății, iar în cazul neprezentării lor la Camenița, suveranul polon permitea pedepsirea șleahticilor problematici prin confiscarea bunurilor lor private[52].

Alte prevederi cu privire la perchiziția mărfurilor negustorilor poloni în Moldova sunt menționate indirect de către Sigismund I în scrisoarea sa către Bogdan al III-lea din 17 februarie 1513. Regele Poloniei îl atenționa pe domnul Țării Moldovei privind încălcările comise de dregătorii moldoveni față de negustorii de la Lwów și alte localități polone, solicitând reîntoarcerea tuturor mărfurilor confiscate ilegal către părțile vătămate. Totodată, Sigismund I a înștiințat starostii săi de margine și consulii Lwówului de a administra justiția împreună cu oficialii domnești „când va apărea necesitatea, fără dificultăți sau lungi așteptări"[53] – cu toate acestea, îndeplinirea acestor promisiuni ale monarhului polon

[50] E. Hurmuzaki, N. Densușianu (ed.), *Documente privitoare la Istoria Românilor, Vol. II. Partea 3 (1510-1530),* București: Stabilimentul grafic I.V. Socecŭ, 1892, doc. 91, p. 84. (În continuare E. Hurmuzaki, N. Densușianu (ed.), *Documente...).*

[51] E. Hurmuzaki, N. Densușianu (ed.), *Documente...,* doc. 92, p. 85-86. Stanisław Lanckoroński era reprezentantul șlehtei originare din Małopolska, clanul său nefiind originar prin statutul său nobiliar din Podolia, cum a fost cazul familiilor Buczacki sau Chodecki. În 1510 el a obținut funcția de staroste general al Cameniței, servind anterior în calitate de ceașnic în Sandomir. Schimbarea activității sale într-o regiune cu totul străină lui a fost cauzată de opoziția șlehtei mijlocii și mici din Voievodatele Rusesc și al Podoliei, frustrate de acumularea de funcții de către Stanisław Chodecki, și de încrederea personală a regelui Sigismund I. Ulterior, el a obținut și dezvoltat un domeniu propriu la Skała, amplasată la vest de Camenița, devenită reședința principală a familiei Lanckoroński și a titlului de staroste al localității eponime. S. Lanckoroński a servit în funcția de staroste general al Cameniței și al întregii Podolii pentru următorii 25 de ani, decedând în 1535 (В. Михайловський, *Еластична спільнота. Подільська шляхта в другій половині XIV – 70-х роках XVI ст.* – К.: Темпора, 2012, p. 256-257, 259, 261-262).

[52] E. Hurmuzaki, N. Densușianu (ed.), *Documente.,* doc. 49, p. 43-44.

[53] *Idem*, pp. 73-74.

rămân a fi neclare. Probleme similare pe linie comercială le-au avut episodic și negustorii moldoveni – într-o altă scrisoare către voievodul de la Suceava din 15 iunie 1513, regele Poloniei informa despre adresarea doleanțelor soliei domnești față de locuitorii Lwówului, reiterând că se va aplica justiția față de comercianții din Moldova „pentru menținerea bunei vecinătăți”[54].

În scrisoarea sa din iunie 1513, regele Poloniei solicita domnului Moldovei de a întoarce fugarii originari de pe teritoriile Coroanei polone, precum și captivii luați în împrejurimile Lwówului încă de pe timpul precedentului război moldo-polon din anii 1506-1509. Totodată, Sigismund I își asuma obligația de a pedepsi toți hoții și a-i lipsi de refugiu în interiorul regatului, îndemnându-l pe domnul Moldovei să facă același lucru[55]. O altă colizie la frontiera moldo-polonă a fost cazul trimiterii unui număr nespecificat de cercetași de către voievodul de la Suceava pe teritoriile Coroanei polone pentru urmărirea detașamentelor tătarilor. Sigismund I menționa în scrisoarea sa către Bogdan al III-lea că, deși tătarii nu se rețineau pentru mult timp în interiorul regatului și toate știrile despre mișcările lor erau împărtășite cu voievodul de la Suceava, el era de acord cu prezența oamenilor domnești pe pământurile Coroanei cu o singură condiție – prezentarea lor obligatorie la demnitarii săi de frontieră pentru a raporta cauza sosirii lor în regat. Suveranul polon sublinia comportamentul și motivele suspecte ale activității acestor cercetași, care de obicei pătrundeau în secret „în haine religioase”, unii dintre ei fiind reținuți de către oficialii regali[56].

După încheierea păcii din 1510, noi tratate bilaterale care au abordat subiectul statutului hotarului moldo-polon au fost elaborate în anii de domnie ai lui Ștefan al IV-lea (1517-1527). Primele înțelegeri de pace și alianță pe 9 martie și 4 mai 1518 reînnoiau vechile prevederi ale tratatelor semnate în 1510 cu referință la oferirea judecății supușilor celor două țări de către starostii de frontieră și modalitatea soluționării potențialelor conflicte între oficialii teritoriali ai Poloniei și Moldovei în mod pașnic prin organizarea unei întâlniri dintre consilierii celor doi monarhi[57]. Pe 7 august 1519 la Cracovia a fost semnat o amplă convenție de frontieră între reprezentanții lui Sigismund I și Ștefan al IV-lea, care au reiterat cooperarea demnitarilor pe ambele părți ale hotarului moldo-polon. Nu este întâmplător și faptul că rolul-cheie în semnarea acestui tratat l-au jucat dregătorii de frontieră: Otto Chodecki, palatinul Galiției și starostele Haliciului, Colomeei și Sneatânului; Nicolae Iskrzicki, starostele Podoliei; boierii Grincovici și Tălabă, starostii de Hotin; Petrică, starostele de Cernăuți[58].

[54] E. Hurmuzaki, N. Densușianu (ed.), *Documente.,* doc. 90, p. 83-84.
[55] *Idem*, pp. 84-85.
[56] *Idem*, p. 85.
[57] *Idem*, doc. 215, p. 287-291; M. Costăchescu, *Documentele moldovenești de la Ștefăniță voevod (1517-1527)*. Iași: Institutul Românesc de Arte Grafice „Brawo”, 1943, doc. 105, p. 500-501.
[58] *Acta Tomiciana.* T. 5, Kórnik: Biblioteka Kórnicka, 1855, doc. 90, p. 90.

Convenția din 1519 stipula convocarea în fiecare an a două diete moldo-polone cu misiunea de administrarea coordonată a justiției la frontieră: prima de ziua Sfintei Treimi pe malul Nistrului în fața cetății Hotinului, iar cea de-a doua peste două săptămâni la Colacin. Ambele adunări erau alternate în amplasarea lor fie în Podolia și Galiția, fie la Hotin și Colacin peste un an. Actul bilateral încheiat la Cracovia dintre reprezentanții celor două țări conținea mai multe prevederi referitoare la aplicarea pedepselor pentru furturile comise de supușii moldoveni și polonezi, prezentarea răvașelor emise de starostii de frontieră pentru justificarea urmăririi suspecților și a obiectelor furate pe teritoriul celeilalte țări cu specificarea furtului comis, costul solicitării unui asemenea răvaș din partea autorităților, depunerea jurămintelor de către persoanele suspectate în comiterea furturilor înainte de cercetarea proprietății lor de către păgubaș și autoritățile locale, urmărirea schimbului de obiecte furate de la o persoană la alta până la al patrulea cumpărător, obligativitatea străjerilor de frontieră de a prinde un suspect sau un hoț împreună cu obiectele furate și a-l prezenta la judecata starostilor; responsabilitatea penală a străjerilor în cazul sechestrării ilegale a bunurilor unei persoane sau a reținerii și maltratării persoanelor nevinovate; valoarea amenzilor achitate de învinuit pentru răpirea sau violarea unei femei; garantarea libertății de întemeiere a satelor de pe ambele părți ale frontierei etc.[59]

Astfel, convenția moldo-polonă din 1519 consemnează un grad mai înalt al implicării puterii centrale a celor două state în problemele judiciare din zonele de periferie comună. Dacă tratatul bilateral încheiat în 1433 doar consemna demarcarea propriu-zisă a frontierei cu Țara Moldovei și nu a ridicat problema combaterii cazurilor de încălcare a legilor, atunci în 1519 asistăm la abordarea diferitor subiecte legate de aplicarea justiției la frontieră, modului de pedepsire a infracțiunilor comise, problema înființării unor noi sate în preajma hotarului comun etc. Definirea tot mai strictă a cazurilor posibile de încălcare a intereselor celor două state și felului cum ele pot fi soluționate indică procesul tranziției hotarului moldo-polon spre o frontieră cu un control mai înalt din partea puterii centrale.

Prevederile gestiunii frontierei moldo-polone din anii domniei lui Bogdan al III-lea și Ștefan al IV-lea au fost reînnoite și în primii ani ai domniei lui Petru Rareș (1527-1538; 1541-1546). Noua convenție încheiată la Cracovia pe 12 mai 1527 a fost semnată de Stanisław Chodecki, mareșalul general de coroană, starostele general rusesc, starostele de Lwów și Lubaczów; Janusz Swirczowski, castelanul de Wiślica și starostele de Lublin; Stanisław Lanckoroński, ceașnic de Sandomir și staroste al Cameniței și al întregii Podolii; starostii moldoveni Vlad de Hotin și Toma Barnovschi de Cernăuți[60]. Ca și în cazul precedentelor înțelegeri bilaterale, semnalăm rolul crucial al dregătorilor de frontieră în atingerea acestor acorduri, mai ales a reprezentanților familiilor Chodecki și

[59] *Acta Tomiciana.* T. 5, Kórnik: Biblioteka Kórnicka, 1855, doc. 90, p. 90-93.

[60] E. Hurmuzaki, N. Densușianu (ed.), *Documente privitoare la Istoria Românilor, Vol. II. Partea 3 (1510-1530),* București: Stabilimentul grafic I.V. Socecŭ, 1892, p. 732-733.

Lanckoroński – deținători a mari domenii și bogății în această parte de periferie a Uniunii polono-lituaniene.

Convenția din 1527 stipula transmiterea tuturor cazurilor de nedreptăți aplicate supușilor polonezi în formă scrisă starostelui Sorocii și supușilor moldoveni starostilor de Camenița și Halici, înglobând astfel ținutul Sorocii pentru prima dată în cadrul sistemului de înțelegeri încheiate în 1519. Starostele domnesc era obligat să fie prezent la adunările demnitarilor de frontieră la Hotin sau în orice alt loc prestabilit – în cadrul acestor evenimente două zile erau rezervate pentru judecarea plângerilor supușilor voievodului moldovean față de polonezi, după care următoarele două zile ar fi fost ascultate plângerile locuitorilor Podoliei față de moldoveni, iar a cincea zi ar fi urmat achitarea amenzilor. În cazul neachitării la timp a amenzii de către un moldovean sau un podolian, persoana vinovată urma să achite suplimentar părții vătămate câte o marcă podoliană, iar starostelui – un galben moldovenesc[61].

De asemenea, convenția din 12 mai 1527 prevedea reînnoirea tuturor prevederilor ale tratatului încheiat de Sigismund I cu Bogdan al III-lea, inclusiv în domeniul justiției de frontieră. Persoanele, care treceau din Podolia și țara Haliciului în ținuturile Hotinului și Cernăuțiului pe timpul urmăririi răufăcătorilor de supușenie poloneză, nu aveau nevoie să prezinte răvașe din partea starostilor de frontieră cu condiția prezenței a doi martori. Aceleași stipulații se răspândeau și asupra celor, care urmăreau infractorii moldoveni pe teritoriile Podoliei și Haliciului, conlucrând cu autoritățile satelor locale. Textul înțelegerii fixa de asemenea amenda de 120 de galbeni moldovenești pentru stoparea sau vătămarea persoanelor aflate în căutarea proprietăților sale furate, cuantumul maxim (10 mărfuri, boi, cai, iepe, văci, oi sau porci) al compensațiilor ale unui sat de frontieră în favoarea celuilalt în cazul descoperirii bunurilor furate. Pedeapsa hoților cunoscuți care se deplasau prin Moldova, Halici sau Podolia era responsabilitatea starostilor de frontieră, în timp ce suspecții erau obligați pentru eliberarea lor să depună jurământ în fața autorităților împreună cu doi martori aleși din cei patru prezentați la judecată – în cazul judecării aceleiași persoane a cincea oară, el nu mai putea beneficia de ajutorul martorilor și risca să fie spânzurat. Bunurile găsite la un răufăcător moldovean sau polon erau restituite înapoi, cu excepția a unei zecimi în natură sau bani, achitate starostelui[62].

Pe lângă acestea, tratatul din 1527 prevedea condiții referitoare la fuga nesancționată a slugilor unor nobili sau boieri din Podolia în Moldova și viceversa, la morile construite ilegal pe teritoriile ambelor țări, la debitorii care treceau hotarul fără să achite datoriile lor, la vagabonzii care treceau din Podolia în Moldova și viceversa, la cei care treceau hotarele fără a plăti dările sau impozitele cuvenite, la modul de restituire a datoriilor debitorilor de orice proveniență locuitorilor și administrației din regiunile de frontieră ale Moldovei și din Podolia, la amen-

[61] E. Hurmuzaki, N. Densușianu (ed.), *Documente.,* p. 733.
[62] *Idem*, pp. 739-740.

zile cuvenite pentru o fecioară răpită cu sau fără acordul ei din Podolia și țara Haliciului în Moldova și viceversa etc.[63] Înțelegerea din 12 mai 1527 a fost completată ulterior de tratatul de pace și alianță încheiat între Sigismund I și Petru Rareș pe 13 decembrie 1527, care a fost inspirat de același model și conținut al tratatelor din 1510 și 1518, enumerând și reconfirmând vechile condiții ale administrației justiției în regiunile de frontieră a Regatului Poloniei și a Țării Moldovei, precum și ale modalității de soluționare a neînțelegerilor apărute între starostii celor două state[64].

Astfel, identificarea, enumerarea și sincronizarea detaliată a soluționării diferitor cazuri de judecată și modului de aducere la justiție a diferitor categorii de răufăcători în tratatele bilaterale dintre Regatul Poloniei și Țara Moldovei reconfirmă gradul tot mai înalt de consolidare a hotarului moldo-polon cu o implicare tot mai activă atât a starostilor Podoliei, Haliciului și a ținuturilor de nord ale Moldovei, dar și a puterii centrale din cele două state vecine asupra zonei de frontieră comună. Această evoluție pașnică a fost însă perturbată în mod substanțial de schimbarea radicală a politicii externe urmărite de Petru Rareș în prima sa domnie, care a readus din nou pe agenda politică a timpului problema Pocuției.

Eșecul tentativelor fiului lui Ștefan cel Mare de a recupera provincia contestată și contextul politico-militar creat în condițiile lansării campaniei lui Suleiman I Magnificul din 1538 împotriva Moldovei a rezultat în cele din urmă în semnarea tratatului de pace cu marele hatman al Poloniei, Jan Tarnowski, la Hotin pe 28-31 august 1538. Pe lângă renunțarea la toate pretențiile sale față de Pocuția, Petru Rareș a acceptat condiții suplimentare, care atestau încălcări frecvente de frontieră din partea păstorilor moldoveni – acestora li se interzicea construcția de câșle dincolo de Nistru, ridicarea ambarelor și prisăcilor pe pământurile Coroanei polone fără acordul prealabil din partea starostilor și proprietarilor funciari regionali[65]. Introducerea mai multor interdicții pentru stabilirea supușilor moldoveni pe teritoriile Coroanei și menținerea proprietăților lor private acolo a continuat în ulterioarele înțelegeri moldo-polone, încheiate de Ștefan Lăcustă (1538-1540) în 1539, Iliaș II (1546-1551) în 1546 și 1547 și Alexandru Lăpușneanu (1552-1561; 1564-1568) în 1553[66]. De exemplu, în convenția încheiată la Cracovia pe 20 februarie 1539, deși se restituia vechea tradiție a adunărilor starostilor din Camenița, Halici, Hotin și Cernăuți și coordonarea acțiunilor acestora de pedepsire a răufăcătorilor din ambele state, supușilor moldoveni se interzicea așezarea pe

[63] E. Hurmuzaki, N. Densușianu (ed.), *Documente.,* p. 740-742.

[64] *Acta Tomiciana.* T. 9, Poznań: Biblioteka Kórnicka, 1876, doc. 71, p. 68-69.

[65] C. Rezachevici, Tratatul între Petru Rareș și Sigismund I (28-31 august 1538) din vremea campaniei lui Suleiman Magnificul în Moldova. În: *Cercetări istorice*, IX-X, 1978-1979, p. 324-325.

[66] *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae*. T. 1, cz. 1-2, Vilna: Wyd. Dogiel Maciej, 1758, p. 617; I. Corfus (ed.), *Documente privitoare la istoria României, culese din arhivele polone*, București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1979, doc. 11, p. 17, doc. 70, p. 145-148, doc. 84, p. 172-177, doc. 87, p. 186-188; B. P. Hasdeu, *Arhiva Istorică a României*. T. II, București: Imprimeria Statului, 1865, p. 59.

teritoriile Coroanei polone dincolo de Nistru fără acordul prealabil al starostilor sau a proprietarilor funciari polonezi[67].

Acest punct a fost ulterior expus mai desfășurat în jurământul de pace al lui Ștefan Lăcustă emis la Hârlău pe 18 aprilie 1539, în care voievodul de la Suceava promitea că nici un supus al său nu putea deține „în țara Majestății Sale regelui Poloniei pe ambele părți ale râului Nistru... locuință, turme, mărfuri și nici albine, decât cu îngăduința starostilor sau arendașilor Majestății Sale regelui Poloniei sau și a acelor nobili al cărora va fi pământul sau moștenirea”[68]. Considerând mențiunea ambelor maluri ale Nistrului, tratatele din 1539 se refereau cel mai probabil la situația proprietăților supușilor moldoveni nu atât în Podolia, ci mai ales în țara Haliciului împreună cu Pocuția, care au fost principalul măr al discordiei dintre cele două state, ceea ce a rezultat după victoriile obținute de către Regatul Poloniei în adoptarea acestor măsuri drastice față de moldoveni. În plus, această stipulație poate sugera un grad mult mai înalt de permeabilitate a frontierei moldo-polone înainte de agravarea relațiilor moldo-polone în 1530, în care un număr considerabil de supuși moldoveni au deținut un loc semnificativ în economia țării Haliciului în domeniul agriculturii, creșterii animalelor, prisăcăritului și comerțului.

În concluzie, perioada secolului XV – mijlocul secolului XVI s-a remarcat prin cooperarea tot mai strânsă dintre oficialii regali și domnești în regiunea graniței comune, care era reglementată la înțelegerilor oficiale moldo-polone și dezvoltată prin contactele frecvente atât la nivelul conducătorilor celor două state, cât și a demnitarilor de frontieră la nivel local. Conflictele militare dintre Țara Moldovei și Regatul Poloniei nu au perturbat semnificativ acest proces, ci, dimpotrivă, au stimulat ambele părți să se implice tot mai mult în afacerile interne ale zonei frontaliere comune. În șirul măsurilor luate s-au numărat specificarea algoritmului de extrădare a criminalilor și aplicare a pedepselor pentru tranziția nesancționată a hotarului, limitarea gradului de permeabilitate a hotarului comun (cu mai multe interdicții pentru strămutare și păstrarea bunurilor imobile pe teritoriile Coroanei polone de către supușii moldoveni către mijlocul secolului XVI).

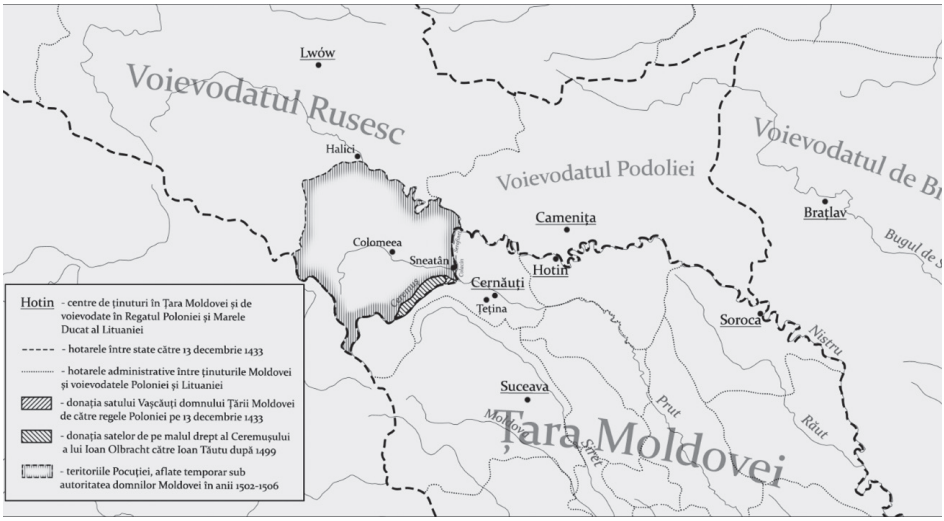
În același timp, subiectul justiției de frontieră rămâne departe de a fi elucidat până la capăt pentru perioada cercetată. În primul rând, o problemă majoră reprezintă gradul de eficiență a tratatelor și hotărârilor atinse de către autoritățile centrale și periferie – corespondența regilor Poloniei cu demnitarii lor de periferie și domnii Moldovei relevă existența mai multor neînțelegeri, fără a se cunoaște dacă ele au fost depășite în cele din urmă și prin care modalități. Aceste fapte indică anumite discrepanțe între prevederile tratatelor bilaterale încheiate și practicile întâlnite pe teren, fără a se cunoaște dacă coliziile judiciare atestate au fost niște excepții sau un fenomen cronic pentru regiunea hotarului de nord al Țării Moldovei.

[67] *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae*. T. 1, cz. 1-2, Vilna: Wyd. Dogiel Maciej, 1758, p. 617.

[68] I. Corfus (ed.), *Documente privitoare la istoria României, culese din arhivele polone*, București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1979, doc. 11, p. 17.

În al doilea rând, se impune necesitatea de a face studii comparative cu alte cazuri de zone frontaliere medievale de pe continentul european cu scopul identificării mai exacte a trăsăturilor procesului de tranziție de la o frontieră medievală spre granițele strict delimitate ale statelor moderne. Realizarea unei asemenea comparații poate oferi noi indicii în cazul cercetării hotarului moldo-polon, clarificând totodată dacă dezvoltarea mecanismelor justiției de frontieră au jucat un rol în această privință sau nu. Nu în ultimul rând, aprofundarea cercetării acestui subiect va putea permite în viitor elucidarea noilor aspecte ale colaborării și coliziilor întâlnite de către reprezentanții puterii centrale și locale de pe ambele părți ale frontierei moldo-polone.

Anexa 1. Hotarul de nord al Țării Moldovei cu Regatul Poloniei și Marele Ducat al Lituaniei în secolul XV – mijlocul secolului XVI.

ORCID: 0009-0007-1647-885X
https://doi.org/10.58187/rim.141-142.03
CZU: 811.136.1'272:94(478)''1812/1828''

OPEN ACCESS JOURNALS CC BY

Gheorghe Negru*

STATUTUL JURIDIC AL LIMBII ROMÂNE ȘI IMPUNEREA LIMBII RUSE ÎN INSTITUŢIILE ADMINISTRATIVE DIN BASARABIA (1812-1828)**

THE LEGAL STATUS OF THE ROMANIAN LANGUAGE AND THE IMPOSITION OF RUSSIAN LANUAGE IN THE ADMINISTRATIVE INSTITUTIONS OF BESSARABIA (1812–1828)

Rezumat: În Basarabia, după anexarea sa la Imperiul Rus în 1812, autonomia provizorie a regiunii și statutul juridic al limbii române au fost subminate sistematic. Deși actele fondatoare, precum ,,Constituirea administrației provizorii în Basarabia" din 23 iulie 1812 și ,,Statutul privind crearea Regiunii Basarabiei" din 29 aprilie 1818, garantau utilizarea ambelor limbi, rusă și română, în administrație, în practică, s-a creat un sistem disfuncțional. Studiul arată că lipsa deliberată a traducătorilor a transformat conflictele lingvistice într-un instrument strategic de rusificare. Oficialii ruși, precum guvernatorul Harting și comisarul Malevici, au refuzat să folosească limba română, provocând blocaje administrative. Aceste disfuncționalități au servit ca pretexte pentru a justifica impunerea limbii ruse și pentru a centraliza puterea. Procesul a culminat cu desființarea biroului moldovenesc în 1824-1825 și cu ignorarea hotărârilor Consiliului Suprem de a angaja traducători. Aceste acțiuni au dus la anularea autonomiei Basarabiei prin ,,Regulamentul" din 1828. Astfel, soarta limbii române a fost direct legată de politica imperială a Rusiei de a asimila teritoriul și de a-l transforma dintr-o entitate cu statut special într-o regiune apropiată tipologic guberniilor.

Cuvinte-cheie: Basarabia, Imperiul Rus, statut juridic, autonomie, administrație, limba română

Abstract: In Bessarabia, following its annexation by the Russian Empire in 1812, the region's provisional autonomy and the legal status of the Romanian language were systematically undermined. Although founding acts, such as the ,,Constitution

* **Gheorghe Negru,** gheorghe.negru@sti.usm.md, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie al USM. https://ror.org/search.

** Studiul a fost elaborat în cadrul subprogramului 010401: Coordonatele modernizării social-economice, politice, administrative și culturale în Moldova, Basarabia, RASSM, RSSM și Republica Moldova în context regional și european (studii, documente, sinteze).

of the Provisional Administration in Bessarabia" of July 23, 1812, and the „Statute regarding the creation of the Bessarabia Region" of April 29, 1818, guaranteed the use of both languages, Russian and Romanian, in the administration, in practice, a dysfunctional system was created. The study shows that the deliberate lack of translators transformed linguistic conflicts into a strategic instrument of Russification. Russian officials, such as Governor Harting and Commissioner Malevich, refused to use Romanian, causing administrative blockages. These dysfunctions served as pretexts to justify the imposition of the Russian language and to centralize the power. The process culminated with the abolition of the Moldovan bureau in 1824–1825 and the ignoring of decisions made by the Supreme Council to hire translators. These actions led to the annulment of Bessarabia's autonomy through the „Regulation" of 1828. Thus, the fate of the Romanian language was directly tied to Russia's imperial policy of assimilating the territory and transforming it from an entity with a special status into a region typologically similar to a standard guberniya (governorate).

Keywords: Bessarabia, Russian Empire, legal status, autonomy, administration, Romanian language

După anexarea la Imperiul Rus în 1812, Basarabia a obținut un statut juridic distinct, diferit de cel al guberniilor rusești centrale, dar și de cel al autonomiilor „constituționale", „politice" sau „legislative" din vestul imperiului. Astfel, demnitarii de la Sankt Petersburg au acceptat organizarea unui Guvern Regional, utilizarea limbii române și a legilor locale în activitatea departamentelor acestuia. Această decizie a individualizat Basarabia în raport cu celelalte gubernii ruse. Totuși, noua regiune a primit o autonomie administrativă provizorie și limitată, comparativ cu autonomiile „constituționale" din vest. Această autonomie era subminată, de la bun început, de faptul că actele fondatoare evitau să legifereze primatul limbii române în fața celei ruse. La aceasta se adăugau și alte aspecte, precum permisiunea de a angaja funcționari ruși sau străini în administrația regională și a ținuturilor, dar și derogările de la prevederile care permiteau utilizarea legilor locale în judecarea litigiilor civile și penale în care erau implicați ruși. Aceste condiții au dus la subminarea treptată a utilizării limbii române și la diminuarea rolului elementelor naționale în cadrul autonomiei basarabene.

O analiză a istoriografiei care a studiat organizarea administrativă a Basarabiei între 1812 și 1828 (și, implicit, statutul juridic al limbii române) arată o abordare nediferențiată a autonomiei Basarabiei față de alte regiuni vestice ale Imperiului Rus (precum Ucraina „hatmanată", provinciile baltice, Principatul Finlandei sau Regatul Poloniei). Toate aceste regiuni au fost considerate „constituționale". Aceste aprecieri se regăsesc în diverse lucrări, de la cele din perioada țaristă (A. Zașciuk, L. Casso, F. Vighel), cele interbelice românești (I. Nistor, C. Aldea, A. Crihan, I. Pelivan), cele sovietice (B. Nolde), dar și în cele mai recente din Rusia (S. Kodan, S. Fevraliov, V. Grosul, A. Kaleavkina etc.) și Republica Moldova (Lucia Argint)[1].

[1] Alexei Agachi, *Basarabia sub regim țarist (1812-1868). Administrație și politică*, Pontos, Chișinău, 2022, pp. 20,33, 34, 43,52, 53, 58, 75, 96, 98, 101, 118.

Există motive diferite pentru aceste aprecieri, care nu au ținut cont de diferențele dintre statutul juridic al Basarabiei și cel al Principatului Finlandei sau Regatului Poloniei. Unii autori, majoritatea ruși, au dorit să „umanizeze" regimul autocrat țarist, pentru a sublinia rolul „eliberator", „civilizator" și „progresist" al Imperiului Rus în Basarabia. Pe de altă parte, alți autori, în special români, au intenționat să evidențieze rolul și „succesele" nobilimii locale în confruntarea cu puterea imperială centrală.

O parte dintre autorii români contemporani au preluat, fără a le supune unei analize critice, terminologia istorică „consacrată" pentru a analiza situația din Basarabia. În acest context, autorul textului, în două articole publicate anterior, a folosit termenul „constituție" pentru a descrie „Așezământul" din 28 aprilie 1818. Însă, el nu a făcut acest lucru pentru a sublinia caracterul constituțional al sistemului administrativ-juridic din Basarabia, ci pentru a scoate în evidență discrepanța dintre principiile juridice stipulate în document și politica lingvistică reală a autorităților țariste. Autorul a subliniat, pe de o parte, că în perioada 1812-1828, statutul juridic al limbii române în Basarabia era considerat a fi egal cu cel al limbii ruse, limba de stat a Imperiului Rus. O astfel de abordare, în absența unor prevederi clare care să protejeze limba română de abuzurile și constrângerile administrative ale autorităților ruse, a reprezentat, în mod evident, o exagerare. Pe de altă parte, acesta a notat că demnitarii imperiali, în ciuda prevederilor din actele de la 1812 și 1818, nu au avut niciodată intenția de a crea un cadru real pentru „funcționarea egală a limbilor rusă și română". Mai mult, ei au transferat responsabilitatea de a angaja și remunera translatorii către bugetele locale, care erau, oricum, insuficiente pentru cheltuielile curente. Situația respectivă a generat o sursă permanentă de neînțelegeri, tensiuni și conflicte între diferitele departamente, o problemă care a persistat pe întreaga durată a perioadei de autonomie și mult timp după aceea[2].

Potrivit istoricului S. Agadjanov, cel care a realizat prima încercare de a clasifica și teoretiza statutele juridice ale autonomiilor din Imperiul Rus, există două tipuri principale de autonomii. Autonomiile administrative, considerate „foarte apropiate, dar nu identice cu autoadministrarea", se caracterizează prin existența unor organe administrative proprii, adesea bazate pe alegeri. Totuși, acestor entități le lipsește un statut oficial constituțional și propriile organe legislative publice.

Pe de altă parte, autonomiile politice sau legislative se disting printr-un „statut nondelegabil", stabilit prin tradiție, practică juridică sau legislație. Acestea dețin propriile organe legislative și prerogative interne legitime, fiind limitate doar de puterea absolută a monarhului. Din perspectiva „caracterului organizării politice", S. Agadjanov a identificat patru subtipuri de autonomii administrative

[2] Gheorghe Negru, *Limba română în instituțiile juridice și administrative din Basarabia (1812-1828)*, în „Caiete de Istorie", Chișinău, an II, nr. 1 (5), decembrie 2002, p. 1-3; Idem, *Constituția" din 1818 și funcționarea limbii române în instituțiile juridice și administrative din Basarabia*, în „Destin Românesc. Revistă de istorie și cultură". Serie nouă, Chișinău, 2006, an I (XII), nr. 2 (46), p. 81-87.

în istoria Imperiului Rus. Dintre acestea, un subtip relevant este cel al „unităților administrativ-teritoriale ale periferiilor vestice" care, în opinia autorului, „au păstrat în componența imperiului fostul statut de autoguvernare". Agadjanov oferă două exemple pentru a ilustra acest tip de autonomii administrative din vestul Imperiului Rus: provinciile baltice și Basarabia. Acestea sunt diferențiate de autonomiile politice, o categorie superioară, care include entități precum Ucraina „hatmanată" (secolele XVII-XVIII), Marele Principat al Finlandei (din 1809) și Regatul Poloniei (din 1815).

În ciuda criteriilor teoretice și a clasificării propuse, S. Agadjanov introduce o notă de ambiguitate în lucrarea sa. El consideră, fără a oferi o argumentație detaliată, că Basarabia, „după unele elemente legitime ale administrării interne", era oarecum „apropiată noțiunii de autonomie politică". Autorul sugerează chiar că „regulile provizorii, aplicate în ținut, erau asemănătoare unei constituții"[3].

În lucrarea sa recentă, Alexei Agachi critică opinia istoricului B. E. Nolde, susținând că acesta nu a evidențiat specificul autonomiei basarabene și a ignorat diferențele majore dintre aceasta și autonomia altor regiuni vestice ale Imperiului Rus, încercând să aplice Basarabiei conceptul constituționalist. Potrivit lui A. Agachi, B. Nolde nu a ținut cont de mai multe aspecte cruciale. În primul rând, Rusia nu a negociat cu nimeni recunoașterea legilor și privilegiilor locuitorilor Basarabiei, și nici nu a fixat prin tratatul cu Turcia obligația de a le respecta pentru totdeauna, o situație diferită de cea a celorlalte provincii naționale din vestul imperiului. De asemenea, B. Nolde nu a remarcat faptul că „Așezământul de administrare a Basarabiei din 1812 avea un caracter provizoriu", implicit și recunoașterea legilor locale fiind temporară. Un alt punct important ignorat a fost introducerea în Basarabia a dreptului penal și parțial a dreptului public rus, dar și a limbii ruse ca primă limbă de lucru în administrație și justiție, situație care nu a avut loc în alte regiuni naționale vestice. Agachi subliniază și faptul că B. Nolde a omis crearea de organe administrative rusești și mixte, în a căror componență au fost incluși funcționari ruși. În final, B. Nolde nu a observat că, începând cu 1813, guvernatorul civil al Basarabiei, S. Sturdza, a fost subordonat direct ministrului poliției S.K. Viazimitinov, la fel ca toți guvernatorii guberniilor ruse, ceea ce a marcat introducerea unei importante legi administrative rusești în teritoriu.

A. Agachi concluzionează că statutul juridic al Basarabiei a evoluat în două etape distincte. În perioada 1812-1818, ținutul a funcționat ca o colonie cu o autonomie administrativă limitată și provizorie, care nu era confirmată definitiv din punct de vedere juridic. În această etapă, administrarea sa se baza preponderent pe legile și obiceiurile locale, având un sistem parțial mixt. Ulterior, în perioada 1818-1828, Basarabia a devenit o colonie cu o autonomie administrativă mult mai limitată, la fel de provizorie și neconfirmată juridic. A. Agachi subliniază

[3] *Национальные окраины Российской империи: становление и развитие системы управления.* Ответственные редакторы С.Г. Агаджанов, Ш.Ф. Мухамедьяров, В.В. Трепавлов, М., Славянский диалог, 1998, с. 283-298 (http:history.opck.org).

că, în această a doua etapă, regiunea și-a pierdut caracterul național, bazându-se majoritar pe legislația rusă și având un sistem administrativ preponderent de tip gubernial rusesc, cu doar câteva particularități locale[4].

Statutul juridic al Basarabiei, inclusiv al limbii române, în perioada 1812-1828, a fost definit de trei documente principale, toate elaborate inițial în limba rusă și aprobate de împărat. Acestea au stat la baza sistemului administrativ și a vieții interne din teritoriul pruto-nistrean. Primul document, „Constituirea administrației provizorii în Basarabia" (Obrazovanie vremennogo pravlenia v Bessarabii), din 23 iulie 1812, a fost completat de alte două acte: „Instrucțiuni către consilierul de stat actual Sturdza" („Instruction au Coseiller d'État actuel Stourza", Bucarest, le 27 juillet [1812]) și „Articole adiționale la instrucțiunile date guvernatorului civil al Basarabiei" („Articles additionels aux instructions donneés au Gouverneur Civil de la Bessarabie", Kamenez-Podolski, le 28 août [1812])[5]. Al doilea document, „Statut privind crearea Regiunii Basarabiei" (Ustav obrazovania Bessarabskoi oblasti) din 29 aprilie 1818[6], a fost tradus în graiul moldovenesc din epocă, fiind cunoscut sub numele de „Așezământul obrazovaniei oblastei Basarabiei". În cele din urmă, cel de-al treilea document, „Regulament privind administrarea Regiunii Basarabiei" (Ucirejdenie dlea upravlenia Bessarabskoi oblasti) din 29 februarie 1828[7], a fost tradus și el în limba română, sub titlul „Așezământul pentru ocârmuirea oblastei Bessarabiei"[8]. Ultimele două documente au fost elaborate și aprobate după o amplă discuție în Consiliul de Stat, reprezentând evoluția cadrului legal sub care a funcționat Basarabia.

Spre deosebire de actele fondatoare ale autonomiilor „politice" din Imperiul Rus, care specificau clar întâietatea limbii și legilor naționale în instituțiile publice, documentul provizoriu din 23 iulie 1812, care a stat la baza autonomiei administrative a Basarabiei, a fost vag, confuz și plin de contradicții. Semnat de P.V. Ciceagov, comandantul-șef al armatei ruse de la Dunăre, acest act a fost valabil în primii șase ani de după anexarea Basarabiei. Deși documentul oferea locuitorilor Basarabiei „dreptul la propriile legi", el prevedea, în același timp, ca guvernatorul civil să poată angaja în funcții de ispravnici ai județelor atât moldoveni, cât și ruși[9]. Această prevedere era problematică, deoarece funcționarii

[4] Alexei Agachi, *Basarabia sub regim țarist (1812-1868). Administrație și politică*, pp. 385-386, 391.

[5] Arhiva Istorică de Stat a Rusiei (AISR), F. 1308, inv. 1, dosar 8, ff. 112-115 v., 105-111 v., 116-118.

[6] *Полное Собрание Законов Российской Империи (ПСЗРИ), Первое Собрание (1649-1825)*, том 35 (1818), nr. 27357, стр. 222-281; *Национальная политика в императорской России, том 1, Цивилизованные окраины (Финляндия, Польша, Прибалтика, Бессарабия, Украина, Закавказье, Средняя Азия).* Составитель, редактор и автор вступительной статьи и примечаний Ю.И. Семьенов, Москва, 1997, стр. 120-125.

[7] *ПСЗРИ, Второе Собрание (1825-18881),* том 3 (1828), nr. 1834, стр. 197-204; Национальная политика в императорской России…, стр. 125-130.

[8] Paul Mihail, Zamfira Mihail, *Acte în limba română tipărite în Basarabia,* vol. 1, 1812-1830, București, Editura Academiei Române, 1993, pp. 27-112, 121-144.

[9] *Копия с образования временного Правления в Бессарабии, в Бухарест, Июля 23 дня, 1812 Года*, în Arhiva Istorică de Stat a Rusiei (AISR), F. 1308, inv. 1, dosar 8, ff. 113-113 v.

ruși nu cunoșteau nici legile, nici limba locală. Mai mult, documentul îi oferea guvernatorului civil dreptul de a-i alege pe consilierii departamentelor Guvernului regional din rândul „moșierilor", dar nu specifica dacă aceștia trebuiau să fie moșieri locali sau din alte regiuni[10].

Introducerea funcționarilor străini în Guvernul Regional al Basarabiei, permisă de actele administrative provizorii, a încurajat de la bun început o politică de rusificare. Chiar dacă documentele stipulau că activitatea administrației publice trebuia să se desfășoare în „limbile rusă și moldovenească"[11], această prevedere nu a asigurat un statut de egalitate. Dimpotrivă, a servit ca punct de plecare pentru subminarea treptată a funcțiilor sociale ale limbii române și pentru impunerea limbii ruse în spațiul administrativ. Astfel, autoritățile ruse au creat un cadru legal care, deși părea echitabil, a favorizat impunerea limbii de stat în detrimentul celei locale.

Din punct de vedere juridic, în contextul în care actul fondator din 23 iulie 1812 nu sublinia prioritatea limbii române față de limba rusă, așa cum se întâmpla în cazul limbilor naționale din alte regiuni vestice, limba rusă a devenit implicit prima, iar româna a doua. Nu este o coincidență faptul că, în documentul din 23 iulie 1812, limba rusă este menționată prima în enumerarea limbilor în care trebuia să se desfășoare activitatea administrației publice din Basarabia. Indicația de a utiliza ambele limbi în administrație nu a impus funcționarilor ruși să învețe limba română și nici pe cei români să o învețe pe cea rusă. Cu toate acestea, având un statut superior de limbă de stat, limba rusă și funcționarii ruși au fost avantajați. Astfel, s-a creat o premisă juridică importantă pentru impunerea treptată a limbii ruse în administrația basarabeană.

Afirmațiile istoricilor sovietici despre răspândirea bilingvismului în Basarabia, în special în rândul funcționarilor ruși, sunt simple speculații. În realitate, autoritățile imperiale nu au avut niciodată intenția de a respecta întocmai prevederea care impunea utilizarea limbii române în paralel cu limba rusă. Deși se urmărea crearea unui sistem administrativ-juridic format din funcționari români (care nu cunoșteau rusa) și funcționari ruși sau de alte etnii (care nu înțelegeau româna), documentul din 23 iulie 1812 nu menționa necesitatea angajării de traducători. Acești traducători erau indispensabili pentru buna funcționare a unui sistem bazat pe două limbi oficiale. Această omisiune a facilitat impunerea limbii ruse și a creat un cadru în care comunicarea și activitatea administrativă erau fundamental dezechilibrate.

Drept urmare, nici guvernatorul civil al Basarabiei nu a planificat includerea unui număr suficient de traducători în structurile administrative regionale și în ținuturi. Această lipsă a generat o sursă constantă de neînțelegeri, tensiuni și conflicte de ordin lingvistic, nu doar în primii ani, ci pe toată durata autonomiei. Astfel, a fost creat un sistem administrativ-juridic al „lumilor paralele", în care

[10] *Ibidem*, ff. 114-114 v.
[11] *Ibidem*, f. 115.

funcționarii ruși își exercitau atribuțiile și redactau documentele exclusiv în limba rusă, în timp ce funcționarii români foloseau doar limba română.

Bazându-se pe schema administrativă menționată, cele două departamente ale Guvernului regional au fost înzestrate cu câte două cancelarii: una rusească și alta românească. Această structură a creat un sistem în care funcționarii români trebuiau să consulte documente traduse din rusă pentru a judeca litigiile civile și penale, în timp ce funcționarii ruși făceau același lucru cu textele traduse din română. Cu un volum de lucru în continuă creștere și un număr insuficient de translatori și conțopiști, în special în majoritatea instituțiilor județene, conflictele erau inevitabile. Aceste disensiuni ar fi putut fi prevenite dacă funcționarii imperiali ar fi avut intenția reală de a respecta prevederile lingvistice. În realitate, în perioada de tranziție 1812-1828, funcționarii români și limba română au fost folosiți pentru a crea un sistem administrativ-juridic hibrid, ruso-român, menit să faciliteze trecerea de la un sistem românesc la unul rusesc și să incorporeze treptat Basarabia în Imperiul Rus. Conflictele lingvistice au servit, în cele din urmă, ca un pretext pentru revizuirea actului fondator din 1812 (și ulterior a celui din 1818), ducând la o limitare succesivă a limbii române și la impunerea limbii ruse[12].

Un document inedit din 15 octombrie 1813, trimis de general-maiorul Ivan Harting, guvernator civil interimar al Basarabiei, ilustrează tensiunile lingvistice și politice din regiune. Cunoscut ca un adversar al autonomiei și un susținător al rusificării, I. Harting a transmis o adresă severă către direcția 1 a departamentului 1 din cadrul Guvernului Regional, formată exclusiv din consilieri moldoveni**.** Harting i-a avertizat pe consilierii moldoveni, boieri locali, pentru că au inițiat examinarea unui litigiu civil fără a-i include pe consilierii ruși și fără a traduce documentele din română în rusă. Cazul se referea la un conflict de proprietate între consilierul Carp Rusu și secretarul gubernial Lobacevski.

Deși regulamentul de organizare al Guvernului Regional prevedea existența a doi traducători în primul departament și a unuia în al doilea[13], numărul era insuficient pentru volumul mare de muncă. Astfel, funcționarii moldoveni nu erau responsabili de traduceri și nici nu cunoșteau limba rusă, neputând să se conformeze cerințelor guvernatorului. Această situație îi forța să apeleze la soluții individuale, cum ar fi plata traducerilor autorizate din propriul buzunar. I. Harting a insistat și mai mult, ordonând „cu strictețe" departamentului 1 ca boierii moldoveni să examineze și să soluționeze imediat cazul „împreună cu consilierii ruși". El l-a forțat pe pârâtul Rusu să traducă „fără discuții" documentele în limba rusă. Guvernatorul a amenințat că va considera neexecutarea ordinului drept un act de nesupunere și că va lua „măsuri corespunzătoare" împotriva consilierilor,

[12] Gheorghe Negru, *Limba română*…, pp. 1-3; Idem, „*Constituția" din 1818*…, pp. 81-87; Idem, „De ce rușii nu au devenit bilingvi sau cum a fost impusă limba rusă în Basarabia (1812-1828", în *Orizonturi medievale și moderne în istoria românilor. Economie, societate, politică, cultură, istoria științei. În onoarea profesorului Demir Dragnev*, Chișinău, Biblioteca Științifică Centrală „Andrei Lupan", 2016, pp. 43-52.

[13] Alexei Agachi, op. cit., p. 152.

demonstrând astfel politica sa autoritară de impunere a limbii ruse și a controlului central[14].

Disfuncțiile sistemului administrativ-juridic și nemulțumirile nobilimii basarabene față de subminarea legilor locale și impunerea limbii ruse l-au determinat pe împăratul Alexandru I să-l înlocuiască pe guvernatorul civil interimar, I. Harting, în 1816. Pentru a gestiona mai eficient regiunea, a fost instituită o nouă structură de conducere*: namestnicia*. Aceasta era o inovație nu doar pentru Basarabia, ci și pentru întregul Imperiu Rus.

Namestnicia, o unitate teritorială specială creată pentru administrarea periferiilor naționale[15], avea ca obiectiv principal „consolidarea puterii de stat locale și centralizarea sistemului administrativ". Scopul final era subminarea „separatismului local și a mișcărilor naționale" [16]. Pentru a îndeplini aceste obiective, la 21 mai 1816, Alexandru I l-a numit pe general-locotenentul Alexei Bahmetev, guvernatorul general militar al guberniei Podolsk, în funcția de „namestnic plenipotențiar" al Basarabiei[17].

În 1816, Alexei Bahmetev a creat Comitetul Provizoriu, prin intermediul căruia a reorganizat activitatea Guvernului Regional și a instituțiilor administrative locale. De asemenea, a înființat Consiliul Suprem, o instanță superioară de apel subordonată direct împăratului și Consiliului de Stat. Această nouă structură, care a înlocuit fosta Adunare Generală a guvernului, era formată din consilieri ai departamentului juridic și alți consilieri numiți de namestnic sau propuși de nobilime. Cu participarea membrilor Comitetului Provizoriu și a altor oficiali, Consiliul Suprem a elaborat „Statutul privind crearea Regiunii Basarabia"[18]. Aprobarea acestui document de către împăratul Alexandru I a avut loc pe 29 aprilie 1818. Inițial, se dorea ca acest act să aibă un caracter permanent, spre deosebire de cel provizoriu din 1812. Cu toate acestea, împăratul a insistat ca documentul „să fie confirmat de timp și experiență" înainte de a fi aprobat definitiv, cerând ca evoluția „tuturor cazurilor" să fie urmărită cu atenție în anul 1818[19]. În ciuda promisiunilor, actul fondator din 1818 a rămas provizoriu și în anii următori, sugerând că intenția reală a împăratului a fost diferită de cea anunțată public.

---

[14] Agenția Națională a Arhivelor (ANA), F. 5, inv. 3, dosar 3, partea 1, ff. 165-166.

[15] И.И. Бахлов, И.Г. Напалкова, Имперские механизмы территориального управления, în „Вестник Мордовского университета", 2010, № 3, с. 91.

[16] *Национальные окраины Российской империи: становление и развитие системы управления*. Ответственные редакторы С. Г. Агаджанов, Ш.Ф. Мухамедьяров, В.В. Трепавлов и др., М., Славянский диалог, 1998, с. 316-317 (http:history.opck.org).

[17] *Копия с Записки, приложенной к высочайшему рескрипту Его Императорскаго Величества и служащей Полномочному Наместнику Г-ну Генерал-Лейтенанту Бахметеву 3-му [земскому] руководством к образованию Правления Бессарабской Области, в Царском Селе 21 Майя 1816*, în AISR, F. 1308, inv. 1, dosar 8, f. 86.

[18] Sergiu Cornea, *Organizarea administrativă a Basarabiei (1812-1817)*, Cahul, Universitatea de Stat din Cahul, 2023, p. 39-57; Alexei Agachi, op. cit., p. 210-232, 295-307.

[19] *ПСЗРИ, Первое Собрание (1649-1825*), том 35 (1818), nr. 27357, стр. 222.

Adoptarea „Statutului" din 1818 a finalizat procesul, început în 1812, de constituire a „regiunii Basarabia". În general, regiunile erau considerate „unități teritoriale speciale" cu un statut juridic „identic cu cel al guberniilor". Acestea erau create în zonele de graniță ale imperiului și, de obicei, intrau sub autoritatea unui guvernator general[20].

În 1818, datorită importanței geostrategice a Basarabiei, autoritățile de la Sankt Petersburg au creat un sistem administrativ-juridic bazat pe două structuri de tip gubernial la granița de vest a Imperiului Rus. Prima structură, cea a namestnicului, individualiza Basarabia față de celelalte gubernii rusești. Namestnicul, poziția de vârf în administrație, concentra atât puterea militară, cât și pe cea civilă. Scopul era de a preveni potențialele pericole legate de autonomia Basarabiei și de a facilita integrarea sa în imperiu. În același timp, postul de guvernator civil al Basarabiei nu a fost desființat. Această structură a creat un mecanism de subordonare simplificat și direct între administrația locală și împărat, consolidând controlul central.

A doua structură administrativă, regiunea, a definit modul de organizare a puterii pe plan regional, la nivel de ținut și local. O instituție specifică în Basarabia, care o diferența de gubernii, a fost Consiliul Suprem. Conform „Statutului" din 1818, Consiliul Suprem era compus dintr-un președinte (guvernatorul general militar al Podoliei, A. Bahmetev), patru membri ai Guvernului Regional (guvernatorul civil, viceguvernatorul, președintele Judecătoriei Civile și președintele Judecătoriei Penale) și șase deputați aleși din rândul nobilimii locale, inclusiv Mareșalul Regional al Nobilimii. Acest organism era responsabil de o gamă largă de atribuții, inclusiv de „gestionarea tuturor activităților administrative, executive și economice, precum și de cazurile de recurs, penale, de anchetă și cele civile". El se ocupa, de asemenea, de „probleme legate de proprietățile mobile și imobile și de delimitarea terenurilor". Hotărârile Consiliului Suprem puteau fi contestate de persoanele nemulțumite, care aveau posibilitatea de a le reclama la Consiliul de Stat, prin intermediul ministrului justiției și al procurorului general. Guvernatorul general, sau, în lipsa sa, guvernatorul civil, deținea dreptul de inițiativă legislativă. Această inițiativă era apoi examinată de adunarea generală a Consiliului Suprem. Punctul de vedere al Consiliului Suprem din Basarabia era ulterior trimis Consiliului de Stat de către guvernatorul general, prin intermediul procurorului general[21].

Chiar și după reorganizările din 1816-1817 și ajustările din „Statutul" din 29 aprilie 1818, cauzele conflictelor lingvistice, inițiate de actul din 1812, nu au fost eliminate. Sistemul „lumilor paralele" a continuat să funcționeze și chiar s-a consolidat. Acest sistem se baza pe o diviziune lingvistică: funcționarii ruși utilizau limba și legile rusești, iar cei români foloseau limba română și legile locale.

[20] И.И. Бахлов, И.Г. Напалкова, *Имперские механизмы территориального управления*, în „Вестник Мордовского университета", 2010, № 3, с. 91.

[21] *ПСЗРИ, Первое Собрание (1649-1825),* том 35 (1818), nr. 27357, стр. 223-224.

Totuși, nu a existat un mecanism clar și eficient de colaborare între instituții. Mai mult, nu a fost prevăzut un număr suficient de traducători, iar în multe instituții de nivel local, aceștia lipseau cu desăvârșire.

„Statutul" din 1818, deși menționa că activitatea Consiliului Suprem trebuia să se desfășoare „în limbile rusă și moldovenească", a extins sfera de acțiune a limbii și legilor rusești. De exemplu, în domeniile administrativ, de stat, penal și de anchetă, lucrările trebuiau efectuate „în rusă și moldovenească, utilizând legile Imperiului Rus". Singurul domeniu în care se menționa „păstrarea drepturilor și obiceiurilor locale" era cel al apărării proprietății private. Această discrepanță a consolidat poziția dominantă a limbii și legislației ruse, transformând sistemul „lumilor paralele" într-un instrument eficient pentru integrarea treptată a Basarabiei în Imperiul Rus. Litigiile civile și cele legate de delimitarea terenurilor trebuiau soluționate exclusiv „în limba moldovenească și pe baza legilor și obiceiurilor moldovenești"[22]. Această prevedere din „Statutul" din 1818 reprezenta una dintre puținele excepții în care legislația și limba locală aveau o prioritate clară față de cele rusești. În cadrul guvernului, activitățile, la fel, trebuiau să se înfăptuiască „în limbile rusă și moldovenească, în funcție de necesități"[23].

„Statutul" din 1818 a stabilit o serie de reguli privind utilizarea limbilor în sistemul judiciar, reguli care reflectau o diviziune clară între cazurile penale și cele civile. În cazul litigiilor penale, interogarea inculpaților de „origine moldovenească" trebuia să aibă loc în limba lor nativă. Procesele-verbale se redactau atât în rusă, cât și în română, iar sentințele se anunțau în limba română. De asemenea, membrii Judecătoriei Penale care aveau dificultăți în a se exprima în rusă puteau să-și prezinte opinia în scris, în limba lor nativă.

În sistemul judecătoresc civil, utilizarea limbii române era confirmată „pe baza și pentru asigurarea drepturilor, avantajelor și a legilor locale". Din acest motiv, în soluționarea litigiilor private, Judecătoria Regională Civilă se ghida după drepturile și obiceiurile moldovenești și examina cauzele în aceeași limbă. Cu toate acestea, în litigiile de stat, era obligatorie respectarea legilor rusești. Deciziile Judecătoriei Civile referitoare la litigiile de stat trebuiau traduse în rusă pentru examinare ulterioară[24]. Astfel, limba rusă era impusă în cazurile care vizau interesele statului imperial, în timp ce limba română (moldovenească) era tolerată în chestiunile private.

Prevederile „Statutului" din 1818, referitoare la utilizarea limbilor rusă și română, nu au fost respectate. Consecințele au fost grave, ducând la disfuncționalități majore în sistemul administrativ-juridic și la un tratament inuman al acuzaților. La 26 martie 1819, Judecătoria Ținutală Orhei a semnalat Consiliului Suprem, prin raportul nr. 453, o problemă serioasă: dosarele penale, redactate exclusiv în limba rusă, nu puteau fi examinate din cauza lipsei unui traducător.

[22] *Ibidem*, p. 224.
[23] *Ibidem.* p. 225.
[24] *Ibidem.* p. 226-227.

Drept urmare, procesele erau blocate. Nici după ce problema a fost adusă la cunoștința Consiliului Suprem nu a urmat nicio decizie. La 29 mai 1819, într-un nou raport (nr. 855), Judecătoria Orhei a reiterat dificultățile. Aceasta a cerut Isprăvniciei Ținutale Orhei și Poliției Orășenești Chișinău să prezinte dosarele traduse în limba română, conform prevederilor „Statutului", însă ambele instituții au răspuns că nu aveau posibilitatea de a îndeplini această solicitare. Lipsa traducătorilor a avut consecințe dramatice. Nemaiputând soluționa cazurile, Judecătoria Orhei a fost nevoită să țină acuzații în închisoare pentru perioade îndelungate. Pentru a evita să fie trași la răspundere, membrii Judecătoriei au cerut Consiliului Suprem să găsească urgent o soluție[25].

Această situație demonstrează eșecul sistemului bilingv, în care de jure existau două limbi oficiale, dar de facto, lipsa resurselor necesare pentru a asigura comunicarea fluentă a creat un blocaj total.

Deși Judecătoria Orhei nu a fost informată, Consiliul Suprem a discutat și a aprobat încă de pe 7 mai 1819 o decizie referitoare la problemele semnalate. Această hotărâre a fost luată în urma rapoartelor primite de la instituțiile de stat din ținuturi, care semnalau dificultăți în soluționarea litigiilor examinate în limba rusă, limbă pe care membrii moldoveni nu o cunoșteau. Din cauza lipsei de traducători, continuarea proceselor devenise imposibilă. Considerând că este „corect și absolut necesar" ca toate judecătoriile ținutale, isprăvniciile și polițiile orășenești din regiune să aibă câte un traducător, Consiliul Suprem „a propus numirea câte unui specialist în limbile rusă și moldovenească în fiecare dintre aceste instituții". Salariul anual pentru fiecare traducător a fost stabilit la 140 de ruble de argint[26].

La 4 iunie 1819, decizia Consiliului Suprem a fost trimisă spre „examinare și soluționare" către namestnicul plenipotențiar al Basarabiei, Alexei Bahmetev. Acesta, în „Propunerea» nr. 2289 din 16 iulie 1819, a acceptat-o parțial, considerând că dificultățile de corespondență pot fi eliminate doar prin utilizarea traducătorilor în judecătoriile ținutale, unde aceștia erau „necesari", și nu și în polițiile de ținut sau orășenești, unde, în opinia sa, „asemenea dificultăți nu apar". Conform recomandării lui A. Bahmetev, cheltuielile pentru salariile traducătorilor urmau să fie acoperite din fondurile alocate cancelariei judecătoriilor și din alte surse prevăzute de „Statutul" din 1818, în special din veniturile provenite din taxele de examinare a litigiilor. Pentru a legaliza aceste cheltuieli, Consiliul Suprem trebuia să emită o dispoziție, în conformitate cu articolul 81 al „Statutului"

[25] *Рапорт Оргеевскаго Цынутнаго Суда в Бессарабский Верховный Совет, № 855, мая 29 дня 1819, перевод с молдавского,* în ANA, F. 3, inv. 1, dosar 1275, ff. 1-1verso, 17-17verso (A se vedea și documentul original în limba română: Gheorghe Negru, *Limba română și politica de rusificare în Basarabia*, în „Destin Românesc. Revistă de istorie și cultură". Serie nouă, Ediție specială, Chișinău, 2011, nr. 5-6, p. 24).

[26] Бессарабский Верховный Совет, 12 Генваря 18*20 год*а, în ANA, F. 3, inv. 1, dosar 1275, ff. 18-18 verso.

Basarabiei din 1818[27]. Astfel, Bahmetev a oferit o soluție parțială și birocratică, care a pus responsabilitatea finanțării pe instituțiile locale, fără a rezolva problema de fond a lipsei de personal calificat.

Din textele analizate, se poate concluziona că atitudinea namestnicului Alexei Bahmetev față de problemele lingvistice din Basarabia a fost una de subestimare și refuz al responsabilității. În primul rând, el a minimizat amploarea fenomenului, limitând nevoia de traducători doar la judecătoriile de ținut, deși alte documente demonstrează că situația era mult mai gravă și generalizată. În al doilea rând, A. Bahmetev nu a dorit să rectifice „Statutul" din 1818 pentru a crea condiții mai favorabile pentru limba română, deși actul era încă în faza de „experiment". Mai mult, a transferat întreaga povară financiară a salariilor pentru traducători către instituțiile locale, ale căror bugete oricum nu puteau acoperi cheltuielile curente, în loc să propună o soluție centralizată. Această abordare a contribuit la menținerea și chiar la consolidarea disfuncționalităților administrative, demonstrând că scopul real era impunerea treptată a controlului rusesc, nu rezolvarea problemelor locale.

La 27 iunie 1819, registratorul Lemne Machedon de la Judecătoria Ținutală Akkerman a depus o petiție în care a denunțat nerespectarea prevederilor din „Statutul" din 1818 și impunerea limbii ruse. Acesta a atras atenția că, deși statutul aprobat de împărat prevedea ca „examinarea litigiilor civile și executarea deciziilor" să se facă în „limba moldovenească", la Judecătoria Akkerman procesele penale și civile, precum și adoptarea deciziilor, se desfășurau „numai în limba rusă". Machedon a cerut ca toate dosarele să fie traduse în limba română, motivând că nici el, nici mulți dintre cei implicați în procese „nu cunoșteau deloc limba rusă". El a insistat să poată „asculta și înțelege clar în propria limbă toate chestiunile dezbătute în judecătorie", astfel încât să-și poată exprima opiniile la luarea deciziilor. Pentru a nu comite greșeli și a evita să fie tras la răspundere, neînțelegând esența litigiilor, registratorul a atenționat că nu va semna actele redactate în limba rusă. De asemenea, a cerut ca solicitarea sa să fie transmisă organelor ierarhic superioare[28].

În raportul nr. 841 din 1 iulie 1819, Judecătoria Akkerman a informat Consiliul Suprem al Basarabiei despre reclamația lui Lemne Machedon, subliniind că un alt membru al instituției, Grecul, împărtășea aceeași opinie. Din cauza lipsei de traducători și de personal de cancelarie, atât român, cât și rus, judecătoria a anunțat că nu mai poate îndeplini sarcinile care îi revin[29].

---

[27] Бессарабскому Верховному Совету, Предложение, *Кишинев, № 2289, 16 июля 1819*, în *Ibidem*, ff. 18 verso–19 verso, 20–20 verso.

[28] Дело об отказе членов Аккерманского уездного суда Македона и Грекула от подписи документов на русском языке. Бессарабский Верховный Совет, 12 Генваря 18*20 года*, în *Ibidem*, ff. 10-11; A se vedea și Leon Boga, *Lupta pentru limba românească și ideea unirii la românii din Basarabia,* Chișinău, 1993, pp. 201-202.

[29] ANA, F. 3, inv. 1, dosar 1275, f. 12.

Situația de la Judecătoria Ținutală Akkerman și cazul „Machedon-Grecul" au ajuns și la nivel regional. Un raport din 10 iulie 1819 al Judecătoriei Penale Regionale și un altul din 1 august 1819 al Judecătoriei Civile Regionale, ambele adresate Consiliului Suprem al Basarabiei, oferă detalii suplimentare. Potrivit primului raport, la 1 iunie 1819, Judecătoria din Akkerman avea 18 procese penale și 17 cazuri de anchetă nesoluționate. În total, erau 29 de acuzați, dintre care 5 se aflau deja la închisoare[30]. Această situație subliniază blocajele majore cauzate de lipsa de traducători și de dificultățile de comunicare între funcționarii moldoveni și cei ruși, probleme care au dus la întârzieri grave în sistemul judiciar și la un tratament discriminatoriu al persoanelor acuzate.

Și înainte de plângerea lui Lemne Machedon, Judecătoria Ținutală Akkerman se confrunta cu dificultăți. La 12 martie 1819, instituția a trimis rapoarte către namestnicul Basarabiei, guvernatorul civil, Consiliul Suprem, Guvernul Regional și Judecătoria Civilă din Basarabia, semnalând finanțarea insuficientă și nevoia acută de a angaja mai mulți conțopiști. Ulterior, la 14 mai și 14 iunie 1819, Judecătoria din Akkerman a reiterat solicitările către guvernatorul civil, însă fără niciun rezultat concret[31].

Prin raportul nr. 827 din 7 iulie 1819, Judecătoria Ținutului Akkerman a informat Consiliul Suprem al Basarabiei despre o situație critică. Doi dintre membrii săi, registratorii Machedon și Grecul, refuzau nu doar să se ocupe de examinarea litigiilor, dar și să semneze procesele-verbale redactate în limba rusă, motivând că nu o cunosc. Problema era amplificată de faptul că o soluție nu exista: „traducerea dosarelor în limba moldovenească nu era posibilă, pentru că Judecătoria nu avea un traducător". Mai mult, majoritatea documentelor, atât în procesele penale cât și în cele civile, proveneau de la instituțiile de stat și chiar de la persoane particulare, fiind transmise spre examinare exclusiv în limba rusă. Se menționa că aproape deloc nu erau documente în limba română (moldovenească), „deoarece în acel ținut cea mai mare parte a populației o alcătuiesc rușii"[32]. Această situație subliniază eșecul sistemului lingvistic și dominanța crescândă a limbii ruse, în ciuda prevederilor teoretice ale autonomiei.

Petiția lui Lemne Machedon și Grecul, alături de situația critică de la Judecătoria Akkerman, a ajuns și la namestnicul Alexei Bahmetev. Pentru a debloca situația, înaltul demnitar a vizitat personal instituția și a ordonat ca examinarea litigiilor, în special a celor penale, să nu fie întreruptă. În acest scop, Bahmetev a cerut ca dosarele să fie cercetate „obligatoriu", chiar și de „un singur judecător,

---

30 *Рапорт* Бессарабского Уголовного Суда *в Бессарабский Верховный Совет, № 807, 10 июля 1819 года; Рапорт Гражданского Суда в Бессарабский Верховный Совет, № 1476, 1 августа 1819*, *în Ibidem*, ff. 6-7 verso, 10-11, 16–17.

31 *Ibidem*, ff. 11–12.

32 *Рапорт* Аккерманского *Цынутнаго Суда в Бессарабский Областной Верховный Совет, № 827, 7 июля 1819 года;* Бессарабский Верховный Совет, 12 Генваря 1820 года, *în Ibidem*, ff. 8-8 verso, 12 verso–13.

atunci când acesta va reuși" să o facă[33]. Această decizie subliniază presiunea de a menține sistemul funcțional cu orice preț, chiar și în condițiile lipsei de personal și ale conflictelor lingvistice. Soluția propusă de namestnic nu a rezolvat problema de fond a comunicării, ci a împins responsabilitatea pe un singur funcționar, ignorând deficiențele sistemului.

Prin ordinul din 26 august 1819, Judecătoria Ținutală Akkerman i-a cerut lui Lemne Machedon să reconfirme dacă acceptă să semneze documentele redactate în limba rusă. Ca răspuns, pe 29 septembrie 1819, funcționarul a declarat că își menține poziția inițială și așteaptă o rezoluție din partea autorităților superioare. Machedon a precizat că își va relua activitatea doar în momentul în care „toate actele judecătorești vor fi traduse în dialectul moldovenesc". El a solicitat o soluție alternativă: dacă o astfel de hotărâre nu putea fi luată, cerea să fie înlocuit cu un „cunoscător al limbii ruse". Justificarea sa era că, neînțelegând limba rusă, risca să comită erori și să fie tras la răspundere pentru acestea[34].

Atât Consiliului Suprem, cât și namestnicului Alexei Bahmetev, le-a fost raportat despre situația de la Judecătoria Akkerman. Mai exact, Consiliul Suprem a primit informațiile pe 4 octombrie 1819, iar Bahmetev, pe 20 octombrie 1819. Raportul a inclus detalii despre ordinul emis de Judecătorie către registratorul Lemne Machedon, precum și răspunsul ferm al acestuia de a nu semna documente în limba rusă[35].

Nerespectarea prevederilor legale și impunerea limbii ruse la Judecătoria din Akkerman nu a fost un caz izolat, specific unui ținut cu o anumită componență etnică, ci un fenomen general, cauzat de lipsa unui mecanism clar de colaborare între instituții. Autorii „Statutului" din 1818 nu au creat un cadru eficient pentru relațiile dintre instituțiile care operau în limba rusă și cele care activau în limba română.

Instituțiile administrative din Basarabia, atât la nivel regional, cât și la nivel de ținut, foloseau preponderent limba și legile rusești. Fiind compuse în majoritate din funcționari ruși care nu cunoșteau limba română, aceste instituții impuneau utilizarea limbii ruse și celorlalte instituții, indiferent de componența etnică a județelor. Un exemplu elocvent în acest sens este raportul Judecătoriei Ținutale Orhei din 29 mai 1819. Raportul a arătat că, în ciuda faptului că populația majoritară era românofonă, litigiile penale erau soluționate exclusiv în limba rusă. Acest lucru demonstrează că impunerea limbii ruse a fost o politică sistematică, nu o particularitate locală.

Din raportul nr. 1545 din 14 noiembrie 1819 al Judecătoriei Ținutului Akkerman, adresat lui Alexei Bahmetev, reiese că problema traducerii actelor din limba rusă în limba română nu fusese soluționată. Soluția propusă de namestnic, care presupunea că traducătorii erau necesari doar în cadrul judecătoriilor de ținut, s-a dovedit a fi ineficientă. Situația a escaladat când Judecătoria Akkerman

[33] *Ibidem*, ff. 8–9, 12 verso–14.
[34] Бессарабский Верховный Совет, 12 Генваря 1820 года, în *Ibidem,* ff. 14–14 verso.
[35] *Ibidem*, ff. 14–15.

a trimis un raport în limba rusă Judecătoriei Civile Regionale, care l-a returnat cerând ca „de azi înainte, să nu mai îndrăznească a scrie și a trimite rapoarte în limba rusă, ci în cea moldovenească, care este stabilită pentru utilizarea în procesele judiciare particulare". Acest incident a arătat o disfuncționalitate gravă și un conflict deschis între instituțiile administrative. Judecătoria Ținutală Akkerman a comunicat că „nu poate efectua examinarea proceselor civile în limba moldovenească", argumentând că majoritatea populației din ținut era de origine rusă și cerea ca procesele să se desfășoare în limba maternă. În plus, instituția se confrunta cu o problemă financiară acută: nu avea bani pentru a angaja traducători și conțopiști moldoveni, suma primită de la guvernul regional acoperind cu greu cheltuielile de cancelarie și salariul paznicului. Se menționa, de asemenea, că nici funcționarii ruși nu primeau „nici cea mai mică leafă". Despre această situație au fost informați namestnicul, guvernatorul civil și Consiliul Suprem, dar „nicio dispoziție, dintr-o parte sau alta, nu a urmat". Din această cauză, „judecătoria este nevoită, contrar „Statutului", să examineze litigiile civile în dialectul rusesc, numai pentru a nu întrerupe procesele […]"[36].

Deși primise deja un raport de la Judecătoria ținutală Akkerman, namestnicul Alexei Bahmetev a fost forțat să reconfirme soluția propusă inițial. Pe 3 decembrie 1819, prin adresa nr. 4340, a retrimis Consiliului Suprem al Basarabiei „Propunerea" sa din 16 iunie 1819, reiterând sursele de finanțare și modalitatea de legalizare a cheltuielilor pentru traducători. A. Bahmetev a recunoscut că, în ciuda necesității evidente de a angaja un traducător, Judecătoria din Akkerman nu avea nici la acel moment un astfel de specialist, confruntându-se și cu lipsa altor funcționari. Așadar, a insistat ca „obstacolele" să fie înlăturate prin emiterea unei dispoziții de către Consiliul Suprem, care să legalizeze aceste cheltuieli, conform „Statutului" de organizare[37]. Această acțiune a arătat că, deși conștient de problemă, namestnicul nu a oferit o soluție financiară reală, ci a impus responsabilitatea către o altă instituție.

Abia pe 16 ianuarie 1820, după o lungă perioadă de timp, Consiliul Suprem a discutat problema „măririi sumelor pentru judecătoriile ținulale", și a informat instituțiile din Basarabia despre această decizie[38].

Problema lipsei de traducători în Basarabia nu a fost rezolvată în anii următori, iar conflictele lingvistice s-au intensificat. Guvernul Regional, dominat de funcționari străini, a folosit situația pentru a exercita presiuni, cerând instituțiilor locale să utilizeze exclusiv limba rusă, în pofida prevederilor „Statutului" din 1818. Profitând de rolul său în structura executivă, Guvernul Regional a impus

[36] *Рапорт* Аккерманского *Цынутнаго Суда Его Высокопревосходительству Господину Генерал Лейтенанту Подольскому Военному Губернатору Бессарабской Области Полномочному Наместнику и Кавалеру Алексею Николевичу Бахметеву,* № 1545, 14 Ноября 1819 года, *în Ibidem*, ff. 60–62 verso.

[37] Бессарабскому Верховному Совету, Предложение, Кишинев, *№ 4340, 3 Декабря 1819*, în *Ibidem*, ff. 19-19 verso, 59-59 verso.

[38] Бессарабский Верховный Совет, 12 Генваря 1820 года, în *Ibidem*, f. 19 verso.

judecătoriilor ținutale să trimită corespondență către instituțiile ruseşti doar în limba rusă, invocând necunoașterea limbii române și lipsa traducătorilor. Un exemplu concret este dispoziția nr. 5524 din 23 mai 1823, prin care Guvernul Regional, prin Direcția executivă, a solicitat ca judecătoriile ținutale să transmită polițiilor orășenești din provincie doar acte și corespondență scrise în limba rusă[39]. Acest act a aprofundat disfuncționalitatea sistemului și a contribuit la subminarea statutului limbii române în administrație și justiție.

Funcționarii ruși din Guvernul Regional al Basarabiei, în loc să ceară un număr suficient de traducători pentru a respecta „Statutul" din 1818, au folosit volumul mare de muncă ca pretext pentru a elimina limba română din administrație. Ei au urmărit să desfășoare toate activitățile doar în limba rusă. Într-un demers către Consiliul Suprem, datat 9 octombrie 1824, Direcția executivă a Guvernului a specificat că, deși activitățile se desfășurau în ambele limbi conform „Statutului", procesele-verbale în limba rusă erau semnate de guvernator, consilieri și asesori numiți de stat, în timp ce cele în limba română erau semnate de guvernator și un consilier ales de nobili. Această discrepanță era cauzată de faptul că funcționarii numiți de stat nu cunoșteau limba română, iar consilierii aleși de nobili nu cunoșteau rusa.

În document, se menționa că „continuarea soluționării într-o asemenea manieră a problemelor în guvern este recunoscută, în rezultatul experimentării timp de mai mulți ani, foarte incomodă". Prin urmare, Guvernul Regional a solicitat Consiliului Suprem permisiunea de a efectua toate lucrările numai în limba rusă. Singura excepție ar fi fost anunțurile de interes general, care ar fi fost trimise în ținuturi în ambele limbi. Guvernul a argumentat că „efectuarea în general a tuturor lucrărilor în guvern în ambele limbi este recunoscută nu numai dificilă, însă, se poate spune, chiar imposibilă", invocând volumul uriaș de documente: aproximativ 7.000 de intrări și până la 20.000 de răspunsuri anual[40]. Astfel, lipsa de personal a fost folosită ca justificare pentru a impune o politică de rusificare.

Biroul moldovenesc din cadrul Guvernului Regional al Basarabiei a fost desființat undeva în perioada octombrie 1824 - februarie 1825. Această concluzie se bazează pe două documente. Primul este o adresă din 9 octombrie 1824, pe marginea căreia, după cum a relatat Leon Boga, s-a găsit o notă care menționa că, „s-a desființat deja biroul moldovenesc, după ordinul autorităților superioare"[41]. Al doilea document, un raport al traducătorilor Guvernului Regional către viceguvernatorul Filip Vighel, datat februarie 1825, conține o notă similară: „secția

[39] Рапорт Межевой Конторы Оной же Области в Бессарабский *Областной* Верховный Совет, Кишинев, № 250, 1818 года, în ANA, F. 3, inv. 1, dosar 1200, ff. 9–10.

[40] Доклад Бессарабского Областного Правительства об уничтожении при правительстве молдавского стола. Представление Бессарабского Областного Правительства по Исполнительной Експедиции в Бессарабский Верховный Совет, *№ 17574, 9 Октября 1924*, în ANA, F. 3, inv. 1, dosar 1318, ff. 1-4.

[41] Leon Boga, *op. cit*., p. 204.

moldovenească este deja lichidată”[42]. Comparând datele celor două documente, putem deduce că decizia de a suspenda utilizarea oficială a limbii române în Guvernul Regional a fost luată și pusă în aplicare în acest scurt interval de timp, marcând un pas important în procesul de rusificare.

În anii '20 ai secolului al XIX-lea, instituțiile și funcționarii ruși au inițiat un ,,război lingvistic” în Basarabia, cerând ca toate actele să fie redactate exclusiv în limba rusă. Un exemplu elocvent este cazul a doi comisari de la Isprăvnicia Ținutului Ismail. Conform raportului nr. 255 din 13 iunie 1825, trimis Consiliului Suprem, comisarul rus Bolotnikov a returnat dispozițiile scrise în limba română fără a le executa. Motivul invocat a fost că, fiind crescut în Rusia, ,,nu știe deloc moldovenește”. Atitudinea sa reflectă un punct de vedere răspândit printre funcționarii ruși numiți de stat: ei nu se considerau obligați să respecte prevederile ,,Statutului” din 1818 referitoare la utilizarea limbii române. Comisarul susținea că responsabilitatea de a procesa documente în limba română revenea exclusiv comisarilor aleși de nobilimea locală[43], subliniind o diviziune funcțională și o ierarhie bazată pe origine și limbă.

Același raport a indicat că și comisarul Malevici refuza să execute dispozițiile scrise în limba română și să semneze actele elaborate în această limbă la nivelul Isprăvniciei. Pe de altă parte, Isprăvnicia Ismail nu putea asigura traducerea textelor din română în rusă, deoarece nu avea post de traducător prevăzut în schema sa de personal[44]. Această situație a creat un cerc vicios, în care refuzul funcționarilor ruși de a utiliza limba română se suprapunea cu incapacitatea instituțiilor de a traduce documentele, blocând complet activitatea administrativă.

La 3 aprilie 1826, Consiliul Suprem a analizat raportul Isprăvniciei ținutului Ismail și a remarcat un conflict între prevederile statutului și realitate. Acesta a notat că, deși procesele civile se desfășurau în ,,limba moldovenească” anchetele și cauzele penale se derulau în rusă. Prin urmare, Consiliul a concluzionat că în toate instituțiile ar fi trebuit să existe funcționari bilingvi, iar refuzul de a-și îndeplini sarcinile pe motiv de necunoaștere a unei limbi nu era acceptabil. Pentru a rezolva problema, s-a decis ca funcționarilor care nu cunoșteau una dintre limbi să li se asigure traducerea exactă a documentelor. Consiliul Suprem a cerut Guvernului Regional, Direcția executivă, să-i determine pe funcționari să-și onoreze obligațiile, indiferent de cunoștințele lingvistice, pentru a evita sancțiunile. Instituțiile care aveau nevoie de traducători, dar nu aveau posturi prevăzute, trebuiau

[42] Доклад Переводчиков Бессарабского Областного Правительства Его Высокородию Исправляющему Должность Бессарабского Гражданского Губернатора, Господину Вицегубернатору, Колежскому Советнику и Кавалеру Филипу Филиповичу Вигелю, феврвль 1825 года, în ANA, F. 3, inv. 1, dosar 1318, ff. 5-5 verso.

[43] Дело по обвинению комиссара Измаильского Исправничества за обратною отсылку распоряжений и указаний правительства, присылаемых ему на молдавском языке. Рапорт Земского Исправничества Измаильского Цынута в Бессарабский Верховный Совет, *№ 255, 13 Июня 1825*, în ANA, F. 3, inv. 1, dosar 706, ff. 1-3 verso, 10 verso – 11.

[44] *Ibidem*, ff. 11-11verso.

să informeze Direcția executivă a Guvernului. După colectarea informațiilor din întreaga regiune, Direcția executivă urma să informeze Consiliul Suprem și să solicite aprobarea salariilor pentru traducători. Până la finalizarea acestui proces, traducerile puteau fi realizate de funcționari bilingvi din cancelarii sau, dacă era necesar, unii funcționari puteau fi înlocuiți cu traducători, respectând bugetul alocat[45]. Această hotărâre a fost o tentativă de a impune o soluție birocratică la o problemă sistemică, dar a lăsat neclară sursa de finanțare și a deschis calea pentru noi întârzieri.

În ciuda deciziei Consiliului Suprem din 1826 de a recunoaște problema lipsei de traducători ca fiind generală și de a propune o soluție centralizată, conflictele lingvistice nu s-au diminuat, ci s-au acutizat. Această hotărâre a corectat, de fapt, „Propunerea" anterioară a lui Alexei Bahmetev din 1819, care minimaliza situația. Anul 1827 a marcat apogeul contestării limbii române de către funcționarii ruși. Această situație a devenit o premisă crucială pentru promulgarea hotărârii Consiliului de Stat a Imperiului Rus din 29 februarie 1828, care a dus la anularea autonomiei Basarabiei, deja tot mai limitate.

La 6 iulie 1827, Judecătoria Ținutului Hotin a returnat Isprăvniciei din același ținut nouă rapoarte în limba rusă, care vizau procese civile. Judecătoria a argumentat că aceste documente contraveneau „Statutului" din 1818, care prevedea ca procesele civile să se desfășoare în limba română, și a avertizat Isprăvnicia că risca sancțiuni. Isprăvnicia Hotin s-a apărat, explicând că, deși inițial membrii săi erau aleși dintre localnici, ulterior au fost numiți funcționari ruși care nu cunoșteau deloc limba română. Mai mult, instituția nu avea traducători, iar superiorii săi îi dăduseră instrucțiuni să folosească limba rusă în activitățile sale și în contactele cu instituțiile locale. Răspunsul Isprăvniciei arată clar conflictul dintre legile teoretice ale autonomiei și realitatea practică a impunerii limbii ruse de către funcționarii numiți de stat.

Potrivit cercetărilor Judecătoriei Hotin, argumentele Isprăvniciei nu puteau fi acceptate, deoarece nu aveau o bază legală solidă. Decretul imperial din 3 august 1825, care prevedea că dosarele civile din Basarabia trebuiau traduse în limba rusă doar când erau trimise Senatului din Sankt Petersburg pentru recurs, contrazicea pretenția Isprăvniciei de a folosi rusa la nivel local. În plus, deși în 1825 fuseseră numiți funcționari ruși în cadrul Isprăvniciilor, articolul din „Statut" care stipula utilizarea exclusivă a limbii române în procesele civile nu fusese modificat sau anulat. Dreptul fundamental al locuitorilor de a fi judecați în limba națională rămânea valabil, deoarece Judecătoria Hotin nu primise nicio dispoziție superioară care să anuleze acest drept. Din aceste considerente, Judecătoria a solicitat Consiliului Suprem să decidă dacă raportul Isprăvniciei, care era în contradicție directă cu dispozițiile împăratului, trebuia luat în considerare. În final, Judecătoria Ținutului Hotin raporta că „organizarea proceselor judicia-

[45] О том что Комиссары Измаильского Исправничества не принимают предписаний на Молдавском языке. В Журнал [Верховного Совета], *3* Апреля 1826, în *Ibidem,* ff. 12 verso-13.

re civile se confruntă cu un mare neajuns, toate dosarele și materialele primite de la Isprăvnicie sunt alcătuite în limba rusă, iar pentru traducerea lor în grai moldovenesc trebuie mult timp, ceea ce face imposibilă soluționarea rapidă a diferendelor, cauzând prejudicii oamenilor”[46].

Conform unui raport din 28 iulie 1827 al Judecătoriei Ținutului Bender, un conflict lingvistic a izbucnit între Judecătorie și Isprăvnicia din același ținut, urmând un tipar similar cu cel de la Ismail și Hotin. La Bender, însă, unde ispravnicul și comisarul erau ruși, conflictul a degenerat, mergând dincolo de simplul refuz de a accepta corespondența în limba română. Comportamentul conducerii Isprăvniciei a devenit sfidător și agresiv. Un exemplu elocvent este cel al comisarului Malevici, o figură care se remarcase deja la Isprăvnicia Ismail prin acțiuni similare. La 22 iunie 1827, Malevici a mers personal în cancelaria Judecătoriei Bender, unde a aruncat pe masă două dispoziții ale acesteia, care fuseseră anterior expediate și înregistrate la Isprăvnicie. El a declarat că nu le acceptă pentru că erau scrise în „limba moldovenească”. Acest act de sfidare a demonstrat o escaladare a tensiunilor și o lipsă totală de respect pentru legile și normele administrative existente. Conflictul s-a agravat, comisarul amenințându-l pe funcționarul cancelariei Judecătoriei că-l va pălmui. Comisarul a plecat de la Judecătorie fără a mai lua cu el dispozițiile. Câteva zile mai înainte, același Malevici, în prezența ispravnicului Skorobogatov, ceruse în mod imperativ Judecătoriei Bender să nu mai expedieze hotărâri în „limba moldovenească”, deoarece nu le va executa, întrucât el nu cunoaște „moldovenește”. Nici referirile la articolele „Statutului de organizare a regiunii Basarabia” din 29 aprilie 1818 nu i-au convins pe ispravnic și comisar să se conformeze, declarând că documentul respectiv „fusese deja anulat”[47].

Conform rapoartelor nr. 1502 și nr. 1762 din 13 august și, respectiv, 30 septembrie 1827, Judecătoria Ținutală Bender a informat Consiliul Suprem că Isprăvnicia din același ținut a refuzat să accepte și a returnat 17, respectiv 24 de dispoziții scrise în „limba moldovenească”. Acest refuz s-a produs la ordinul comisarului Malevici, același oficial cu o atitudine sfidătoare remarcată și anterior. Deși Isprăvnicia ar fi putut folosi conțopiștii și registratorii bilingvi pentru a traduce textele, conducerea a preferat să manifeste „nesupunere și rezistență”. Ca rezultat, dispozițiile trimise de la Judecătorie nu au fost acceptate și, prin urmare, nu au fost executate, ducând la o acumulare rapidă de documente nesoluționate[48]. Această situație subliniază un efort deliberat de a bloca sistemul administrativ și de a submina utilizarea limbii române, în ciuda faptului că existau resurse umane disponibile.

[46] О непризнании Бендерским и Хотинским Исправничествами указов цынутных судов на молдавском языке. Исполнено 5 ноября 1827 года, în Dinu Poștarencu, *Destinul românilor basarabeni sub dominație țaristă,* Chișinău, CEP USM, 2012, p. 470-475; Valentin Tomuleț, *Boicotarea de către funcționarii ruși a aplicării limbii moldovenești (române) în procedura judiciară din Basarabia (29 aprilie 1818 – 29 februarie 1828) (Cazul isprăvniciilor Bender și Hotin)*, în Valentin Tomuleț, *Basarabia în sistemul economic și politic al Imperiului Rus (1812-1818). Studii,* Chișinău, Cardidact, 2012, pp. 511-515.

[47] Dinu Poștarencu, *op. cit.,* pp. 472-473; Valentin Tomuleț, *op. cit.,* p. 513.

[48] Dinu Poștarencu, *op. cit*., pp.473-474; Valentin Tomuleț, *op. cit.,* pp. 513-514.

Prin hotărârea sa finală din 5 noiembrie 1827, Consiliul Suprem al Basarabiei a constatat că deciziile luate la 3 aprilie 1826, pentru cazul Isprăvniciei Ismail, rămâneau valabile și pentru situațiile semnalate de Judecătoriile Ținuturilor Hotin și Bender. Consiliul a reamintit că, pe baza „Statutului" din 1818, procesele civile trebuiau soluționate în „limba moldovenească". Prin urmare, a cerut din nou Direcției executive a Guvernului Regional să se asigure că instituțiile și funcționarii își îndeplinesc obligațiile. Observând că situația era „cu totul contrară", Consiliul a ordonat Direcției executive să investigheze faptele „de opunere a rezistenței" ale funcționarilor de la Isprăvnicia Bender și să-i sancționeze pe cei vinovați conform legii. Pentru a preveni întârzierile în soluționarea cauzelor, Consiliul a cerut ca Isprăvniciile Hotin și Bender „să nu se eschiveze de la transpunerea în viață a hotărârilor emise de Judecătoriile Ținutale în cauzele civile, scrise în limba moldovenească" sub amenințarea pedepsei legale. Despre toate aceste măsuri urmau să fie informate și Judecătoriile Ținuturilor Hotin și Bender[49].

Constatăm că decizia Consiliului Suprem din 3 aprilie 1826, deși a reprezentat un pas înainte față de hotărârile anterioare (cum ar fi cea a Consiliului Suprem din 7 mai 1819 și, mai ales, „Propunerea" lui Alexei Bahmetev din 16 iunie 1819), nu a reușit să rezolve problema fundamentală a lipsei de traducători în sistemul administrativ-juridic din Basarabia. Prin urmare, conflictele lingvistice au continuat. Totuși, trebuie menționat că, după aproape două decenii de conflicte, Consiliul Suprem a propus un mecanism centralizat, finanțat din bugetul regional, pentru a completa posturile de traducători în instituțiile administrative. Acest demers a încercat să elimine blocajul de comunicare dintre „lumea rusească" și „lumea română", create de actele fondatoare ale autonomiei Basarabiei din 1812 și 1818. Însă, hotărârea a venit prea târziu. Încă din 1824, namestnicul M. Voronțov și Comitetul de Miniștri al Imperiului Rus lucrau deja la un nou proiect de administrare a Basarabiei care viza anularea autonomiei și administrarea „pe baze generale"[50]. În acest context, orice decizie a Consiliului Suprem care ar fi apărat status-quo-ul lingvistic stabilit în „Statutul" din 1818, nu mai avea nicio șansă de succes. Mai mult, o piedică majoră în consolidarea rolului limbii române era chiar Guvernul Regional, care transformase rusa în unica limbă de lucru prin anularea traducerii documentelor în limba română. Chiar dacă Direcția executivă a Guvernului era responsabilă de implementarea deciziei din 3 aprilie 1826, a subminat-o tacit. Astfel, până în 1827, Judecătoriile Ținulale Hotin și Bender nu fuseseră informate despre această decizie. La sfârșitul aceluiași an, Consiliul Suprem nu primise nicio informație despre funcțiile de traducători solicitate de instituțiile din regiune. În

[49] Dinu Poștarencu, *op. cit.,* p.475; Valentin Tomuleț, *op. cit.,* p. 515.

[50] Выписка из журналов 3 ноября 1825 и 23 февраля 1826 годов № 2137 о представленных Бессарабским Полномочным Наместником проэктах положения о управлении Бессарабскою Областью, устава для тамошняго Областного Совета и штатов для сей облвсти, în AISR, F- 1308, inv.1, 1824-1828, dosar 14, ff. 21-22.

plus, Consiliul nu a stabilit o dată concretă pentru implementarea hotărârii și nici nu a alocat un buget specific, ceea ce ridică întrebarea dacă decizia a fost o intenție reală de a rezolva problema sau doar o retorică goală.

Chiar și după ce Consiliul Suprem a reconfirmat pe 5 noiembrie 1827 decizia sa din 3 aprilie 1826 și a ordonat Guvernului să o execute „obligatoriu", conflictele lingvistice din Basarabia nu au încetat. Un raport din februarie 1828 al Biroului de Cadastru al Regiunii Basarabia arată că problemele erau mult mai răspândite decât au dorit să recunoască autoritățile, afectând nu doar instituțiile menționate anterior, ci și cele de cadastru, trezoreriile și procuraturile. Acest document demonstrează clar că, și după al doilea ordin, instituțiile locale și regionale nu știau de hotărârea Consiliului Suprem, confirmând că Direcția executivă a Guvernului pur și simplu ignora indicațiile primite. Raportul descrie mai multe conflicte, cum ar fi cel dintre Comisia de Cadastru a Ținutului Hotin și procurorul aceluiași ținut, izbucnit în timpul delimitării unei moșii. Problema a apărut din cauza „Statutului" din 1818, care prevedea că activitatea de delimitare a proprietăților se făcea în limba română, dar în cazul implicării statului – în limba rusă. Pe deasupra, nicio instituție implicată nu avea un traducător angajat[51].

Conflictul a escaladat, iar Procuratura ținutului Hotin a reclamat Guvernului că primește documente în limba română. Ca reacție, Guvernul a emis un ordin sever: Comisia de Cadastru era amenințată cu „pedeapsă aspră" dacă mai îndrăznea să trimită documente de interes statal în „limba moldovenească", impunând utilizarea exclusivă a limbii ruse. Deși era conștient că această Comisie nu avea traducător, Guvernul i-a ordonat să solicite temporar traducători de la Judecătoria Civilă a Ținutului Hotin și Isprăvnicia Ținutală respectivă. Această decizie pare ilogică, având în vedere că ambele instituții se plângeau deja de dificultatea de a traduce documente rusești și de lipsa propriilor traducători. Mai mult, Guvernul a omis din nou să informeze toate aceste instituții despre hotărârea Consiliului Suprem din 3 aprilie 1826, care ar fi putut rezolva problema prin angajarea de traducători[52].

Raportul din februarie 1828 descrie și alte conflicte care s-au derulat pe același „scenariu". La 10 noiembrie 1827, colonelul Cerneaev, „ober forșmeister" al pădurilor de stat, a returnat două scrisori de la Biroul Regional de Cadastru, solicitând ca acestea să fie trimise în rusă, deoarece nu avea traducător. La rândul său, Biroul de Cadastru i-a retrimis aceleași scrisori, explicând că activitatea sa se desfășoară conform legii exclusiv în limba română și că, de asemenea, nu are nici traducător, nici fonduri pentru traducere[53].

Situația s-a repetat cu Poliția Orașului Bender, care, pe 17 noiembrie 1827, a returnat o dispoziție în limba română de la Biroul Regional de Cadastru, cerând-o în rusă din cauza lipsei unui traducător. Pentru a-și justifica acțiunea,

[51] Рапорт Межевой Конторы Оной же Области в Бессарабский *Областной* Верховный Совет, *Кишинев, № 250, 1818 года,* în ANA, F. 3, inv. 1, dosar 1200, ff. 5-7 verso.

[52] *Ibidem*, ff. 7-8

[53] *Ibidem*, ff. 8-9.

Poliția a invocat o circulară din 23 mai 1823 a Guvernului Regional care impunea judecătoriilor din ținuturi să trimită documente polițiilor orășenești doar în limba rusă. Acesta este un exemplu clar de atitudine părtinitoare a guvernului, care era conștient că și Biroul de Cdastru se confrunta cu aceeași problemă[54].

Raportul din februarie 1828 arată că Guvernul și conducerea regională de vârf au exercitat presiuni constante asupra instituțiilor care foloseau limba română pentru a impune utilizarea limbii ruse, în ciuda prevederilor „Statutului" din 1818. Prin această strategie, funcționarii ruși erau protejați, iar instituțiile care activau în baza legilor rusești erau avantajate, lipsa traducătorilor devenind o armă politică. De exemplu, pe 6 mai 1826, Direcția executivă a Guvernului a ordonat Biroului de Cadastru să corespondeze cu Poliția Orașului Ismail doar în rusă, folosind același argument al lipsei traducătorului, deși ambele instituții nu aveau personal specializat[55]. De asemenea, viceguvernatorul Firsov a ordonat, în august 1827, ca Biroul de Cadastru să corespondeze cu trezoreriile în rusă, invocând „interesul statului"[56]. Punctul culminant al acestor atacuri asupra limbii romane a constituit anularea „Statutului" din 1818 și adoptarea, la 29 februarie 1828, a „Regulamentului privind administrarea Regiunii Basarabiei" care stipula ca toate activitățile publice din Basarabia să se înfăptiască în limba rusă și doar „în caz de necessitate" se admitea posibilitatea traducerii „în moldovenește"[57].

Așadar, în anii 1820 autonomia Basarabiei a fost subminată sistematic și prin manipularea conflictelor lingvistice. În loc să rezolve problemele de comunicare cauzate de lipsa traducătorilor, oficialii ruși au folosit situația pentru a impune gradual limba rusă în instituțiile administrative și juridice, sub pretextul „interesului statului". Deși Consiliul Suprem a luat unele decizii formale pentru a rezolva deficitul de traducători, precum hotărârea din 3 aprilie 1826, acestea au rămas fără aplicare. Guvernul Regional a blocat tacit implementarea măsurilor și a ignorat în mod repetat dispozițiile Consiliului Suprem, demonstrând o lipsă de interes real în soluționarea conflictelor. Mai mult, a existat o tendință clară de a favoriza instituțiile și funcționarii ruși, ignorând nevoile celor români. Raportul Biroului de Cadastru din 1828 oferă dovezi concrete ale acestei strategii. Conflictele lingvistice, provocate de lipsa traducătorilor, au fost folosite pentru a justifica ordinele de a coresponda exclusiv în limba rusă. Aceste acțiuni, aparent simple, au încălcat prevederile legale care permiteau folosirea exclusivă a limbii române în procesele civile și a ambelor limbi în cele penale și în Guvernul Regional. Treptat, limba rusă a devenit singura limbă oficială în Guvern și în cele mai multe instituții regionale și ținutale, iar funcționarii români au fost obligați să devină bilingvi sau să-și piardă serviciul, ceea ce a accelerat procesul de rusificare.

În concluzie, documentele analizate demonstrează că autonomia acordată Basarabiei după 1812 a fost, în esență, un concept juridic ambiguu și, în multe

[54] *Ibidem*, ff. 9-9 v.
[55] *Ibidem*, ff. 10.
[56] *Ibidem*.
[57] *ПСЗРИ, Второе Собрание (1825-18881),* том 3 (1828), nr. 1834, стр. 197-204.

privințe, lipsit de fundament real. Spre deosebire de autonomiile ,,constituționale" acordate regiunilor din vest, Basarabia a primit un statut de autonomie administrativă provizorie și limitată, care nu a garantat supremația legilor sau a limbii locale. Această autonomie a servit, de fapt, ca o etapă de tranziție pentru a integra teritoriul în Imperiul Rus, permițând autorităților centrale să submineze treptat identitatea culturală și particularitățile administrative ale regiunii. Problemele de comunicare cauzate de lipsa traducătorilor nu au fost simple erori administrative, ci o politică deliberată a oficialilor ruși. Prin crearea unui sistem de ,,lumi paralele", în care funcționarii ruși lucrau în rusă și cei moldoveni în română, autoritățile au generat un haos administrativ. Aceste disfuncționalități au fost ulterior folosite ca un pretext strategic pentru a justifica eliminarea limbii române din administrație și justiție, contrar prevederilor juridice. Cazurile de la Judecătoriile Ținuturilor Akkerman, Orhei, Hotin și Bender sunt exemple clare ale modului în care oficialii ruși, prin refuzul de a utiliza limba română, au blocat sistemul și au impus limba rusă.

Instituțiile și funcționarii ruși au acționat în mod constant pentru a submina prevederile ,,Statutului" din 1818. Guvernul Regional a ignorat dispozițiile Consiliului Suprem de a angaja traducători și a transformat lipsa acestora într-o justificare pentru a impune corespondența exclusiv în limba rusă. Acte precum desființarea Biroului moldovenesc din Guvernul Regional în 1824 și refuzul sfidător al comisarilor ruși de a lucra în limba română au evidențiat o tendință clară de a impune controlul central și de a eroda statutul limbii române. Astfel, autonomia a fost anihilată nu printr-o singură decizie radicală, ci printr-o serie de acțiuni menite să o golească de sens.

Prin urmare, soarta limbii române în Basarabia a fost direct legată de procesul de integrare forțată în Imperiul Rus. Conflictele lingvistice nu au fost întâmplătoare, ci un produs al manipulării politice, care a servit ca justificare pentru a aboli autonomia și a impune un sistem administrativ și juridic rusesc prin ,,Regulamentul" din 1828. Așadar, rusificarea a fost un proces controlat de sus în jos, în care ambiguitatea juridică a fost folosită pentru a submina drepturile și identitatea locală, transformând Basarabia dintr-o regiune cu statut special într-o entitate administrativă apropiată tipologic guberniilor, dar păstrând încă unele particularități nesemnificative locale.

ORCID: 0009-0004-3284-2912
https://doi.org/10.58187/rim.141-142.05
CZU: 314.148(478)''1897''

OPEN ACCESS JOURNALS
CC BY

Constantin Ungureanu*

POPULAȚIA BASARABIEI CONFORM RECENSĂMÂNTULUI DIN 1897**

POPULATION OF BESSARABIA ACCORDING TO THE 1897 CENSUS

Rezumat: În acest studiu se analizează rezultatele recensământului populației Basarabiei din anul 1897. Volumului III cu referire la Basarabia, publicat în 1905, conține diverse informații valoroase despre locuitorii Basarabiei: numărul populației permanente și prezente; numărul locuitorilor după sex, vârstă și știința de carte; repartizarea populației după starea familiară, grupele sociale și locul de naștere; supușii străini după țara de origine sau cetățenie, repartizați pe județe, mediu urban și rural; distribuția populației după confesiuni, limba maternă, grupe de vârstă și știința de carte; structura populației după ocupațiile de bază, locul de trai. Informațiile diverse despre locuitorii Basarabiei sunt prezentate la nivel de județe, orașe și mediul rural, dar lipsesc informații la nivel de târguri și sate.

Cuvinte-cheie: Recensământ, Basarabia, populație, Rusia țaristă.

Summary: This study analyzes the results of the census of the population of Bessarabia in 1897. Volume III with reference to Bessarabia, published in 1905, contains various valuable information about the inhabitants of Bessarabia: the number of permanent and present population; the number of inhabitants by sex, age and literacy; distribution of the population according to family status, social groups and place of birth; foreign inhabitants by country of origin or citizenship, distributed by counties, urban and rural areas; population distribution by confessions, mother language, age groups and literacy; population structure according to basic occupations, place of residence. Various information about the inhabitants of Bessarabia is presented at the level of counties, cities and rural areas, but information at the level of fairs and villages is missing.

Keywords: Census, Bessarabia, population, Tsarist Russia.

* **Constantin Ungureanu**, constantin.ungureanu@sti.usm.md, doctor habilitat în istorie, cercetător științific principal la Institutul de Istorie al USM, https:// ror.org/0475kvb92, cercetător științific grad I la Muzeul Național al Bucovinei din Suceava.

** Studiul a fost elaborat în cadrul subprogramului 010401: Coordonatele modernizării social-economice, politice, administrative și culturale în Moldova, Basarabia, RASSM, RSSM și Republica Moldova în context regional și european (studii, documente, sinteze).

Recensământul rusesc din anul 1897

În perioada stăpânirii ruseşti, în Basarabia a fost organizat un singur recensământ al populației, în 1897, după criteriul limbii materne a locuitorilor. Pentru comparație, recensămintele austriece din 1880-1910, organizate în Bucovina, erau după criteriul limbii de comunicare a populației. În ambele cazuri, autoritățile ruseşti, respectiv austriece, nu au înregistrat populația din Basarabia sau Bucovina după criteriul etniei locuitorilor. Din această cauză, mai ales în localitățile urbane din Basarabia, mulți locuitori de alte etnii, care posedau limba rusă, au fost înregistrați ruși după limba maternă. Recensămintele din Bucovina nu au înregistrat separat pe evrei, armeni sau țigani, pe când în cazul Basarabiei, etniile respective au fost recenzate separat.

În 1905 s-au publicat informații generale ale acestui recensământ. În partea introductivă a volumului III cu referire la Basarabia se prezintă informații generale despre așezarea geografică, istoria regiunii și locuitorii care au trăit în spațiul dintre Prut și Nistru, despre administrația Basarabiei după anul 1812, despre relief, râuri, lacuri și climă, despre împărțirea administrativă a Basarabiei. În continuare se prezintă informații și statistici generale despre populația Basarabiei conform recensământului din anul 1897[1]. Volumul cu referire la Basarabia este disponibil și pe Internet[2].

Recensământul rusesc din 1897 conține diverse informații valoroase despre locuitorii Basarabiei: numărul populației permanente și prezente; numărul locuitorilor după gen, vârstă și știința de carte; repartizarea populației după starea familiară, grupele sociale și locul de naștere; supușii străini după țara de origine sau cetățenie, repartizați pe județe, mediu urban și rural; distribuția populației după confesiuni, limba maternă, grupe de vârstă și știința de carte; structura populației după ocupațiile de bază, locul de trai. Informațiile diverse despre locuitorii Basarabiei sunt prezentate la nivel de județe, orașe și mediul rural, dar lipsesc informații la nivel de târguri și sate.

Volumul III cu referire la Basarabia conține următoarele tabele statistice:

I. Populația actuală și populația permanentă (pag. 4-5);
II. Distribuția populației pe gospodării și compoziția acestora (pag. 6-9);
III.a. Numărul populației pe grupe de vârstă din zece în zece ani (pag. 10-11);
III.b. Distribuția populației după sex, vârstă (ani) și știința de carte (pag. 12-23);
IV. Copii mai mici de un an cu vârsta pe luni (pag. 24-25);
V. Distribuția populației după statutul familiei și grupele de vârstă (pag. 26-31);
VI. Distribuția populației pe grupe sociale și după locul nașterii (pag. 32-35);
VII. Distribuția locuitorilor originari din afara Basarabiei, după locul de naștere (pag. 36-39);

[1] *Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. III. Бессарабская губерния,* Санкт-Петербург: Издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел, 1905. с. IX-XXIII.

[2] https://www.prlib.ru/item/436602 - accesat la 26 mai 2025.

VIII. Distribuția populației după grupuri sociale (pag. 40-41);
IX. Distribuția populației după știința de carte, nivelul de instruire, grupe sociale și de vârstă (pag. 42-65);
X. Distribuția populației după grupe sociale și statutul familiar (pag. 66-67);
XI. Distribuția supușilor străini, pe țări (pag. 66-67);
XII. Distribuția populației după confesiuni (pag. 68-69);
XIII. Distribuția populației după limba maternă (pag. 70-73);
XIV. Distribuția populației după confesiuni și limba maternă (pag. 74-93);
XV. Distribuția populației după limba maternă, știința de carte și grupe de vârstă (pag. 94-131);
XVI. Distribuția populației după starea familiară și limba maternă (pag. 132-135);
XVII. Distribuția persoanelor cu dizabilități fizice, pe grupe de vârstă (pag. 136-140);
XVIII. Distribuția persoanelor cu dizabilități fizice, după limba maternă (pag. 141-145);
XIX. Distribuția persoanelor cu dizabilități fizice, pe grupe sociale (pag. 146-149);
XX. Distribuția populației după grupe de ocupație și vârstă (pag. 150-151);
XXI. Distribuția populației după grupe de ocupație (pag. 152-157);
XXII. Distribuția populației după grupe de ocupație și pe naționalități în funcție de limba maternă (pag. 158-215);
XXIII. Distribuția populației angajate în agricultură sau creșterea vitelor, pescuit și vânătoare, după activități industriale suplimentare (pag. 216-225);
XXIV. Distribuția populației după limba maternă și pături sociale (pag. 226-243);
XXV. Distribuția populației după confesiuni și grupe de vârstă din zece în zece ani (p. 244-253).

Locuitorii Basarabiei în 1897, după limba maternă

În 1897, în Basarabia locuiau 1.935.412 persoane (991.239 de gen masculin și 944.173 de gen feminin). După limba maternă, 920.919 (47,6%) din locuitorii Basarabiei erau români (oficial înregistrați moldoveni), 379.698 (19,6%) ucraineni (maloruși), 228.168 (11,8%) evrei, 155.774 (8%) ruși, 103.225 (5,3%) bulgari, 60.206 (3,1%) germani, 55.790 (2,9%) vorbitori de turcă, adică găgăuzi, 11.696 (0,6%) polonezi, 8.636 (0,4%) țigani, 2.737 greci, 2.471 bieloruși, 2.080 armeni, 848 albanezi, 3.164 de alte etnii[3]. Repartizarea pe județe a populației era astfel:

[3] *Первая всеобщая перепись населения Российской империи* ..., с. 70-73; Dinu Poștarencu, *Contribuții la istoria modernă a Basarabiei*, Chișinău, 2009, p.134.

Populația județelor din Basarabia, în 1897, după limba maternă[4]

Județele	total	română	ucraineană	bulgară	rusă	germană	turcă	evreiască	țigănească	alte
Akkerman	**265.247**	43.441	70.797	56.541	25.523	43.389	10.381	12.280	1.127	1.768
Bălți	**211.448**	140.201	24.067	31	14.106	2.145	11	27.252	1.546	2.089
Bender	**194.915**	87.984	21.048	14.833	18.507	5.613	27.576	16.643	848	1.863
Chișinău	**279.657**	175.926	5.196	1.095	33.339	2.352	69	54.486	1.825	5.369
Hotin	**307.532**	73.303	163.738	10	17.782	670	22	47.950	108	3.949
Ismail	**244.274**	95.495	47.871	30.587	30.235	4.781	17.723	11.715	1.121	4.746
Orhei	**213.478**	166.218	11.887	98	5.668	218	8	26.680	1.609	1.092
Soroca	**218.861**	138.351	35.094	30	10.614	1.038	-	31.162	452	2.120
Total	**1.935.412**	**920.919** ***47,6***	**379.698** ***19,6***	**103.225** ***5,3***	**155.774** ***8,0***	**60.206** ***3,1***	**55.790** ***2,9***	**228.168** ***11,8***	**8.636** ***0,4***	**22.996*** ***1,2***

*inclusiv: 11.696 polonă, 2.737 greacă, 2.471 bielorusă, 2.080 armeană, 848 albaneză, 777 tătară, 482 cehă, 476 franceză, 405 turcmenă, 1.024 de alte etnii.

[4] Первая всеобщая переписъ населения ..., с. 70-73; Dinu Poștarencu, Destinul românilor basarabeni sub dominația țaristă, Chișinău: CEP USM, 2012, p. 399-400.

La sfârșitul secolului al XIX-lea, românii basarabeni locuiau mai compact în partea centrală și de nord a Basarabiei, fiind majoritari în județele Orhei (77,9%), Bălți (66,3%), Soroca (63,2%) și Chișinău (62,9%), iar în alte două județe constituiau majoritatea relativă a populației (45,1% în Bender și 39,1% în Ismail). Locuitorii Basarabiei erau înregistrați moldoveni, dar chiar în partea introductivă a studiului oficial se recunoștea românitatea populației dintre Prut și Nistru. Gr. Șirovskii, autorul studiului introductiv, menționa că „unii savanți îi consideră pe actualii moldoveni (români) un amestec al coloniștilor romani cu dacii, alții cred că ei sunt urmașii coloniștilor romani din Moesia, sosiți aici mult mai târziu”[5]. O altă precizare era că „... persoanele, care au indicat limba maternă rusa (velicorusa, malorusa și bielorusa) și româna ... , în marea lor majoritate aparțin la biserica ortodoxă”[6].

Ucrainenii erau majoritari în județul Hotin (53,2%) și aveau o reprezentare importantă în județele Akkerman (26,7%), Ismail (19,6%), Soroca (16%), Bălți (11,4%) și Bender (10,8%). Structura lingvistică a populației era cea mai diversă în județul Akkerman, unde, din totalul de 265.247 de locuitori, 70.797 (26,7%) erau ucraineni, 56.541 (21,3%) bulgari, 43.441 (16,4%) moldoveni, 43.389 (16,4%) germani, 25.523 (9,6%) ruși, 12.280 (4,6%) evrei, 10.381 (3,9%) găgăuzi[7].

În 1897, în 3 județe din sudul Basarabiei (Akkerman, Bender și Ismail) locuiau în total 704.436 persoane. După criteriul limba maternă, majoritatea relativă în aceste 3 județe o formau moldovenii (226.920 - 32,2%), urmați de ucraineni (139.716 – 19,8%), bulgari (101.961 – 14,5%), ruși (74.265 – 10,5%), găgăuzi (55.680 – 7,9%), germani (53.783 – 7,6%), evrei (40.638 – 5,8%). Erau și comunități mai mici de țigani (3.096), polonezi (2.094), greci (2.023), armeni (928), albanezi (838), bieloruși (520) etc. Românii basarabeni constituiau cca. ⅓ din populația acestui spațiu, ei locuind mai compact în partea de nord și de vest a teritoriului dat. Comparativ cu statisticile din 1860/1862, structura etnică a județelor din sudul Basarabiei nu s-a modificat semnificativ. Ponderea populației românești s-a menținut la același nivel (32,2-32,3%), proporția locuitorilor slavi (ruși, ucraineni, bulgari, polonezi) și găgăuzi s-a diminuat de la 54,6% la 53,1%, s-a redus cota-parte a țiganilor, grecilor, armenilor, dar a crescut ponderea germanilor (de la 6,9% la 7,6%) și evreilor (de la 4,4% la 5,8%)[8].

Deoarece recensământul a înregistrat limba maternă a locuitorilor, nu s-a reușit reflectarea corectă a structurii etnice a populației. În orașe, unde domina limba rusă, mulți moldoveni, ucraineni și reprezentanți ai altor etnii au fost înscriși drept ruși după limba maternă. În mediul rural, mai ales în satele cu populație mixtă moldo-ucraineană din nordul Basarabiei, mulți moldoveni au fost înscriși ruși ori ucraineni după limba maternă. Aceste diferențe ies în evidență,

[5] *Первая всеобщая переписъ населения* ..., c. X.

[6] *Ibidem*, p. XXII.

[7] Л.С. Берг, *Население Бессарабии (этнографический состав и численностъ)*, Петроград 1923, c. 42-45.

[8] Constantin Ungureanu, *Populația din sudul Basarabiei în perioada 1897-1941*, în „Destin Românesc”, nr.1-2 (87-88), Chișinău 2014, p. 84.

dacă comparăm rezultatele recensământului din 1897 cu datele statistice oficiale din 1862 și 1901, sau estimarea lui Butovici pentru anul 1907, unde populația era înregistrată după criteriul etnic[9].

Neajunsurile acestui recensământ au fost remarcate și de istorici sovietici. Astfel, V. Zelenciuk punea la îndoială veridicitatea cifrelor pentru moldoveni, ruși și ucraineni în orașe și mediul rural. El constata că în 1897, procentul moldovenilor a fost diminuat în județele Orhei (cu 2,4%), Bălți (cu 5,2), Soroca (cu 3,1), Hotin (cu 0,4), Bender (cu 7,6), Akkerman (cu 0,4), Ismail (cu 7,2%). După estimările sale, cca. 18,5 mii moldoveni în orașe și cca. 70 mii din sate au fost înscriși ruși sau ucraineni. Astfel, în 1897, în realitate erau 1009,4 (52,1%) moldoveni, 330,6 (17%) ucraineni, 123,1 (6,4%) ruși[10].

Locuitorii Basarabiei, după confesiuni

Marea majoritate a populației Basarabiei era ortodoxă. Principalele etnii de alte confesiuni erau evreii, germanii și polonezii. Structura populației, după limba maternă și confesiuni era astfel:

Locuitorii Basarabiei, după limba maternă și confesiuni, în 1897[11]

Limba maternă	Total	ortodocși	lipoveni	mozaici	luterani	reformați	romano-catolici	armeni gregorieni	armeni catolici	alții
română	**920.919**	920.692	14	91	9	-	37	58	-	18
ucraineană	**379.698**	378.062	301	26	42	5	1.228	12	9	13
rusă	**155.774**	127.106	26.482	684	176	7	1.090	188	17	24
bulgară	**103.225**	103.116	-	2	103	-	3	-	-	1

[9] Idem, *Populația Bucovinei și Basarabiei sub stăpâniri străine (1774/1812 - 1918)*, Suceava, 2020, p. 398, 400, 417.

[10] В.С. Зеленчук, *Население Бессарабии и Поднестровия в XIX в. (этнические и социально-демографические процессы)*, Кишинёв: Штиинца, 1979, с. 156-158.

[11] Calculat după: *Первая всеобщая перепись населения* ..., с. 74-77.

evreiască	**228.168**	538	-	227.530	37	1	18	-	1	43
germană	**60.206**	1.016	-	60	52.920	231	5.821	2	37	119
găgăuză	**55.790**	55.615	-	3	5	-	1	114	-	52
poloneză	**11.696**	428	-	4	55	1	11.100	24	84	-
țigănească	**8.636**	8.628	-	-	-	-	-	6	-	2
greacă	**2.737**	2.701	-	-	-	-	10	26	-	-
bielorusă	**2.471**	706	1.735	-	-	-	30	-	-	-
armeană	**2.080**	57	-	-	3	-	126	1.812	81	1
albaneză	**848**	836	-	2	-	-	-	10	-	-
alte	**3.164**	1.498	-	126	184	339	361	13	17	626
Total	**1.935.412**	**1.600.999** ***82,7***	**28.532** ***1,5***	**228.528** ***11,8***	**53.534** ***2,8***	**584** ***0,03***	**19.825** ***1,0***	**2.265** ***0,1***	**246** ***0,01***	**899** ***0,05***

Așadar, 99,6-99,9% dintre moldoveni, ucraineni, bulgari, găgăuzi și țigani, precum și 98,6-98,7% dintre greci și albanezi erau de religie ortodoxă. Locuitorii, care au recunoscut rusa ca limbă maternă, erau în proporție de 81,6% ortodocși, 17% lipoveni. Majoritatea germanilor (87,9%) erau luterani, 9,7% – catolici, 0,4% – reformați (în Șaba). Polonezii erau în proporție de 94,9% romano-catolici. Cât privește comunitatea armeană din Basarabia, 87,1% erau gregorieni, 6,1% – ro-

mano-catolici, 3,9% – armeni catolici. Totodată, majoritatea bieloruşilor (70,2%) erau lipoveni, doar 28,6% considerându-se ortodocşi. Marea majoritate a lipovenilor, vorbitori de limbă bielorusă, erau concentraţi în judeţul Hotin. Din 2.689 lipoveni ai judeţului, 1.497 considerau bielorusa şi 1.187 – rusa drept limbă maternă[12].

Recensământul din anul 1897 prezintă informaţii interesante despre locuitorii Basarabiei după confesiuni, repartizaţi pe grupe de vârstă şi sex:

Locuitorii Basarabiei, după confesiuni şi grupe de vârstă, în 1897[13]

Categorie de vârstă	Total	Ortodocşi	Evrei	Luterani	Lipoveni	Romano-catolici	Armeni ortodocşi	Musulmani	Reformaţi
În cifre absolute									
sub 10 ani	**547.614**	455.382	61.803	17.625	8.368	3.719	396	12	186
10-20 ani	**440.450**	362.870	55.183	12.205	6.418	3.087	412	14	129
20-30 ani	**284.663**	228.394	38.243	7.689	3.910	5.423	306	546	76
30-40 ani	**241.011**	200.261	27.642	6.367	3.433	2.807	340	16	79
40-50 ani	**179.970**	149.923	20.702	4.284	2.588	2.057	300	11	51
50-60 ani	**125.684**	105.286	14.041	2.851	1.784	1.400	234	10	38
p. 60 ani	**116.020**	98.883	10.914	2.513	2.031	1.332	277	8	25
Total	**1.935.412**	**1.600.999**	**228.528**	**53.534**	**28.532**	**19.825**	**2.265**	**617**	**584**
În % faţă de locuitorii anumitei confesiuni									
sub 10 ani	***28,3***	*28,4*	*27,0*	*32,9*	*29,3*	*18,8*	*17,5*	*1,9*	*31,8*
10-20 ani	***22,8***	*22,7*	*24,1*	*22,8*	*22,5*	*15,6*	*18,2*	*2,3*	*22,1*
20-30 ani	***14,7***	*14,3*	*16,7*	*14,4*	*13,7*	*27,3*	*13,5*	*88,5*	*13,0*
30-40 ani	***12,4***	*12,5*	*12,1*	*11,9*	*12,0*	*14,2*	*15,0*	*2,6*	*13,5*
40-50 ani	***9,3***	*9,4*	*9,1*	*8,0*	*9,1*	*10,4*	*13,2*	*1,8*	*8,7*
50-60 ani	***6,5***	*6,6*	*6,1*	*5,3*	*6,2*	*7,1*	*10,3*	*1,6*	*6,5*
p. 60 ani	***6,0***	*6,2*	*4,8*	*4,7*	*7,1*	*6,7*	*12,2*	*1,3*	*4,3*
Total	***100,0***	***100,0***	***100,0***	***100,0***	***100,0***	***100,0***	***100,0***	***100,0***	***100,0***

Datele statistice din acest tabel ne demonstrează că, proporţia cea mai mare a copiilor până la 10 ani se înregistra la locuitorii de confesiune luterană (32,9% din total), reformată (31,8%) şi la lipoveni (29,3%). Cei mai mulţi locuitori romano-catolici erau de 20-30 de ani (5.423 persoane, inclusiv 4.145 de sex mas-

[12] *Первая всеобщая перепись населения* ..., с. 92.
[13] Calculat după: *Первая всеобщая перепись населения* ..., с. 244-245.

culin), o bună parte fiind tineri militari sosiți din alte gubernii ale Imperiului Rus. Din totalul de 617 musulmani, 544 erau tineri de 20-30 de ani, care evident erau în serviciul militar. După categorii de vârstă, cel mai echilibrat era numărul armenilor gregorieni, în rândul lor fiind înregistrat cel mai mare procent al persoanelor de peste 40 de ani. La ortodocși era mult mai mare numărul persoanelor de sex masculin (822.767) față de sex feminin (778.232), diferența fiind de 44.535 persoane. În schimb, la evrei, lipoveni și armeni gregorieni erau mai multe persoane de sex feminin[14].

Populația urbană și rurală din Basarabia, în 1897

În Basarabia, ca și în Bucovina, structura etnică și lingvistică a populației se deosebea substanțial în mediul urban și rural. Din cauza dominației limbii ruse în administrație, învățământ, în biserici, pe parcursul stăpânirii ruse s-a produs rusificarea locuitorilor mai ales din principalele localități urbane din Basarabia. Deoarece recensământul din 1897 s-a efectuat după criteriul limbii materne a locuitorilor, mulți locuitori de diferite etnii din orașe, care cunoșteau limba rusă, au fost înregistrați drept vorbitori de limbă rusă.

În 1897, în spațiul dintre Prut și Nistru erau 12 orașe, dintre care 5 (Ismail, Bolgrad, Chilia, Cahul și Reni) în județul Ismail. Chișinău avea 108.483 locuitori, alte orașe importante fiind Bender (31.797), Akkerman (28.258), Ismail (22.295), Bălți (18.478), Hotin (18.398).

În studiul introductiv al recensământului se publică lista suburbiilor orașelor din Basarabia, fiind indicat numărul total al locuitorilor. Cele mai mari suburbii ale Chișinăului după numărul de locuitori erau Malina Mică (4.119 persoane), Șoseaua Munceşti (2.127), Buiucani (2.073), Tabacheria (1.691), Melestiu (1.688), Guțulevca (1.197), Bariera Sculeni (1.109), Caucaz (1.006), Schinoasa (820), Valea Dicescul (684) etc. În componența orașului Bender se aflau suburbiile Gâsca (2.255 persoane), Caucaz (1.555), Balca (1.549), Borisovca (1.199), Protegailovca (910), Plavni (732), Lipcanii Vechi (655), Lipcanii Noi (529), Priițițovca (439). La orașul Ismail aparțineau suburbiile sau mahalalele Largeanca (1.539), Broasca (1.370), Necrasovca Veche (1.186), Necrasovca Nouă (1.139), Safian (906), Cugurlui (781), Matrosca (778), Trubaevca (725). Cele mai mari suburbii ale Chiliei erau Forștadt (1.973), Nategailovca (1.338), Maiachi (1.060), Slobozia moldovenească (810). Deși aveau o administrație aparte, posadele Turlachi (6.574 persoane) și Păpușoi (3.644) aparțineau de orașul Akkerman[15].

În localitățile urbane din Basarabia trăiau 293.332 locuitori (15,1% din totalul populației), inclusiv 109.065 (37,2%) evrei, 71.621 (24,4%) ruși, 46.214 (15,7%) ucraineni, doar 41.549 (14,2%) moldoveni, 11.571 (3,9%) bulgari, 6.154 (2,1%) polonezi. Situația pe orașe era următoarea:

[14] *Первая всеобщая переписъ населения* ..., с. 245.
[15] *Ibidem*, p. IV-VI.

Populația orașelor din Basarabia, în 1897, după limba maternă[16]

Orașele	Total	evreiască	rusă	ucraineană	română	bulgară	polonă	germană	greacă	armeană	alte
Chișinău	**108.483**	49.829	29.299	3.393	19.081	925	3.247	1.270	306	369	764
Bender	**31.797**	10.632	10.984	6.112	2.338	112	1.017	306	11	65	220
Akkerman	**28.258**	5.573	5.724	15.183	221	288	165	218	38	608	240
Ismail	**22.295**	2.736	7.797	8.271	1.589	936	125	63	503	93	182
Bălți	**18.478**	10.323	3.627	581	3.157	7	533	103	16	50	81
Hotin	**18.398**	9.210	4.676	3.974	47	2	427	23	2	9	28
Soroca	**15.351**	8.745	2.235	760	3.206	2	302	22	5	4	70
Orhei	**12.336**	7.135	1.273	150	3.405	5	118	10	8	70	162
Bolgrad	**12.300**	1.199	1.391	306	612	8.478	94	15	40	6	159
Chilia	**11.618**	2.144	2.200	4.555	2.495	87	21	18	44	7	47
Cahul	**7.077**	809	1.225	1.557	2.786	79	30	23	323	12	233
Reni	**6.941**	730	1.190	1.372	2.612	650	75	29	139	-	144
Total	**293.332**	**109.065** ***37,2***	**71.621** ***24,4***	**46.214** ***15,7***	**41.549** ***14,2***	**11.571** ***3,9***	**6.154** ***2,1***	**2.100** ***0,7***	**1.435** ***0,5***	**1.293** ***0,4***	**2.330*** ***0,8***

*inclusiv 446 țigănească, 411 tătară, 342 bielorusă, 342 turcă, 176 cehă.

[16] *Первая всеобщая перепись населения* ..., c. 70-73; Dinu Poștarencu, *Contribuții la istoria modernă* ..., p. 134.

Orașele din nordul și centrul Basarabiei erau dominate de evrei, ei formând majoritatea în Orhei (57,8%), Soroca (56,9%), Bălți (55,9), Hotin (50,1%) și o pondere importantă în Chișinău (45,9%), Bender (33,4%), Akkerman (19,7%), Chilia (18,5%). Velicorușii locuiau în număr mare în orașele basarabene, având o pondere mai importantă în Ismail (34,9%), Bender (34,5%), Chișinău (27%), Hotin (25,4%), Akkerman (20,2%), Bălți (19,7%), Chilia (18,8%). Malorușii (ucrainenii) erau cel mai bine reprezentați în orașele Akkerman (53,7%), Chilia (39,2%), Ismail (37,1%), Cahul (22%), Hotin (21,6%), Reni (19,8%), Bender (19,2%). Moldovenii erau minoritari în toate orașele din Basarabia, fiind mai bine reprezentați în Cahul (39,4%), Reni (37,6%), Orhei (27,6%), Chilia (21,4%), Soroca (20,9%), Chișinău (doar 17,6%). În Bolgrad, majoritatea locuitorilor (68,9% din total) erau bulgari[17].

Structura lingvistică a populației era diversă în orașele din sudul Basarabiei. În 1897, în 7 orașe din județele Akkerman, Bender și Ismail trăiau 120.286 de persoane, inclusiv 37.356 (31%) ucraineni, 30.511 (25,4%) ruși, 23.823 (19,8%) evrei, 12.653 (10,5%) moldoveni, 10.630 (8,8%) bulgari, 1.527 (1,3%) polonezi, 1.098 greci, 791 armeni, 672 germani, 300 găgăuzi, 297 bieloruși etc[18].

Cele mai urbanizate comunități etnice din Basarabia erau evreii și rușii. În 12 orașe trăiau 47,8% din totalul evreilor și 46% din persoanele, care la recensământ au recunoscut rusa ca limbă maternă. În orașe locuiau de asemenea majoritatea persoanelor de etnie armeană (62,2% din total), poloneză (52,6%) și greacă (52,4%). Totodată, doar 12,2% din ucraineni, 11,2% din bulgari, 5,2% din țigani, 4,5% din moldoveni, 3,5% din germani și 0,6% din găgăuzi trăiau în localități urbane[19].

În localitățile rurale, din totalul de 1.642.080 locuitori, 53,5% erau moldoveni, urmați de ucraineni (20,3%), evrei (7,2%), bulgari (5,6%), ruși (5,1%), germani (3,5%), găgăuzi (3,4%). Structura lingvistică a populației rurale din județele Basarabiei era următoarea:

Populația rurală a județelor din Basarabia, în 1897, după limba maternă[20]

Județele	Total	română	ucraineană	bulgară	rusă	germană	turcă	evreiască	țigănească	alte
Akkerman	**236.989**	43.220	55.614	56.253	19.799	43.171	10.333	6.707	1.105	787

[17] Л.С. Берг, *Население Бессарабии ...* , с. 42-45.
[18] Constantin Ungureanu, *Populația din sudul Basarabiei în perioada 1897-1941*, p. 83.
[19] Calculat după recensământul din anul 1897.
[20] *Первая всеобщая перепись населения ...*, с. 70-73; Dinu Poștarencu, *Destinul românilor basarabeni ...*, p. 399-400.

Bălți	**192.970**	137.044	23.486	24	10.479	2.042	8	16.929	1.540	1.418
Bender	**163.118**	85.646	14.936	14.721	7.523	5.307	27.572	6.011	844	558
Chișinău	**171.174**	156.845	1.803	170	4.040	1.082	31	4.657	1.679	867
Hotin	**289.134**	73.256	159.764	8	13.106	647	21	38.740	108	3.484
Ismail	**184.043**	85.401	31.810	20.357	16.432	4.633	17.475	4.097	983	2.855
Orhei	**201.142**	162.813	11.737	93	4.395	208	8	19.545	1.491	852
Soroca	**203.510**	135.145	34.334	28	8.379	1.016	-	22.417	440	1.751
Total	**1.642.080**	**879.370 *53,5***	**333.484 *20,3***	**91.654 *5,6***	**84.153 *5,1***	**58.106 *3,5***	**55.448 *3,4***	**119.103 *7,2***	**8.190 *0,5***	**12.572* *0,8***

*inclusiv 5.542 polonă, 2.129 bielorusă, 1.302 greacă, 836 albaneză, 787 armeană.

După recensământul din anul 1897, majoritatea covârșitoare a populației rurale era românească în județele Chișinău (91,6%), Orhei (80,9%), Bălți (71%), Soroca (66,4%) și Bender (52,5%), iar în județul Ismail constituia 46,4%. Doar în județul Hotin, majoritatea locuitorilor de la sate erau ucraineni (55,3%), urmați de moldoveni (25%) și evrei (13,4%). Cea mai diversă era populația rurală din județul Akkerman, unde locuiau în număr mare bulgari (23,7%), ucraineni (23,5%), moldoveni (18,2%), germani (18,2%), ruși (8,4%), găgăuzi (4,4%), evrei (2,8%)[21].

La sfârșitul secolului al XIX-lea, în localitățile rurale din sudul Basarabiei, moldovenii constituiau majoritatea relativă de 36,7%, urmați de ucraineni (17,5%), bulgari (15,6%), găgăuzi (9,5%), germani (9,1%) și ruși (7,5%). Dintre locuitorii de alte etnii, cei mai mulți erau evrei (16.815), urmați de țigani (2.932), greci (925), albanezi (836), polonezi (567), bieloruși (223), armeni (137) etc. De remarcat,

[21] Л.С. Берг, *Население Бессарабии ...* , p. 42-45.

însă, că cele trei județe din sudul Basarabiei cuprindeau și multe localități din afara Bugeacului (din actualele raioane Cahul, Cantemir, Leova, Cimișlia, Căușeni, Hâncești, Anenii Noi), unde marea majoritate a populației era de etnie română.

Localitățile cu peste 500 de locuitori, în 1897

Recensământul rusesc din anul 1897 nu oferă însă date despre structura etnică, lingvistică sau confesională pentru satele și târgurile din Basarabia. Din cauza lipsei informațiilor pe localități, este dificil de realizat o comparație mai exactă, pentru anumite spații din zona rurală a Basarabiei. Totuși, în 1905 s-a publicat o statistică a Imperiului Rus, în care sunt incluse toate localitățile cu peste 500 de locuitori, fiind indicat numărul total de persoane (inclusiv după sex) și precizat numărul persoanelor de anumite confesiuni, care constituiau peste 10%. Statistica cuprinde și orașele, târgurile, coloniile, satele din Basarabia, plasate în ordine alfabetică[22]. Informațiile statistice respective sunt disponibile și pe Internet[23]. În sursa dată erau incluse 12 orașe și 1.007 localități rurale cu peste 500 de locuitori (inclusiv 16 sate cu puțin sub 500 de persoane), care aveau o populație totală de 1.725.772 de persoane. Târgurile și satele cu peste 500 de locuitori (1.007) erau locuite de 1.432.440 de persoane[24].

În cazul Basarabiei, datorită publicării acestei statistici, pot fi precizate localitățile rurale, unde peste 10% din locuitori erau evrei, lipoveni sau protestanți (aproape exclusiv etnici germani). Marea majoritate a evreilor din localitățile rurale trăiau în târguri și în coloniile rurale din nordul Basarabiei. După sursa dată, în toată provincia erau 22 de târguri, doar în două (Florești și Gura-Galbenă), ponderea evreilor fiind sub 10%. În 3 târguri (Cimișlia, Criuleni și Tatarbunar), evreii constituiau doar cca. 16-17% din total, iar în alte 4 târguri (Căușenii Noi, Hâncești, Petrovca (Ceaga) și Sculeni), ponderea acestora era de cca. 41-46%. În celelalte 13 târguri, marea majoritate a locuitorilor (de la 57% până la 95%) erau de etnie evrei. După calculele noastre, în 20 de târguri din Basarabia (fără Florești și Gura-Galbenă), în 1897 locuiau 97.138 persoane, dintre care 60.455 (62,2%) erau evrei[25].

În nordul Basarabiei existau atunci și 9 colonii rurale (7 în județul Soroca și două în Bălți), locuite de 12.086 persoane, dintre care 11.395 (94,3%) erau evrei. În afară de târguri și colonii, evreii erau majoritari în localitățile rurale Romanovca din județul Bender (70,4%), Pârlița (68,4%), Ungheni (58,9%), Secureni (56,1%), și constituiau o pondere importantă în satele Bairamcea (36,1%), Tarutino (36%), Cremenciug (29,5%), Baimaclia (28,2%). Așadar, după recensă-

[22] *Населённые места Российской империи в 500 и более жителей с указанием всего наличного в них населения и числа жителей преобладающих вероисповеданий, по данным первой всеобщей переписи населения 1897 г.*, Санкт Петербург, 1905, с. 3-10.

[23] https://viewer.rusneb.ru/ru/000200_000018_v19_rc_1792161?page=21&rotate=0&theme=white - accesat la 26 mai 2025.

[24] *Населённые места Российской империи в 500 и более жителей*, с. VIII.

[25] Constantin Ungureanu, *Populația Bucovinei și Basarabiei* ..., p. 394.

mântul din 1897, în localitățile rurale din Basarabia locuiau 119.103 evrei, dintre care, 60.455 (50,8%) trăiau în 20 de târguri, 11.395 (9,6%) – în 9 colonii rurale din județele Soroca și Bălți, 11.216 (9,4%) – în 8 sate, menționate mai sus, unde peste 28% din locuitori erau evrei. În restul satelor basarabene trăiau dispersat 36.037 evrei[26].

După recensământul din 1897, lipovenii erau majoritari în 4 localități din județul Ismail (Vilcov – 2.900 (68,6%), Jebrieni – 1.338 (96%), Coreacica – 733 (71,2%) și Podcovca – 467 (90,3%)), în 2 sate din județul Soroca (Cunicea – 1.867 (97,7%) și Pocrovca – 660 (100%)), și în satul Hrubna din județul Hotin (1.500 sau 95,2% din total)[27]. În statistica respectivă a recensământului nu sunt incluse satele Muravleanca, Necrasovca Nouă și Necrasovca Veche din județul Ismail, locuite în 1907 exclusiv de lipoveni (după studiul lui Butovici).

Germanii luterani erau concentrați în 29 de sate (cu peste 500 de locuitori) din județul Akkerman și în câteva sate din județele Ismail și Bender. În județul Akkerman, 26 de sate aveau peste 89% din locuitori protestanți. În 1897, în aceste sate trăiau 31.870 persoane, inclusiv 30.386 (95,3%) luterani. Alte două sate din județul Ismail (Albota de Sus și Marazlievca) aveau cca. 94-96% din locuitori de confesiune protestantă. Mai puțin de 90% de germani protestanți trăiau în satele Arcizul Vechi (73,3%), Tarutino (52,6%), Nicolaevca Nouă (32,4%), Sariari (13,9%), Romanovca (13,6%)[28]. Satul Crasnoe era singura localitate din Basarabia, populată aproape exclusiv de germani catolici (1.756 persoane sau 97,9% din total). În colonia Șaba trăiau 588 de protestanți, în principal reformați elvețieni, vorbitori de limbă franceză sau germană[29]. Astfel, sursa dată ne ajută să identificăm localitățile rurale din Basarabia, locuite în principal de evrei, lipoveni și germani luterani.

Populația Basarabiei după gen și categorii de vârstă

Cei mai mulți locuitori ai Basarabiei erau copii, adolescenți și tineri. Din totalul populației, 547.614 (28,3%) erau copii până la 10 ani, 440.450 (22,8%) - de la 10 până la 20 de ani, 525.674 (27,2%) - de la 20 până la 40 de ani, 305.654 (15,8%) – de la 40 până la 60 de ani, doar 116.020 (6%) persoane fiind mai în vârstă de 60 de ani. Astfel, 988.064 (51%) locuitori erau copii și tineri până la 20 de ani, pe când doar 421.674 (21,8%) persoane erau mai în vârstă de 40 de ani.

Structura populației, după vârste și gen, se deosebea în mediul urban și rural:

[26] *Ibidem*, p. 394.
[27] *Населённые места Российской империи в 500 и более жителей*, с. 4-8.
[28] Constantin Ungureanu, *Populația Bucovinei și Basarabiei* ..., p. 395.
[29] *Населённые места Российской империи в 500 и более жителей*, с. 3-10.

Locuitorii Basarabiei, în 1897, după medii, gen și categorii de vârste[30]

Categorii de vârstă	Total locuitori		De gen masculin		De gen feminin	
	absolut	%	absolut	%	absolut	%
În orașe						
până la 10 ani	**71.137**	*24,25*	35.512	*23,48*	35.625	*25,07*
10-20 ani	**64.978**	*22,15*	30.991	*20,49*	33.987	*23,92*
20-30 ani	**54.346**	*18,53*	32.227	*21,31*	22.119	*15,57*
30-40 ani	**36.788**	*12,54*	18.572	*12,28*	18.216	*12,82*
40-50 ani	**27.692**	*9,44*	14.371	*9,50*	13.321	*9,37*
50-60 ani	**19.554**	*6,67*	9.818	*6,49*	9.736	*6,85*
peste 60 ani	**18.837**	*6,42*	9.741	*6,44*	9.096	*6,40*
Total	**293.332**	***100,0***	**151.232**	***100,0***	**142.100**	***100,0***
În localitățile rurale						
până la 10 ani	**476.477**	*29,02*	239.402	*28,50*	237.075	*29,56*
10-20 ani	**375.472**	*22,87*	189.731	*22,59*	185.741	*23,16*
20-30 ani	**230.317**	*14,03*	113.780	*13,54*	116.537	*14,53*
30-40 ani	**204.223**	*12,44*	104.797	*12,48*	99.426	*12,40*
40-50 ani	**152.278**	*9,27*	80.978	*9,64*	71.300	*8,89*
50-60 ani	**106.130**	*6,46*	56.743	*6,75*	49.387	*6,16*
peste 60 ani	**97.183**	*5,92*	54.576	*6,50*	42.607	*5,31*
Total	**1.642.080**	***100,0***	**840.007**	***100,0***	**802.073**	***100,0***

Datele statistice din tabelul respectiv ne demonstrează că, proporția copiilor și adolescenților era mai mare în localitățile rurale, datorită natalității mai mari la sate, iar în orașe era mai mare proporția locuitorilor de la 20 până la 40 de ani. Totodată, speranța de viață era mai mare la bărbați, mai ales în mediul rural. În orașe trăiau cu peste 9 mii mai multe persoane de gen masculin, dar această diferență se datora persoanelor în vârstă de la 20 până la 30 de ani (32.227 bărbați față de doar 22.119 femei). Diferența de 10.108 la această categorie de vârstă se explică prin staționarea în orașe a militarilor, originari din alte gubernii, dar și prin afluxul tinerilor spre orașe, în căutarea unui loc de muncă. La alte categorii de vârstă, diferența numerică dintre bărbați și femei în orașe nu era semnificativă[31].

În mediul rural trăiau 840.007 persoane de sex masculin față de doar 802.073 persoane de sex feminin, adică cu aproape 38 mii persoane mai multe de sex bărbătesc. Doar la categoria de vârstă de la 20 la 30 de ani erau mai multe femei (116.537) decât bărbați (113.780). Evident, o parte din tineri erau mobilizați în armată, ori au plecat la orașe pentru a munci. Predominarea populației masculi-

[30] Calculat după: *Первая всеобщая переписъ населения* ..., c. 10-11.
[31] *Первая всеобщая переписъ населения* ..., c. 10-11.

ne se înregistra aproape la toate categoriile de vârstă, dar diferența era mai pronunțată la populația de peste 40 de ani. Bunăoară, la populația rurală în vârstă de 40-50 ani reveneau 80.978 bărbați și doar 71.300 femei, la persoanele de 50-60 ani – 56.743 bărbați față de 49.387 femei, la cei de 60-70 de ani – 34.147 bărbați și 27.699 femei, la persoanele de 70-80 ani – 14.607 bărbați față de 11.006 femei[32].

Recensământul conține informații valoroase despre structura populației, după limba maternă și anumite categorii de vârstă. Analizând aceste date statistice, am constatat că, la moldoveni, ponderea cea mai mică (44,3% din total) se înregistra la persoanele tinere, de 20-30 ani, iar proporția cea mai mare (51,1%) era la populația de peste 60 de ani. La ucraineni, proporția cea mai mare (20,1%) era în rândul copiilor și adolescenților, iar cel mai mic procent (18,4%) se consemna la tinerii de 20-30 de ani. La ruși, dimpotrivă, cea mai mică proporție (7,2-7,4%) era la copii și adolescenți, în timp ce 10,1% din tinerii de 20-30 ani considerau rusa drept limbă maternă[33]. Aceste diferențe la anumite categorii de vârstă ne demonstrează că, în rândul tinerilor moldoveni și ucraineni, care trecuse prin școala rusească, se înregistra o tendință mai clară de rusificare, prin adoptarea rusei ca limbă maternă.

Structura socială și ocupațiile de bază ale populației

După categorii sociale, cei mai mulți locuitori erau țărani (1.396.362 – 72,1%), urmați de târgoveți sau mic-burghezi (*мещане*) – 455.476 (23,5%), nobili (21.863 – 1,1%), cler (10.915 – 0,6%) și negustori (3.492 – 0,2%), 24.147 (1,2%) aparțineau la alte categorii sociale, iar 23.157 (1,2%) persoane erau supuși străini. În orașe trăiau 293.332 persoane, inclusiv 231.841 (79%) *meșciani*, 34.652 (11,8%) țărani, 11.766 (4%) nobili, 2.611 (0,9%) negustori, 2.397 (0,8%) cler, 4.867 (1,7%) alte categorii sociale, 5.198 (1,8%) supuși străini[34]. *Meșciani* era o categorie de populație urbană, formată din mici comercianți și negustori, slujitori de nivel inferior. O parte din ei locuiau și în mediul rural, mai ales în târguri. Din totalul de 455.476 târgoveți (*meșciani*) din Basarabia, 231.841 (50,9%) trăiau în 12 orașe, iar 223.635 (49,1%) – în mediul rural.

Sunt interesante și datele statistice despre locuitorii Basarabiei după limba maternă și categoriile sociale principale, cu includerea membrilor de familie:

Populația Basarabiei, după limba maternă și categorii sociale[35]

Limba maternă	total	nobili	cler	negustori	târgoveți	țărani	supuși străini	alții
română	**920.919**	4.281	6.368	79	71.268	821.603	3.840	13.480
ucraineană	**379.698**	1.276	1.135	22	78.694	290.487	5.195	2.889
evreiască	**228.168**	160	-	2.362	214.920	7.650	2.462	614

[32] *Ibidem*, p. 10-11.
[33] Constantin Ungureanu, *Populația Bucovinei și Basarabiei* ..., p. 389.
[34] *Первая всеобщая перепись населения* ..., с. 2.
[35] Calculat după: *Первая всеобщая перепись населения* ..., с. 226-227.

rusă	**155.774**	13.240	2.631	598	65.050	64.683	3.405	6.167
bulgară	**103.225**	151	595	74	11.742	89.841	545	277
germană	**60.206**	231	32	97	2.103	54.749	2.919	75
găgăuză	**55.790**	7	66	1	430	55.021	91	174
poloneză	**11.696**	2.166	8	65	2.769	4.181	2.237	270
țigănească	**8.636**	1	-	-	4.809	3.777	39	10
greacă	**2.737**	81	23	66	697	256	1.575	39
bielorusă	**2.471**	44	18	5	1.148	1.182	45	29
armeană	**2.080**	132	33	115	1.281	113	360	46
alte	**4.012**	93	6	8	565	2.819	444	77
Total	**1.935.412**	**21.863**	**10.915**	**3.492**	**455.476**	**1.396.362**	**23.157**	**24.147**

Așadar, cei mai mulți nobili erau ruși (60,6% din total), urmați de moldoveni (19,6%), polonezi (9,9%) și ucraineni (5,8%). Clerul basarabean era dominat de moldoveni (58,3%), după care urmau ruși (24,1%), ucraineni (10,4%) și bulgari (5,4%). Marea majoritate a negustorilor (67,6%) și aproape jumătate din târgoveți (47,2%) erau evrei. Țărănimea din Basarabia era formată în principal de moldoveni (58,8%) și ucraineni (20,8%), după care urmau bulgari (6,4%), ruși (4,6%), găgăuzi (3,9%) și germani (3,9%). Supușii străini erau din diferite grupuri etnice. Din totalul de 24.147 persoane din alte categorii sociale, 17.596 erau cetățeni de onoare ereditari sau personali împreună cu membrii familiilor lor (inclusiv 12.239 moldoveni, 2.891 ruși, 1.524 ucraineni); 1.184 erau militari cazaci (1.114 de sex masculin și doar 70 de sex feminin), dintre care 1.093 ruși; restul erau în principal din alte categorii sociale (4.153), sau care nu au indicat din ce pătură socială făceau parte (1.179)[36].

Raportat la anumie grupuri etnice, proporția cea mai mare de țărani se înregistra la găgăuzi (98,6%), germani (90,9%), moldoveni (89,2%), bulgari (87%) și ucraineni (76,5%). Evreii, care locuiau mai ales în orașe și târguri, în mare majoritate erau târgoveți (94,2%), doar 3,3% fiind incluși la categoria de țărani. Locuitorii care s-au declarat ruși după limba maternă, aproape în proporții egale erau târgoveți (41,6%) sau țărani (41,5%), iar cca. 8,5% făceau parte din clasa nobilimii. Polonezii erau în proporție de 35,7% țărani, 23,7% – târgoveți, 19,1% – supuși străini, 18,5% – nobili. Cei mai mulți greci (57,5%) erau supuși străini, 25,5% erau târgoveți, 9,3% – țărani. Printre armeni, majoritatea (61,6%) erau târgoveți, iar 17,3% erau considerați supuși străini.

Recensământul conține informații foarte detaliate despre domeniile de activitate ale populației, fiind indicat sexul, vârsta și limba maternă a persoanelor

[36] Первая всеобщая переписъ населения ..., с. 226-227.

care lucrau, precum și numărul membrilor de familie. Conform datelor recensământului, în administrație, justiție și poliție lucrau 2.955 bărbați și 17 femei; în forțele militare erau încadrați 17.055 bărbați; în serviciul divin al bisericii ortotoxe activau 2.901 bărbați și 547 femei; în domeniul învățământului și educației lucrau 2.910 bărbați și 859 femei; în știință, literatură și artă activau 168 bărbați și 24 femei; în domeniul medical și sanitar erau încadrate 1.085 bărbați și 756 femei. Relevante sunt și informațiile despre persoanele care se ocupau cu agricultura, vitărit, pescuit sau silvicultură. Astfel, cu prelucrarea pământului se ocupau 281.534 persoane; cu creșterea vitelor – 4.871; cu pescuitul și vânatul – 1.407, cu lucrul în pădure – 659 persoane. Alte 17.053 persoane (15.599 bărbați și 1.454 femei) se ocupau cu prelucrarea substanțelor fibroase și minerale, a produselor animale, a lemnului și metalelor. La confecționarea hainelor erau implicate 16.310 persoane (12.897 bărbați și 3.413 femei), în construcții, reparații și întreținerea locuințelor munceau 5.452 bărbați și 19 femei, la calea ferată lucrau 2.537 persoane, la poștă, telegraf și telefon – 671 persoane. Comerțul cu diferite produse alimentare și industriale era practicat de 28.365 de persoane (25.501 bărbați și 2.864 femei)[37].

Este interesantă repartiția principalelor grupuri etnice din Basarabia după activități desfășurate:

Principalele grupuri etnice din Basarabia, după activități de bază desfășurate[38]

Activitate	Total	români	ucraineni	evrei	ruși	bulgari	germani	poloni
Adm-ție, poliție	**2.972**	304	525	59	1.725	62	27	221
Armată	**17.055**	844	2.622	1.007	8.065	162	820	2.558
Bis. Ortodoxă	**3.448**	2.388	380	-	534	128	-	-
Învățământ	**3.769**	387	273	1.704	982	99	133	82
Medicină	**1.841**	280	177	431	677	29	61	140
Agricultură	**281.534**	157.590	69.675	3.542	13.345	15.516	9.244	468
Vitărit	**4.871**	3.370	728	61	288	137	177	15
Silvicultură	**659**	75	215	98	245	5	2	13
Pescuit, vânat	**1.407**	115	460	95	703	14	1	2
Prelucrare	**17.053**	3.034	1.820	5.577	2.728	878	1.391	404
Confecție haine	**16.310**	1.781	1.201	9.189	2.130	747	486	212
Construcții	**5.471**	632	914	906	2.470	93	217	123
Cale ferată	**2.537**	115	1.209	107	883	5	21	115

[37] *Первая всеобщая переписъ населения* ..., с. 226-227.
[38] Calculat după: *Первая всеобщая переписъ населения* ..., с.150-151.

Poștă, telegraf	**671**	73	108	23	413	22	6	18
Comerț	**28.365**	1.074	590	23.215	2.239	532	99	92
Alte activități	**86.489**	20.533	14.765	21.341	20.804	2.100	2.015	2.545
Total	**474.452**	**192.595**	**95.662**	**67.355**	**58.231**	**20.529**	**14.700**	**7.008**

Așadar, din totalul de 474.452 (407.859 bărbați și 66.593 femei) de persoane înregistrate cu diferite tipuri de activități, 281.534 (59,3%) se ocupau cu prelucrarea pământului, 28.365 (6%) practicau comercializarea diferitor tipuri de produse, 17.055 (3,6%) erau în serviciu militar, 17.053 (3,6%) se ocupau cu prelucrarea substanțelor fibroase, a produselor animale, a lemnului, metalelor și substanțelor minerale, 16.310 (3,4%) confecționau haine, 5.471 (1,1%) lucrau în construcții, 4.871 (1%) se ocupau cu creșterea vitelor, 3.769 (0,8%) lucrau în sistemul de învățământ și educație etc.

În administrație, judecătorii și poliție erau angajați în principal ruși (58% din total) și ucraineni (17,7%), moldovenii fiind pe locul 3 (doar 10,2%). În serviciul militar se aflau 47,3% ruși, 15,4% ucraineni, 15% polonezi, 5,9% evrei, 4,9% moldoveni. În schimb, serviciul divin din cadrul Bisericii ortodoxe era desfășurat în principal de etnici români (69,3%), urmați de ruși (15,5%), ucraineni (11%) și bulgari (3,7%). Cei mai mulți lucrători din sistemul de învățământ erau evrei (45,2%) și ruși (26%), învățătorii moldoveni constituind doar 10,3% din total. În sistemul medical activau în principal ruși (36,8%), evrei (23,4%) și moldoveni (15,2%).

Basarabia era o provincie unde majoritatea populației locuia în mediul rural și se ocupa cu agricultura. Din peste 280 mii de persoane care se ocupau cu prelucrarea pământului, 56% erau moldoveni, 24,7% – ucraineni, 5,5% – bulgari, 4,7% – ruși, 3,7% – găgăuzi, 3,3% – germani. La fel, cu creșterea vitelor se ocupau cei mai mulți moldoveni (69,2%), urmați de ucraineni (14,9%), ruși (5,9%), germani (3,6%). În schimb, silvicultura, pescuitul și vânătoarea era practicată mai ales de ruși și ucraineni. Peste 17 mii de persoane se ocupau cu prelucrarea produselor animale, a lemnului, metalelor, a substanțelor fibroase și minerale, iar cei mai mulți lucrători din acest domeniu erau evrei (32,7%), etnici români (17,8%), ruși (16%), ucraineni (10,7%). Din totalul de 16.310 lucrători care confecționau haine, peste jumătate erau evrei (56,3%), urmați de ruși (13%), moldoveni (10,9%), ucraineni (7,4%). În sectorul de construcții lucrau mai ales ruși (45,1%), ucraineni (16,7%), evrei (16,6%), moldoveni (11,6%); la calea ferată erau angajați în principal ucraineni (47,7%) și ruși (34,8%); poșta și telegraful era deservit în majoritate de ruși (61,5%) și ucraineni (16,1%). Comerțul cu diferite tipuri de produse alimentare și industriale era dominat de evrei – din 28.365 persoane implicate în această activitate, 23.215 (81,8%) erau evrei, urmați de ruși (7,9%) și moldoveni (3,8%).

Locuitorii Basarabiei, în 1897, originari din alte gubernii și alte țări

Recensământul din 1897 conține informații valoroase despre distribuția teritorială a locuitorilor, care erau originari din alte gubernii rusești sau din alte țări. Aceste date statistice ne ajută să precizăm cele mai importante gubernii rusești și țări, de unde soseau imigranții și în ce județe din Basarabia s-au stabilit cu traiul. Din totalul populației, 1.802.185 (93,1%) erau născuți în localitățile de reședință sau alte localități din Basarabia, 111.540 (5,8%) erau originari din alte gubernii rusești, iar 21.687 (1,1%) erau născuți în alte state. Proporția locuitorilor originari din alte gubernii rusești, era mult mai mare în orașul Chișinău (27.789 persoane – 25,6% din total) și în alte orașe basarabene (29.039 – 15,7%), pe când în mediul rural trăiau doar 54.712 persoane (3,3%), născute în alte gubernii[39]. Totodată, 23.157 persoane erau supuși ai altor țări, cei mai mulți (15.994 – 69,1% din total) fiind supuși ai Austro-Ungariei, urmați de cetățenii români (2.508 – 10,8%), greci (1.620 – 7%) și turci (1.267 – 5,5%)[40].

În Chișinău, marea majoritate a velicorușilor erau originari din 49 de gubernii din partea europeană a Rusiei, inclusiv din 33 de gubernii centrale rusești. Din 36.074 velicoruși din orașul Chișinău, 29.299 (81,2% din total) erau născuți în diferite gubernii din Imperiul Rus, doar 3.225 fiind originari din Basarabia. În Chișinău trăiau atunci și 2.228 lipoveni și reprezentanți ai diferitor secte, o bună parte din ei fiind sosiți din alte gubernii[41].

În Basarabia erau 111.540 persoane (67.883 de sex masculin și 43.657 de sex feminin), originare din alte gubernii. Predominarea evidentă a bărbaților se explică prin staționarea temporară în Basarabia a militarilor, sosirea în orașe și târguri a multor funcționari, meseriași, comercianți, diferiți slujitori. Chiar și în zona rurală, imigranții erau în majoritate de sex masculin. În 1897, în Basarabia erau 17.055 bărbați în serviciul militar (13.089 în orașe și 3.966 în mediul rural). Cei mai mulți militari staționau în orașele Chișinău (7.307), Bender (3.222) și Soroca (727), precum și în mediul rural al județelor Hotin (1.497) și Ismail (1.288)[42]. După datele recensământului, cei mai mulți militari erau ruși (8.065 – 47,3%), ucraineni (2.622 – 15,4%) și polonezi (2.558 – 15%), urmați de evrei (1.007), moldoveni (844), germani (820), tătari (535), bulgari (162) etc[43].

Din totalul de 111.540 persoane, originare din diferite gubernii rusești, 56.828 (50,9% din total) trăiau în orașe, cei mai mulți în Chișinău (27.789), urmat de orașele Bender (9.156), Akkerman (4.344) și Soroca (4.180). În mediul rural locuiau 54.712 persoane, originare din alte gubernii, cei mai mulți în județele Hotin (12.706), Soroca (9.589), Akkerman (6.740), Orhei (6.448), Bălți (6.400). Cei mai mulți imigranți (41.792 persoane) erau veniți din gubernia Podolia, aceștia preferând județele din nordul Basarabiei. În mediul rural trăiau 25.548 persoa-

[39] *Первая всеобщая перепись населения ...,* с. XVI.
[40] *Ibidem*, p. XVIII.
[41] Н.В. Абакумова-Забунова, *Русское население городов Бессарабии XIX в.*, Кишинёв: Business-Elita, 2006, с. 64.
[42] *Первая всеобщая перепись населения ...*, с. 152-157.
[43] *Ibidem*, p. 158-163.

ne, născute în această gubernie, cei mai mulți în județele Hotin (9.026), Soroca (6.843), Orhei (3.515) și Bălți (3.288)[44]. Aceşti imigranți erau în cea mai mare parte ucraineni, care au fondat multe sate noi în nordul Basarabiei, și evrei, care s-au așezat în număr mare mai ales în târguri, în coloniile agricole, dar și în multe sate.

Din gubernia învecinată Herson erau 21.188 persoane, inclusiv 11.204 în mediul urban și 9.984 în localitățile rurale. Aceştia au preferat orașele Chișinău (5.155), Bender (2.957) și Akkerman (1.762), precum și localitățile rurale din județele Akkerman (3.068), Bender (2.970) și Orhei (1.309). Din gubernia Kiev erau 6.373 persoane (2.077 în Chișinău), din gubernia Volâni – 6.098 (2.371 în Chișinău)[45]. Persoanele originare din aceste două gubernii locuiau în diferite orașe și județe, doar în Chișinău fiind în număr mai mare.

În 1897, în Basarabia au fost înregistrate 21.687 persoane, originare din alte state (13.350 de sex masculin și 8.337 de sex feminin). Dacă imigranții, originari din guberniile Imperiului Rus, locuiau în proporții aproape egale, în mediul urban și rural, marea majoritate a persoanelor, născute în alte țări, trăiau în mediul rural (17.442 sau 80,4% din total). Mai mult de jumătate din aceşti imigranți (12.014 – 55,4%) erau originari din Monarhia Austro-Ungară. Cei mai mulți locuiau în nordul Basarabiei, în mediul rural al județelor Hotin (3.552), Bălți (3.141) și Soroca (1.132), precum și în satele din județul Ismail (1.407 persoane)[46]. Imigranții, născuți în Austro-Ungaria, erau în principal ucraineni și evrei, sosiți din Galiția și Bucovina, dar și germani, care trăiau în colonii din nordul și centrul Basarabiei.

Numărul locuitorilor, originari din România, era de 5.552 persoane. Aceştia erau concentrați în principal în satele (2.839 persoane) și orașele (809) din județul Ismail. Cel mai probabil, majoritatea dintre ei s-au stabilit în județele Cahul, Bolgrad și Ismail în perioada, când acestea erau în componența României. În Basarabia trăiau în număr mare și persoane, născute în Turcia (1.542), Bulgaria (745) sau Grecia (736). Persoanele, originare din Grecia, erau concentrate în județul Ismail, cei din Turcia și Bulgaria locuiau preponderent în trei județe din sudul Basarabiei[47].

În Basarabia locuiau 12.014 persoane, născute în Austro-Ungaria, dar numărul supușilor austrieci era de 15.994, adică aproape 4 mii de persoane născute în Basarabia, aveau cetățenia austriacă. Este vorba în primul rând de germanii din unele sate din nordul și centrul Basarabiei, care și în ajunul izbucnirii Primului Război Mondial nu aveau cetățenie rusă. Cei mai mulți supuși austrieci trăiau în mediul rural din județele Hotin (5.306), Bălți (5.075), Soroca (1.699), Ismail (1.591), Chișinău (1.330), în orașele Bălți (817) și Chișnău (543). Locuitori cu cetățenie română, în număr total de 2.508, trăiau în principal, în județele Chișinău (1.175) și Ismail (867). În Basarabia erau 1.620 de cetățeni greci, marea majoritate (1.441) concentrați în județul Ismail[48], dar numai 736 erau născuți în Grecia.

[44] Calculat după: *Первая всеобщая перепись населения* ..., c. 36-37.
[45] *Ibidem*, p. 36-37.
[46] *Ibidem*, p. 38-39.
[47] *Первая всеобщая перепись населения* ..., c. 38-39.
[48] Calculat după: *Первая всеобщая перепись населения* ..., c. 66-67.

Știința de carte în Basarabia (1897)

La sfârșitul secolului al XIX-lea a crescut numărul școlilor din Basarabia, dar care erau cu limba rusă de instruire. Din cauza frecvenței foarte slabe a școlilor, cea mai mare parte a populației Basarabiei era analfabetă. În 1897, din 1.935.412 locuitori ai Basarabiei, doar 301.174 (15,6%) erau știutori de carte. În întreaga gubernie erau știutori de carte 22% din persoanele de sex masculin și 8,9% din persoanele de sex feminin, în orașe puteau citi și scrie 42,8% din locuitorii de sex masculin și 22,3% de sex feminin, în zona rurală erau cărturare doar 18,2% persoane de sex masculin și 2% de sex feminin[49].

În județele Basarabiei, situația era ceva mai bună în Akkerman, unde era concentrată populația germană, și în județul Chișinău, datorită numărului mare de ruși și evrei din capitala guberniei. În alte două județe din sudul Basarabiei, Ismail și Bender, unde era mare proporția locuitorilor de etnie bulgară, găgăuză și rusă, dar existau și mai multe colonii mici germane, puteau să scrie și să citească 16,4%, respectiv 15,8% din totalul populației. Totodată, în județele Orhei, Soroca, Hotin și Bălți din partea nordică și centrală a Basarabiei, populate compact de români, iar în nord și de ucraineni, doar cca. 10-12% din totalul populației era cărturară. Însă, în localitățile rurale din județele Bălți, Chișinău și Soroca, ponderea știutorilor de carte era chiar sub 9,5%. În localitățile urbane din Basarabia, în 1897 locuiau 293.332 persoane, dintre care 96.343 (32,8%) puteau să scrie și citească. Proporția cea mai înaltă de știutori de carte se înregistra în orașele Chișinău (39,3%), Bolgrad (35,1%), Soroca (33,5%) și Bender (32,1%), iar cea mai joasă la Ismail (27%), Hotin (26,1%) și Chilia (doar 20,9%)[50]. Distribuția știutorilor de carte pe județe și după medii este expusă în următorul tabel:

Știutorii de carte din județele Basarabiei (în orașe și mediul rural)[51]

Județele	În orașe			În mediul rural			Total		
	total	cărturari	%	total	cărturari	%	total	cărturari	%
Akkerman	28.258	8.691	*30,8*	236.989	59.244	*25,0*	265.247	67.935	*25,6*
Chișinău	108.483	42.671	*39,3*	171.174	14.448	*8,4*	279.657	57.119	*20,4*
Ismail	60.231	15.957	*26,5*	184.043	24.088	*13,1*	244.274	40.045	*16,4*
Bender	31.797	10.213	*32,1*	163.118	20.616	*12,6*	194.915	30.829	*15,8*
Orhei	12.336	3.542	*28,7*	201.142	22.280	*11,1*	213.478	25.822	*12,1*
Soroca	15.351	5.148	*33,5*	203.510	19.351	*9,5*	218.861	24.499	*11,2*
Hotin	18.398	4.804	*26,1*	289.134	28.910	*10,0*	307.532	33.714	*11,0*
Bălți	18.478	5.317	*28,8*	192.970	15.894	*8,2*	211.448	21.211	*10,0*
Total	**293.332**	**96.343**	**32,8**	**1.642.080**	**204.831**	**12,5**	**1.935.412**	**301.174**	***15,6***

[49] *Первая всеобщая перепись населения* ..., c. XIX.

[50] Constantin Ungureanu, *Știința de carte în teritoriile populate de români la începutul secolului XX*, în „Codrul Cosminului", nr.11 (21), Suceava 2005, p. 101.

[51] Calculat după: *Первая всеобщая перепись населения* ..., c. 94-131.

Așadar, în anul 1897, din totalul populației Basarabiei, doar 15,6% erau știutori de carte, inclusiv 32,8% în orașe și 12,5% în localitățile rurale. În mediul rural se remarca clar județul Akkerman, unde ¼ din locuitori erau cărturari, aici fiind concentrate satele cu populație germană. Pentru comparație, în anul 1900, din totalul populației Bucovinei, 29,7% erau cărturari, cei mai mulți fiind în orașul Cernăuți (58,3%), iar cei mai puțini – în districtele Vijnița (20,3%), Cernăuți rural (20,9%)[52].

Recensământul din 1897 prezintă evaluări statistice despre procentul știutorilor de carte din Basarabia după anumite categorii de vârstă.

Știutorii de carte în Basarabia (după categorii de vârstă și sex)[53]

Categorie de vârstă	De sex masculin			De sex feminin			Total		
	total	cărturari	%	total	cărturari	%	total	cărturari	%
până 10 ani	274.914	12.290	*4,5*	272.700	6.569	*2,4*	547.614	18.859	*3,4*
10-20 ani	220.722	71.409	*32,4*	219.728	31.843	*14,5*	440.450	103.252	*23,4*
20-30 ani	146.007	51.105	*35,0*	138.656	19.370	*14,0*	284.663	70.475	*24,6*
30-40 ani	123.369	37.519	*30,4*	117.642	11.953	*10,2*	241.011	49.472	*20,5*
40-50 ani	95.349	22.313	*23,4*	84.621	6.703	*7,9*	179.970	29.016	*16,1*
50-60 ani	66.561	12.883	*19,4*	59.123	3.971	*6,7*	125.684	16.854	*13,4*
p. 60 ani	64.317	10.250	*15,9*	51.703	2.996	*5,8*	116.020	13.246	*11,4*
Total	**991.239**	**217.769**	***22,0***	**944.173**	**83.405**	***8,8***	**1.935.412**	**301.174**	***15,6***

Astfel, atunci puteau citi și scrie 32,4% din tinerii de 10-20 ani, respectiv 35% și 30,4% din bărbații de 20-40 ani. La femei acest indicator era și mai mic și constituia 14,5% la tinere de 10-19 ani, 14% și 10,2% - la femeile de 20-40 ani. Nivelul științei de carte scădea lent la populația mai în vârstă de 40 de ani. Aceste informații statistice ne demonstrează că învățământul din Basarabia s-a dezvoltat foarte lent, iar ponderea știutorilor de carte la tinerii de 10-20 ani era aproape la fel de mare ca la cei de 30-40 ani și chiar ceva mai joasă ca la locuitorii în vârstă de 20-30 ani. Pentru comparație, în Bucovina învățământul s-a dezvoltat mult mai rapid în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, ceea ce se reflectă și în informațiile privind proporția populației analfabete după anumite categorii de vârstă. În 1900 peste 80% din locuitorii Bucovinei mai în vârstă de 40 de ani erau analfabeți, în schimb la tineri această rată era într-o descreștere rapidă. La începutul secolului XX, aproape ¾ din locuitorii Bucovinei de 31-40 ani, 64,5% din cei de 21-30 ani și doar 44,2% din tinerii de 11-20 ani nu puteau să scrie și să

[52] Constantin Ungureanu, *Populația Bucovinei și Basarabiei* ..., p. 307.

[53] Calculat după: *Первая всеобщая перепись населения* ..., c. 12-13.

citească. În 1910 deja numai 28,1% din tinerii din Bucovina de 11-20 ani, 47,5% din cei de 21-30 ani, 62,4% din cei de 31-40 ani și 74,1% din locuitorii de 41-50 ani erau analfabeți[54].

În Basarabia, peste jumătate din locuitori erau cărturari la greci (65,7%), germani (63,2%), polonezi (54,6%) și armeni (54,3%). Dimpotrivă, ponderea cea mai mică de știutori de carte se consemna la ucraineni (9,3%), români (6,2%) și țigani (doar 0,6% din total). Distribuția știutorilor de carte, după etnii și sex, era următoarea:

Știința de carte în Basarabia în 1897 (după etnii și sex)[55]

Etnia	Total locuitori			Știutori de carte					
	bărbați	femei	total	sex masculin		sex feminin		total	
greci	1.691	1.046	2.737	1.237	*73,1*	562	*53,7*	1.799	*65,7*
germani	30.636	29.570	60.206	19.445	*63,5*	18.624	*63,0*	38.069	*63,2*
polonezi	7.432	4.264	11.696	4.135	*55,6*	2.256	*52,9*	6.391	*54,6*
armeni	1.034	1.046	2.080	684	*66,1*	445	*42,5*	1.129	*54,3*
evrei	112.508	115.660	228.168	55.824	*49,6*	27.922	*24,1*	83.746	*36,7*
ruși	83.184	72.590	155.774	33.181	*39,9*	15.634	*21,5*	48.815	*31,3*
bieloruși	1.332	1.139	2.471	564	*42,3*	131	*11,5*	695	*28,1*
bulgari	52.806	50.419	103.225	16.485	*31,2*	3.228	*6,4*	19.713	*19,1*
găgăuzi	28.897	26.893	55.790	6.104	*21,1*	651	*2,4*	6.755	*12,1*
ucraineni	194.898	184.800	379.698	29.847	*15,3*	5.655	*3,1*	35.502	*9,3*
români	469.852	451.067	920.919	49.216	*10,5*	7.877	*1,7*	57.093	*6,2*
țigani	4.447	4.189	8.636	42	*0,9*	10	*0,2*	52	*0,6*
alții	2.522	1.490	4.012	1.005	*39,8*	410	*27,5*	1.415	*35,3*
Total	**991.239**	**944.173**	**1.935.412**	**217.769**	***22,0***	**83.405**	***8,8***	**301.174**	***15,6***

Recensământul rusesc din 1897 prezintă informații foarte interesante și despre proporția știutorilor de carte din Basarabia după anumite confesiuni. Cel mai bine instruiți erau protestanții (66% de sex masculin, 66,7% de sex feminin), care erau aproape toți germani. Era mare proporția știutorilor de carte la armenii gregorieni (67,3% de sex masculin, 44,6% de sex feminin), la armenii catolici (41,1%, 62,5%), la romano-catolici (respectiv 51,7% și 47,7%). La evrei erau cărturari 49,6% din bărbați și 24,3% din femei, la musulmani – respectiv 30,3% și 30%, la lipoveni – 29,3% și 5,2%. Totuși, cea mai mare parte a populației Basarabiei (moldovenii, ucrainenii, rușii, bulgarii, găgăuzii, țiganii, bielorușii) erau de religie ortodoxă și doar 16,1% din persoanele de sex masculin și 4,2% de sex feminin de această confesiune puteau citi și scrie. De remarcat faptul că, la

[54] Constantin Ungureanu, *Știința de carte în teritoriile populate de români* …, p. 98-99.
[55] *Первая всеобщая переписъ населения* ..., с. 97.

protestanți, romano-catolici și musulmani proporția știutorilor de carte la femei era aproape la fel de mare ca la bărbați, iar la armenii catolici chiar era mai mare acest indicator la femei[56].

Recensământul din 1897 oferă și o precizare foarte interesantă pentru toate etniile despre numărul știutorilor de carte în limba rusă și în alte limbi. Atunci erau în Basarabia 301.174 știutori de carte, dintre care 283.602 aveau doar instruire elementară, iar 17.572 persoane (10.574 de sex masculin și 6.998 de sex feminin) în afară de școlile primare frecventase și alte instituții de învățământ mai superioare. Dintre cei 283.602 locuitori cărturari, care frecventase doar o școală primară, 220.985 (77,9%) erau știutori de carte în rusă, iar 62.617 (22,1%) – în alte limbi. Recensământul nu precizează numărul locuitorilor, care erau cărturari în două sau mai multe limbi. Toți rușii, ucrainenii și bielorușii, precum și aproape toți bulgarii și găgăuzii, care puteau citi și scrie și aveau doar instruire elementară, erau știutori de carte în limba rusă. Numai la germani erau mai mulți știutori de carte în limba maternă decât în limba rusă. Din 37.712 germani, cărturari cu școală elementară, 12.509 (33,2%) au fost instruiți în rusă și 25.203 (66,8%) în alte limbi, adică în germană. Din 82.446 știutori de carte evrei cu școală elementară, cca. 60% au fost instruiți în rusă și cca. 40% în alte limbi. De asemenea, cca. 66,4% dintre știutorii de carte greci, cca. 79,7% din polonezi și cca. 85% din armeni au fost instruiți în rusă, restul în alte limbi. Totodată, din cei 920.919 români basarabeni, doar 57.093 (6,2%) erau știutori de carte, inclusiv 3.290 cu instruire mai mult decât elementară. În același timp, 53.803 români au frecventat doar o școală primară, din care 51.579 (95,9%) erau știutori de carte în rusă și doar 2.224 (4,1%) – în alte limbi, adică în limba maternă[57]. În județul Hotin, populat ca și Bucovina de ucraineni în nord și de români în sud, precum și de un număr important de evrei, doar 8.689 ucraineni (5,3% din total) și 2.565 (3,5%) români erau știutori de carte cu școală elementară. Doar 25 de români din acest județ erau știutori de carte în limba maternă[58]!

[56] *Ibidem*, p. XIX-XX.
[57] *Ibidem*, p. 97.
[58] *Ibidem*, p. 115.

ORCID: 0000-0003-0634-5002
https://doi.org/10.58187/rim.141-142.06
CZU: 94(478)''1904/1908'':336.77

OPEN ACCESS JOURNALS CC BY

Andrei Emilciuc*

INSTITUIREA CASELOR DE CREDIT MĂRUNT PE LÂNGĂ ZEMSTVELE DIN BASARABIA (1904-1908)**

THE ESTABLISHMENT OF SMALL CREDIT HOUSES WITHIN BESSARABIA'S ZEMSTVOS (1904-1908)

Rezumat: În acest studiu analizăm premisele și scopurile urmărite de autoritățile imperiale ruse prin instituirea caselor de credit mărunt în raport cu necesitățile reale ale micilor agricultori din Basarabia. Cercetările noastre demonstrează că aproape întreaga povară a acestei reforme a căzut pe umerii zemstvelor, care au trebuit să activeze cu o marjă minimă în descentralizarea creditară gândită de legiuitorul rus, asumându-și toate riscurile și costurile operaționale. Din acest punct de vedere, guvernul rus a avut o contribuție minimă, asigurând, pe de altă parte, o creștere stabilă a veniturilor statului, din contul micilor agricultori. Viziunea zemstvelor asupra organizării creditării agricole a rămas din nou ignorată, la fel ca la începutul anilor '70 ai sec. al XIX-lea. În schimb, presiunea financiară asupra zemstvelor a crescut și s-a răsfrânt negativ asupra altor direcții de finanțare prioritare pentru mediul rural, precum organizarea învățământului primar, asigurarea medicală sau dezvoltarea infrastructurii. În pofida unor rezultate aparent pozitive pe termen scurt, aprecierea justă a reformei, adică pe termen lung, nu poate însă fi făcută, din cauza evenimentelor politice declanșate odată cu izbucnirea Primului Război Mondial. Dar, starea jalnică în care se afla sistemul tovărășiilor rurale de credit și economii imediat după reîntregirea Basarabiei cu România, indică totuși spre o viziune puțin eficientă și depășită a autorităților țariste în domeniul creditării agricole, care nu putea avea decât efecte pe termen scurt și era incapabilă să facă față provocărilor economice.

Cuvinte-cheie: Basarabia, zemstve, agricultură, instituții de creditare, tovărășii rurale, case de credit mărunt, reforme.

* **Andrei Emilciuc**, andrei.emilciuc@sti.usm.md, doctor în istorie, șef de secție la Institutul de Istorie al USM, https:// ror.org/0475kvb92.

** Studiul a fost elaborat în cadrul subprogramului 010401: Coordonatele modernizării social-economice, politice, administrative și culturale în Moldova, Basarabia, RASSM, RSSM și Republica Moldova în context regional și european (studii, documente, sinteze).

Abstract: In this study, we analyse the premises and goals pursued by the Russian imperial authorities by establishing small credit houses in relation to the real needs of the peasantry of Bessarabia. Our research demonstrates that almost the entire burden of this reform fell on the shoulders of the Zemstvos, which had to operate with a minimal margin in the credit decentralization conceived by the Russian legislator, assuming all the risks and operational costs. From this point of view, the Russian government had a minimal contribution, ensuring, on the other hand, a stable increase of the state income at the expense of the peasantry. The Zemstvos' vision on the organization of agricultural credit was again ignored, just as in the early 1870s. In contrast, the financial pressure on the zemstvos increased, which fact had a negative impact on other priority financing directions for the rural space, such as the organization of primary education, medical insurance or infrastructure development. Despite some apparently positive short-term results, from the long-term perspective a fair assessment of the reform cannot be made, due to the political events triggered with the outbreak of World War I. But the pitiful state of the rural system of credit and savings brotherhoods immediately after the reunification of Bessarabia with Romania points to an inefficient and outdated vision of the tsarist authorities in the field of agricultural lending, which could only have short-term effects and was incapable of facing economic challenges.

Keywords: Bessarabia, zemstvos, agriculture, credit institutions, rural brotherhoods, small credit houses, reforms.

La debutul sec. XX, Basarabia încă se afla într-o situație socio-economică destul de înapoiată, chiar și în comparație cu guberniile învecinate. Multe din reformele realizate în Imperiul Rus în anii '60-'70 ai sec. XIX nu și-au atins scopurile proclamate, motivul fiind esența lor contradictorie și chiar reacționară. Acutizarea tensiunilor în rândul populației avea să determine autoritățile ruse să caute anumite soluții pentru evitarea colapsului instituțional spre care se îndrepta imperiul și pentru a reduce din amploarea mișcării revoluționare ce căpăta avânt. Una din direcțiile prioritare era problema micilor producători agricoli, a căror situație se înrăutățea tot mai pregnant de la an la an. În articolul de față ne propunem să analizăm premisele și scopurile urmărite de autoritățile imperiale ruse prin instituirea caselor de credit mărunt în raport cu necesitățile reale ale micilor agricultori, în contextul particular al teritoriului dintre Prut și Nistru. Problema abordată este slab studiată în istoriografie, printre puținele contribuții putând fi menționate studiile semnate în perioada interbelică de Ep. Balamace și V. Ghenzul[1]. La elaborarea studiului am apelat, în special, la rapoartele birourilor executive ale zemstvelor, precum și la procesele verbale ale sesiunilor adunărilor de zemstvă, publicate în epocă.

Prin reforma agrară, aplicată în Basarabia prin Regulamentul din 14 iulie 1868, cei mai mulți țărani din regiune au fost puși în situația de a-și răscumpăra

[1] Balamace Ep. Din trecutul și prezentul cooperației din Rusia și Basarabia, *Basarabia economică*, Nr. 2, iunie 1919, pp. 21-28; Nr. 3, iulie, 1919, pp. 29-39. Ghenzul V. Rolul Zemstvelor, Statului și a păturii inteligente democratice în cooperație, *Basarabia economică*, Nr. 3, Iulie, 1919, pp. 40-53.

pământurile de la moșieri, prin intermedierea statului. Acest fapt a creat premisele dezvoltării sectorului de creditare agricolă, până atunci aproape inexistent. În acest context, guvernatorul general al Novorosiei și Basarabiei P.E. Kotzebue vine cu inițiativa de sprijinire a țăranilor prin deschiderea unor instituții locale de credit agricol. Pentru fondul primar necesar, acesta a propus ministrului de interne A.E. Timașev utilizarea sumelor acumulate din prestația pentru întreținerea trăsurilor de cai pentru demnitarii poliției. Această prestație fusese preschimbată în bani din anul 1857, dar a continuat să fie percepută și în muncă, din cauza unor dificultăți birocratice. Ca rezultat se acumulase o sumă de 172.854 de ruble, care rămăsese fără destinație clară, existând și propunerea de a fi folosită la deschiderea oficiilor poștale sătești. Ministrul de interne a acceptat ideea, și de comun acord cu ministrul de finanțe, a sugerat a transmite chestiunea în responsabilitatea Adunării Zemstvei Regionale[2].

După cum se cunoaște, în Basarabia și reforma zemstvei avea să fie aplicată mai târziu decât în restul imperiului, prin Rescriptul din 28 octombrie 1868. Pentru Adunarea Zemstvei regionale, întrunită pentru prima oară la 12 noiembrie 1869, existau foarte multe alte priorități de ordin organizatoric, din care motiv, chiar dacă era una stringentă, problema deschiderii unor instituții pentru facilitarea creditării țăranilor împroprietăriți nu se regăsea pe ordinea de zi. Ea apare în vizorul zemstvei abia după ce, la 26 martie 1870, guvernatorul general al Novorosiei și Basarabiei P.E. Kotzebue îi solicită guvernatorului Basarabiei implicarea zemstvei regionale în examinarea cât mai grabnică a chestiunii în cauză. Biroul executiv al Zemstvei Regionale a preluat această misiune și în scurt timp a venit cu propunerea ca pentru creditarea țăranilor să fie instituite case județene de ajutor rural, câte una pe lângă fiecare birou al zemstvelor județene, de tipul băncilor țărănești. De asemenea, acesta a propus a include în fondul de sprijinire a acestora încă două capitaluri ce s-au acumulat în Basarabia: 1) capitalul alcătuit din sumele achitate din guvernul rus pentru cerealele rechiziționate pentru armată în perioada Războiului Crimeii (1853-1856) – reprezentând 105.752,71 ruble, și 2) suma acumulată din taxa de 20 copeici de pe fiecare familie, pentru întreținerea magaziilor de rezervă a cerealelor, reprezentând 24.843,72 ruble. Biroul își asuma să elaboreze un proiect de reguli pentru activitatea acestor instituții și să-l înainteze spre aprobare Adunării Zemstvei Regionale[3].

În timpul lucrului la proiect, însă, Biroul executiv al Zemstvei Regionale s-a confruntat cu o serie de dificultăți și presiuni, legate de lipsa cadrului legal necesar și viziunile autorităților imperiale ruse asupra evoluțiilor din acest domeniu. Inițiativa privată era preferată de către guvernul rus gestionării directe a creditării agricole de către zemstvă. În consecință ideea caselor județene de ajutor rural a fost abandonată, fiind înlocuită cu cea a tovărășiilor rurale de credit și economii.

[2] Журналы Бессарабского областного 5-го очередного земского собрания, в декабре месяце 1873 года, *Сборник Бессарабского Земства*, №2-3, 1875, с. 325-326.

[3] Доклады Бессарабской Губернской Земской Управы Бессарабскому Экстраординарному Областному Земскому Собранию, *Сборник Бессарабского Земства*, 1871, №2, с. 38-40.

Proiectul definitivat a fost aprobat de Adunarea Zemstvei Regionale în ședința din 11 decembrie 1871. La 17 martie 1872 aceasta din urmă a remis guvernatorului Basarabiei proiectul de regulament pentru a fi înaintat conform procedurilor ministrului de interne spre avizare, inclusiv în ceea ce privește sumele propuse suplimentar pentru a completa fondul primar[4].

Propunerile parvenite din partea Zemstvei Regionale din Basarabia în privința surselor suplimentare pentru crearea fondului de sprijinire a tovărășiilor rurale au fost în cele din urmă respinse, și abia la 28 octombrie 1874 Consiliul de Stat a permis instituției să transfere suma colectată pentru întreținerea poștelor rurale, cu excepția banilor colectați de la evrei, în fondul inițial de creditare a tovărășiilor rurale. Ca urmare, suma respectivă a fost redusă de la circa 200 mii de ruble la aproape 167 mii ruble. Tovărășiile urmau a fi instituite în baza statutului-tip aprobat de Ministerul de Finanțe, dar cu condiția ca fiecare statut să fie în prealabil înaintat spre aprobare Ministerului de Finanțe, cu anexarea acordului biroului executiv al zemstvei județene cu fondatorul tovărășiei, în privința sumei și condițiilor de acordare a creditului din acel fond[5].

Primele tovărășii rurale de credit și economii au fost deschise în județul Orhei, la Peresecina și Isacova, dar abia în anii ’80 numărul acestora a cunoscut o creștere apreciabilă. Totuși, către începutul anilor ’90 obiectivele cooperației agricole rurale așa și nu au fost pe deplin atinse. În consecință zemstvele aveau să-și reducă interesul față de tovărășiile rurale, pierzând-și în același timp convingerile de mai înainte asupra capacității țăranilor de a fi buni părtași ai cooperativelor, și lăsându-le să se dezvolte prin propriile sale forțe, fapt care a dus la un proces accentuat de închidere a acestor tovărășii către debutul sec. XX. În opinia lui Vasile Ghenzul, cel mai asiduu cercetător al cooperației din Basarabia, care a activat un timp drept inspector al casei de credit mărunt al Zemstvei din județul Chișinău, principalele cauze erau: 1) neputința aplicării depline a dispozițiilor din statutele tovărășiilor de credit și economii, 2) lipsa la sate a persoanelor bine pregătite pentru conducerea afacerilor tovărășiilor, și 3) lipsa unui control instituționalizat bine organizat asupra activității lor[6].

Cu toate acestea, chestiunile organizării creditului mărunt au continuat să fie discutate în cadrul zemstvelor din gubernie. După ce la 23 ianuarie 1883 Alexandru al III-lea a aprobat propunerile Consiliului de Stat privind înființarea băncilor rurale, iar în 1885 a fost definitivat statutul-tip a acestora, conceptul capătă tot mai multă popularitate în Basarabia. În consecință aveau să fie elaborate proiecte de organizare a băncilor agricole în cadrul zemstvelor din județele Bălți, Orhei,

[4] Журналы Бессарабского областного 5-го очередного земского собрания, в декабре месяце 1873 года, *op.cit.*, p. 327.

[5] Полное Собрание Законов Российской Империи, собр. 2, т. XLIX, 1874, отд. 2, СПб., 1876, №53993, с. 333.

[6] V. Ghenzul, *op.cit.*, p. 42.

Akkerman și Soroca[7]. Zemstva din județul Bălți, spre exemplu, a inițiat demersurile cu privire la organizarea în județ a unei bănci agricole pe lângă Biroul său executiv la 28 octombrie 1893. Tot atunci a fost elaborat și regulamentul de funcționare a băncii. În acest scop urma a fi folosită o parte din fondul alocat pentru sprijinirea înființării tovărășiilor rurale de credit și economii. Demersul a fost avizat de Adunarea Zemstvei Guberniale în ianuarie 1894, fiind înaintat guvernului spre aprobare. Dar abia la 7 mai 1897 guvernatorul Basarabiei informa că regulamentul urma a fi revizuit, pentru a fi înlăturate diferențele esențiale față de regulile de organizare a băncilor agricole sătești, aprobate la 1 iunie 1895. Era necesară, de asemenea, înaintarea spre aprobare a transferării sumei propuse din fondul sus-menționat. După înlăturarea deficiențelor, în anul 1897 Zemstva Gubernială a înaintat repetat demersurile celor patru județe[8].

Ulterior, la 13 ianuarie 1901 guvernatorul Basarabiei informa despre Hotărârea Comitetului de Miniștri din 15 iunie 1901, avizată de împărat, prin care zemstvele au obținut în sfârșit dreptul de a înainta demersuri de aprobare a transferului sumelor necesare pentru deschiderea instituțiilor de creditare necesare, conform Regulamentului din 1 iunie 1895. Zemstva din Bălți a înaintat repetat spre aprobare un regulament revizuit al băncii agricole, solicitând transferul întregii sume disponibile din fondul pentru sprijinirea tovărășiilor rurale. La 19 august 1903 Consiliul de Stat a încuviințat transferul a 49.700 de ruble din fondul amintit pentru înființarea pe lângă Biroul executiv al Zemstvei din județul Bălți a unei bănci agricole, și a înaintat proiectul de statut al acesteia spre aprobare ministrului de interne și celui al agriculturii. Cu toate acestea, regulamentul așa și nu a fost aprobat. Ulterior, la 9 octombrie 1904, guvernatorul Basarabiei înștiința Zemstva gubernială despre aprobarea la 7 iunie 1904 a unui nou Regulament al creditului mărunt, prin care zemstvele primeau dreptul de a înființa case de credit mărunt, cu competențe similare băncilor agricole solicitate, dar „cu atribuții mai extinse", în baza unui statut-tip, care urma a fi aprobat de Comitetul de Miniștri după consultări. În acest context, guvernatorul a solicitat ca zemstvele județene să-și revizuiască demersurile anterioare și să participe la discutarea proiectului statutului-tip. Însă, sub motiv că aprobarea unui nou statut-tip era o chestiune de durată, Biroul executiv al Zemstvei din Bălți a solicitat Zemstvei Guberniale să înainteze repetat demersurile în privința aprobării statutului deja elaborat al băncii agricole, urmând ca după aprobarea statutului-tip al caselor de credit mărunt, instituția să fie reorganizată pentru a corespunde noilor reglementări. Dar Zemstva gubernială nu a mai pus în discuție această solicitare, limitându-se doar

[7] Об учреждении при Оргеевской земской управе сельскохозяйственного банка, *Доклады Губернской Земской Управы Губернскому Земскому собранию XXXI очередного созыва 1900 г.,* Кишинев, Тип. А. Голденштейна, 1900, с. 160.

[8] Об утверждении устава сельско-хозяйственного банка при Уездной Управе и о Положении касательно земских касс мелкого кредита, *Доклады Бельцкой Уездной Земской Управы XXXVII-му Очередному Уездному Земскому Собранию созыва 1905 года*, Бельцы, Типография М. Г. Григоръева, 1905, с. 112.

la examinarea și amendarea proiectului statutului-tip al caselor de credit mărunt. În această situație, Biroul executiv al Zemstvei din județul Bălți a solicitat deputaților Zemstvei județene permisiunea de a face demersurile necesare direct, fără intermedierea Zemstvei Guberniale[9].

Pe lângă motivul invocat, eforturile în cauză, care în mod evident erau sortite eșecului, fusese cel mai probabil dictate de temerea pierderii sumelor avizate de a fi transferate din fondul pentru sprijinirea tovărășiilor rurale. Și într-adevăr, abia la doi ani distanță după aprobarea Regulamentului, mai exact la 14 iunie 1906, ministrul de finanțe a aprobat și Statutul normal al Caselor de zemstvă pentru credit mărunt, acesta fiind publicat în organul de presă al Comitetului de Miniștri la 19 septembrie 1906. Totodată, problema transferării fondului pentru sprijinirea tovărășiilor rurale de credit și economii în capitalul inițial al caselor de zemstvă a apărut imediat în prim-plan.

Astfel, Zemstva din județul Hotin a aprobat deschiderea casei de credit mărunt la 16 octombrie 1906, ea fiind deschisă la 16 ianuarie 1907. În statutul casei, elaborat formal după statutul-tip, zemstva a inclus prevederea potrivit căreia în capitalul de bază au fost trecute sumele disponibile din fondul pentru sprijinirea tovărășiilor rurale, în cuantum de 150 mii ruble. La 19 februarie 1907, Comitetul gubernial pentru dezvoltarea creditului mărunt din Basarabia i-a remis zemstvei hotărârea sa din 16 ianuarie, cu privire la recunoașterea ilegalității deschiderii casei, deoarece ar fi fost încălcate regulile emise de comitet în această privință. Motivul invocat era faptul că adunarea de zemstvă nu avea dreptul de a transfera în capitalul de bază suma de 150.000 ruble din fondul pentru sprijinirea deschiderii tovărășiilor rurale, deoarece se schimba destinația primară a acestuia. Chiar dacă în corespondența ulterioară biroul executiv al zemstvei a încercat să demonstreze comitetului faptul că suma respectivă oricum ar fi mers la sprijinirea tovărășiilor, acesta a rămas de neclintit. La 8 septembrie 1907, comitetul a solicitat în mod ultimativ revizuirea statutului casei în termen de două luni, în caz contrar amenințând cu dispunerea închiderii acesteia. Se preciza, că capitalul de bază al casei putea fi constituit doar din sumele fără o destinație clară de care zemstva dispunea la moment și pe care le putea transfera sub formă de împrumut. De asemenea, comitetul informa că zemstva putea să-i solicite un credit în acest scop, precum și că a făcut deja demersurile necesare către ministrul de finanțe pentru alocarea acesteia a unui credit de 20.000 ruble din fondurile sale. Comitetul admitea transferul unei părți din banii din fondul pentru sprijinirea tovărășiilor rurale, doar sub formă de împrumut, cu dobânda prevăzută de lege. Chiar dacă nu a fost de acord, Biroul executiv al zemstvei din Hotin a propus Adunării de zemstvă să țină cont de aceste observații, prin transferarea din fondul respectiv a sumei de 75.000 ruble sub formă de credit, iar restul sumei necesare de 75.000 de ruble solicitând să fie transferate casei din alte fonduri libere ale zemstvei, la fel

[9] *Ibidem,* p. 113-117.

sub formă de împrumut[10]. Adunarea de zemstvă a aprobat doar prima propunere, nedispunând de alte resurse libere pentru a le transfera casei[11].

Comitetul pentru dezvoltarea creditului mărunt a emis regulile mai sus-menționate încă la 11 octombrie 1906, dar guvernatorul le-a remis zemstvelor abia la 20 octombrie. Regulile în cauză precizau că transferarea fondului pentru sprijinirea tovărășiilor rurale în capitalul de bază a caselor județene de credit mărunt se putea realiza doar cu permisiunea împăratului. De asemenea, acestea stipulau că fără avizul ministerului de finanțe comitetul putea aloca pentru capitalul de bază a caselor județene un credit de maxim 10.000 ruble, care urma să fie restituit începând cu al cincilea an, câte 5% în anii cinci și șase, câte 10% – în anii 7-9, și câte 15% – în următorii 4 ani. Ca urmare, la un credit de 10.000 de ruble, casa urma să restituie două plăți a câte 500 de ruble, apoi trei a câte 1.000 de ruble, și în final patru a câte 1.500 de ruble. De asemenea, urmau a fi achitate drept dobândă încă 5.310 de ruble, care se achitau chiar din primul an din veniturile casei, iar în caz de lipsă a acestora – din resursele suplimentare alocate de zemstvă[12]. Este necesar de menționat că Comitetul gubernial pentru dezvoltarea creditului mărunt a fost deschis la Chișinău cu datoria de a contribui la reducerea întârzierilor birocratice la deschiderea tovărășiilor rurale de credit. Dar în pofida acestui obiectiv, comitetul își realiza obligațiunile cu destulă precauție, fără a se grăbi, uneori chiar tărăgănând lucrurile mai mult decât era necesar. Vasile Ghenzul scria în această ordine de idei că „e greu de judecat, dacă aceasta s-a datorat băgării de seamă conștiincioasă, bazată fiind pe experiența trecutului, dacă ea a fost instinctivă sau emanată din însuși activitatea mecanismului Statului”[13].

Atragerea resurselor din fondul pentru sprijinirea tovărășiilor rurale în capitalul de bază al caselor județene pentru credit mărunt a fost una problematică și în celelalte județe. Astfel în județul Akkerman statutul casei pentru credit mărunt a fost aprobat în ședința din 5 octombrie 1905 a deputaților de zemstvă. În capitalul de bază a fost inclusă suma de 24.100 ruble, inclusiv cea disponibilă din fondul pentru sprijinirea tovărășiilor de credit și economii, care se ridica la 2.764 de ruble. De asemenea, s-a decis contractarea unui credit în sumă de 20.000 ruble de la Comitetul gubernial pentru dezvoltarea creditului mărunt, cu o dobândă de 3,6% anual. La 24 iulie 1906, Comitetul a respins acest demers, afirmând că suma alocată de zemstvă, excluzând suma din fondul pentru sprijinirea tovărășiilor ru-

[10] О замечаниях управлении по делам мелкого кредита против правильности открытия Хотинской земской кассы мелкого кредита, *Отчеты, доклады, сметы, раскладки Хотинской Уездной Земской Управы и постановления XXXIX очередного Уездного Земского Собрания созыва 1907 года*. Хотинское Земство, 1907, с. 62-72.

[11] Журналы заседаний Хотинскаго уездного XXXIX очередного земского собрания, *Ibidem*, p. 224.

[12] Об учреждении Кишиневской земской кассы мелкого кредита, *Отчеты, доклады, сметы, раскладки Кишиневской Уездной Земской Управы и Постановления Уездного Земского Собрания XXXIX очередного созыва 1907 года*, Кишинев, Тип., А. П. Котромадова, 1908 с. 36-37.

[13] V. Ghenzul, *op.cit.*, p. 43.

rale (care nu putea fi alocată fără permisiunea împăratului), era suficientă pentru etapa inițială. Biroul executiv al zemstvei a propus ca suma din fondul respectiv să fie transferată, în acest caz, în capitalul de rezervă al casei, la care comitetul nu a avut obiecții. Însă, comitetul a stabilit că statutul casei județene de credit mărunt fusese elaborat în baza proiectului de statut-tip înaintat spre discuție, nu în baza variantei finale, aprobate de ministrul de finanțe la 14 iunie 1906, în care au fost operate anumite modificări, în baza propunerilor parvenite chiar de la zemstve. Ca urmare, fusese elaborat un nou statut, cu toate modificările solicitate de Comitetul pentru dezvoltarea creditului mărunt. Acesta a fost aprobat în ședința Adunării Zemstvei județene din 6 noiembrie 1906, iar casa și-a început activitatea pe 15 ianuarie 1907[14].

În județul Bender, Biroul executiv al zemstvei județene a remis proiectul statutului casei de credit mărunt spre discutare deputaților adunării la 15 iunie 1906. Aceasta avea inclus în capitalul de bază 10.000 ruble credit din partea Comitetului gubernial pentru dezvoltarea creditului mărunt, 10.000 ruble în formă de credit pe un an de la filiala din Chișinău a Băncii de Stat, 7.000 de ruble din fondul pentru sprijinirea tovărășiilor rurale de credit și economii, la care se adăugau încă 5.000 de ruble din alte surse disponibile ale zemstvei, sau în total – 32.000 de ruble. Proiectul a fost aprobat de deputați și înaintat Comitetului gubernial pentru dezvoltarea creditului mărunt pentru aprobarea creditelor. Dar, în răspunsul din 21 decembrie 1906, comitetul a solicitat excluderea transferării sumei din fondul de sprijinire a tovărășiilor rurale, iar în ceea ce privește creditul din partea Băncii de Stat a solicitat includerea în statut a plafonului de primire a depozitelor și de acordare a creditelor. Proiectul revizuit al statutului casei a fost înaintat spre dezbatere sesiunii extraordinare a Adunării de zemstvă din 14 februarie 1907[15], în cadrul căreia a fost aprobat[16].

Pe de altă parte, Zemstva din județul Bălți, care a aprobat statutul casei pentru credit mărunt la 29 septembrie 1907 și a deschis instituția la 10 noiembrie 1907, a decis să meargă pe altă cale. Pentru capitalul inițial al casei, biroul executiv al zemstvei a inițiat noi demersuri pentru a primi permisiunea de a folosi sumele din fondul pentru sprijinirea tovărășiilor agricole. Între timp, în virtutea faptului că suma acordată de zemstvă din alte surse a fost destul de mică, biroul a solicitat Comitetului gubernial pentru dezvoltarea creditului mărunt un împrumut de 100.000 de ruble. Din lipsa unui răspuns din partea comitetului, dar

[14] Об учреждении при Аккерманской Земской Управе земской кассы мелкого кредита, *Сборник докладов и отчетов Аккерманской Уездной Земской Управы, по земской кассе Мелкого кредита за 1906, 1907, 1908 г.*, Аккерман, Типография П. К. Каратодорова, 1909, с. 6-13, 38.

[15] Об учреждении кассы мелкого кредита Бендерского уездного земства, *Отчеты, доклады, сметы, раскладки Бендерской Уездной Земской Управы на 1907 г.*, Бендер, Типография З. Гиленнко, 1908, с. 7-9.

[16] Протокол заседания чрезвычайного Бендерского уездного земского собрания 14-го февраля 1907 года, *Ibidem*, p. 31-32.

și a limitării activității casei din cauza insuficienței de resurse financiare, biroul a solicitat adunării de zemstvă aprobarea reducerii împrumutului solicitat la 10.000 ruble, suma maximă pentru care comitetul o putea acorda fără aprobarea ministrului de finanțe[17].

Și Biroul executiv al Zemstvei din județul Chișinău a solicitat deputaților zemstvei inițierea demersurilor pentru a primi permisiunea imperială de a include în capitalul casei județene de credit mărunt sumele disponibile din fondul pentru sprijinirea tovărășiilor rurale, care la 1 ianuarie 1907 alcătuiau 69.483 ruble. Acest lucru era văzut drept absolut imperios de consilierii biroului, deoarece suma de 10.000 ruble, cu care se putea împrumuta de la Comitetul gubernial pentru dezvoltarea creditului mărunt, nu era considerată nici într-un caz suficientă. În ședința din 1 noiembrie 1907, deputații au aprobat propunerile biroului privind sursele de formare a capitalului de bază, și au acordat permisiunea biroului să contracteze de la Banca de Stat un credit de scurtă durată de 50.000 ruble, până la primirea permisiunii în privința folosirii fondului pentru sprijinirea tovărășiilor rurale. Deschiderea casei era preconizată pentru 1 ianuarie 1908, dar la propunerea deputatului A. Leonard, adunarea a votat limitarea activității casei doar la creditarea instituțiilor rurale de credit mărunt, excluzând astfel persoanele particulare. În acest context, biroul a primit însărcinarea de a opera modificările necesare în statutul casei și de a-l înainta direct spre aprobare ministerului de finanțe, fără votul repetat al adunării[18]. În ședința extraordinară a Adunării Zemstvei județene din 10 ianuarie 1908, deputații au fost informați despre faptul că statutul casei a fost aprobat, și s-a dispus deschiderea imediată a acesteia[19].

Această ultimă chestiune a trezit discuții și în cadrul altor zemstve. Statutul-tip avea inclusă prevederea ce permitea caselor de credit mărunt de pe lângă zemstve să crediteze atât tovărășii agricole, cât și obști sătești, precum și agricultori în mod individual. Suma maximă pe o care o putea obține un agricultor era de 300 de ruble fără gaj și 1.000 de ruble cu gaj[20]. Dar, deja la 17 august 1908, în cadrul întrunirii organizate de către Biroul executiv al Zemstvei guberniale cu reprezentanții birourilor județene și a caselor de credit mărunt din cadrul acestora,

[17] Доклад по операциям Земской кассы мелкого кредита, *Доклады Белецкой Уездной Земской Управы и Постановления Уездного Земского Собрания XXXX очередного созыва 1908 года*, Бельцы, Типография М. Г. Григорьева, 1909, с. XXXVI.

[18] Журналы заседаний Кишиневского уездного земского собрания XXXIX очередного созыва, *Отчеты, доклады, сметы, раскладки Кишиневской Уездной Земской Управы и Постановления Уездного Земского Собрания XXXIX очередного созыва 1907 года*, Кишинев, Тип., А. П. Котромадова, 1908, с.303-305.

[19] Отчет по исполнению постановлений Кишиневского Уездного Земского Собрания XXXIX очередного созыва и чрезвычайного созыва 1 января 1908 года, *Отчеты, доклады, сметы, раскладки Кишиневской Уездной Земской Управы и Постановления Уездного Земского Собрания XXXX очередного созыва 1908 года*, Кишинев, Тип. М. Р. Вишневской, 1909, с. 6.

[20] Об учреждении Кишиневской земской кассы мелкого кредита, *Отчеты, доклады, сметы, раскладки Кишиневской Уездной Земской Управы и Постановления Уездного Земского Собрания XXXIX очередного созыва 1907 года*, Кишинев, Тип., А. П. Котромадова, 1908 с. 37-38.

precum și unii reprezentanți ai tovărășiilor rurale de credit și economii, această prevedere, care a rămas inclusă în majoritatea statutelor caselor județene, a fost pusă în discuție. În baza votului celor prezenți, s-a decis a se propune zemstvelor județene operarea modificărilor în statutele caselor județene, prin care acestea să poată credita doar instituții de credit mărunt, nu și persoane particulare. Pe de altă parte, s-a decis să se recomande caselor județene să nu limiteze primirea depozitelor de la persoanele particulare în funcție de operațiunile de creditare curente, iar sumele excedente să le plaseze la casa gubernială, la o dobândă de 4% anual. De asemenea, se recomanda zemstvelor angajarea în cadrul caselor județene a unor instructori, care să consulte tovărășiile pentru aducerea în regulă a documentelor operaționale și contabile. În final, s-a stabilit organizarea periodică, începând cu anul 1909, a congreselor reprezentanților creditului mărunt din gubernie pentru discutarea chestiunilor stringente[21].

Pentru a intra în vigoare, deciziile adoptate în cadrul întrunirii din 17 august 1908 urmau a fi aprobate în cadrul adunărilor de zemstvă. Dar nu toate zemstvele au agreat decizia cu privire la limitarea activității caselor de credit mărunt doar la creditarea tovărășiilor rurale de credit și economii. Biroul executiv al Zemstvei din județul Orhei raporta adunării deputaților zemstvei dezacordul total cu această decizie. Potrivit acestuia, decizia fusese luată în lipsa reprezentanților unor zemstve, iar reprezentanții tovărășiilor au înclinat votul în favoarea lor. Biroul insista că pentru mulți agricultori posibilitatea contractării unui credit la casa județeană era foarte importantă. Aceasta deoarece, pentru a se credita la o tovărășie, agricultorul trebuia să se înscrie în ea, fapt care putea dura și mai mult de o lună, pentru că adunările membrilor erau rare. În plus, ei trebuiau să-și achite contribuția proprie în capitalul tovărășiei, în funcție de care se stabilea suma maximă cu care se puteau în final credita. De asemenea, în opinia biroului, activitatea casei județene în privința creditării persoanelor particulare putea să reprezinte un factor de presiune asupra unei organizări mai eficiente a activității de creditare a tovărășiilor. De aceea biroul insista ca adunarea să lase statutul casei fără schimbări, iar casa să-și realizeze activitățile așa cum făcut-o din data deschiderii acesteia la 1 mai 1907[22]. Deputații zemstvei au susținut acest demers. De altfel, poziția devine clară dacă urmărim dobânzile la creditele acordate de casă, care pentru tovărășii nu depășeau 8%, iar pentru persoane particulare se ridicau și la 12%[23].

[21] Доклад №55 По операциям Земской кассы мелкого кредита, *Доклады Белецкой Уездной Земской Управы и Постановления Уездного Земского Собрания XXXX очередного созыва 1908 года*, Бельцы, Типография М. Г. Григорьева, 1909, с. XXXVI-XLIII.

[22] Доклад Оргеевской земской управы о наиболее желательной деятельности земской кассы мелкого кредита, *Отчеты, доклады, сметы, раскладки Оргеевской Уездной Земской Управы и Постановления Уездного Земского Собрания XL очередного созыва 1908 года*, Оргеев, Тип. С. Ш. Пагиса, 1909, с. 188-194.

[23] Отчет Оргеевской уездной земской кассы мелкого кредита за 1909 год, *Отчеты, доклады, сметы, раскладки и Постановления Уездного Земского Собрания XLII очередного созыва 1910 года*, Оргеев, Тип. С. Ш. Пагиса, 1911, с. 73.

La Chișinău, pe lângă casa județeană, a fost organizată și casa gubernială de credit mărunt. Casa și-a deschis activitatea pe lângă zemstva gubernială la 6 iunie 1908. Inițial activitatea acesteia se răspândea asupra tuturor județelor Basarabiei, cu excepția județului Ismail. Dar, în ședința din 9 decembrie 1908, Adunarea Zemstvei guberniale a votat pentru extinderea acțiunilor ei și în județul Ismail[24]. În anul 1910 această a înregistrat un capital circulant de 14.560.803 ruble, de trei ori mai mare decât în 1909, iar maximumul a fost înregistrat în anul 1912, ridicându-se la 36.105.984 de ruble. Pe parcursul anului 1910 aceasta a acordat credite în volum de 2.687.274 de ruble, iar în 1912 – în sumă de 6.540.303 de ruble, inclusiv 6.232.150 de ruble pentru necesități operaționale – la o dobândă de 7% și 308.153 de ruble pentru achiziționarea placajului rezistent la foc – cu o dobândă de 6%[25].

Potrivit situației de la 1 ianuarie 1912, printre debitorii casei se aflau 63 de tovărășii din județul Akkerman (1.129.000 ruble), 43 – din județul Bender (906.000 ruble), 32 – din județul Bălți (748.000 ruble), 37 – din județul Ismail (688.000 ruble), 44 – din județul Chișinău (1.212.000 ruble), 34 – din județul Orhei (650.000 ruble), 31 – din județul Soroca (745.300 ruble) și 5 – din județul Hotin (32.000 ruble). Pe lângă tovărășiile rurale, printre debitori se mai aflau 39 de obști sătești, inclusiv 23 – aveau credite pe termen scurt pentru necesități curente, iar alte 16 – pentru achiziționarea carelor pentru stingerea incendiilor. În plus, în acel an casa gubernială a acordat credite operaționale caselor județene în cuantum de 750.000 ruble, inclusiv celei din județul Orhei – de 175.000 de ruble, celei din județul Bender – de 50.000 de ruble, celei din județul Soroca – de 125.000 de ruble, iar celor din județele Akkerman, Bălți și Chișinău – de câte 100.000 de ruble fiecăreia[26].

În anul 1911 administrația casei guberniale a solicitat Adunării Zemstvei guberniale dreptul de a credita casele județene pe un termen mai mare de un an, la condiții similare tovărășiilor. Aceasta deoarece casele județene duceau lipsa de resurse financiare suficiente pentru operațiunile de creditare, fiind nevoite să se împrumute chiar și de la persoane fizice, iar casa gubernială dispunea de sume importante de bani, pe care le depunea în diverse bănci, la o dobândă de 4%. S-a stabilit că casele să fie creditate la o dobândă cu 1% mai mică decât rata aplicată la creditarea tovărășiilor. Totuși, deși la 15 mai 1911 casa gubernială a redus dobânda la creditele aplicate de la 8% la 7%, iar pentru casele județene – la 6%, acestea din urmă nu au redus dobânda aplicată creditelor acordate, fapt ce a indignat reprezentanții casei guberniale[27].

[24] *Журналы заседании Бессарабского Губернского Земского Собрания 40 очередного созыва в 1908 году*, Кишинев, Типография А. С. Степановой, 1908, с. 120.

[25] *Отчет Бессарабской Губернской Земской кассы Мелкого кредита за 1910 года,* Кишинев, 1911, с. 26, 32; *Отчет Бессарабской Губернской Земской Кассы мелкого кредита за 1912 г.*, Кишинев, 1913, сс. 43-46.

[26] Отчет Бессарабской Губернской Земской Кассы мелкого кредита за 1912 г., op.cit., p. 20-39.

[27] Доклады Бессарабской Губернской Земской Кассы мелкого кредита за 1911, Кишинев, 1912, с. 4, 14.

Pe lângă activitatea de creditare a tovărășiilor rurale și a caselor județene, casa gubernială efectua instruirea administrațiilor tovărășiilor creditate. În anul 1912 au fost efectuate revizii la 132 de tovărășii, iar încă la 32 au fost efectuate vizite de informare. În plus, la solicitarea tovărășiilor, casa gubernială achiziționa pentru necesitățile tovărășiilor utilaj agricol și alt inventar gospodăresc necesar, puieți și material săditor, etc. Astfel, în anul 1912 aceasta a achiziționat 2.157 de pluguri, 31 de semănătoare, 20 de cultivatoare, 89 de boroane, 53 de recoltatoare, 157 treierătoare, 259 batoze de porumb ș.a., în sumă totală de 284.760 ruble. Pe lângă aceasta, în anul 1911 casa a venit cu propunerea de alocare a 75,5 mii ruble pentru organizarea unei pepiniere de viță de vie americană pe o suprafață de 30 de desetine. Puieții urmau a fi vânduți agricultorilor[28].

Un rol important în organizarea activității caselor județene de credit mărunt l-au avut congresele reprezentanților creditului mărunt din Basarabia. Primul congres s-a întrunit la Chișinău la 24 mai 1909, iar următorul – la 25-27 august 1911, la fel la Chișinău. În cadrul lucrărilor se insista ca dobânda percepută de casele creditului mărunt la creditele acordate tovărășiilor, dar și acelea acordate de către Banca de Stat să fie redusă la 3-4%. Se considera prioritar organizarea operațiunilor de intermediere în vânzarea cerealelor și acordarea creditelor sub gajul cerealelor, inclusiv din recolta următoare. În aceeași ordine de idei se susținea necesitatea organizării magaziilor de păstrare a cerealelor. Se insista ca casele de credit mărunt să propună adunărilor de zemstvă să aloce banii necesari ridicării acestor magazii de cereale. Participanții au solicitat și traducerea regulamentelor cu privire la creditul mărunt „în limbile locale moldovenească, găgăuză, bulgară etc.", publicarea broșurilor cu privire la cooperație „în limbile locale", organizarea cursurilor pentru administratorii tovărășiilor etc.[29]

Deschiderea caselor de credit mărunt a avut un impact pozitiv asupra creșterii numărului tovărășiilor rurale de credit agricol. Casele acordau tovărășiilor credite pe termen scurt, până la un an, cât și pe termen lung – până la cinci ani, la o dobândă cuprinsă între 4-8% (inclusiv în funcție de destinația creditului). Dobânda în cauză era destul de moderată față de alte oferte existente pe piață. Acest lucru a contribuit la creșterea rapidă a numărului tovărășiilor de credit și economii de la 26, cu 13.803 membri, în 1905, la 121, cu 51.185 de membri, în anul 1907, capitalul lor social majorându-se de la 861.819 la 2.331.041 de ruble. Numărul tovărășiilor a continuat să crească și în perioada ulterioară, atingând 253 în 1910, 357 – în 1913-1914, 398 – în 1915 (253 de tovărășii de credit și 145 tovărășii de credit și economii)[30] și 449 – în 1916-1917. Totuși, activitatea caselor și tovărășiilor nu acoperea necesitatea principală a țăranilor – insuficiența de pământ și năzuința de a-și îndestula necesarul prin cumpărarea pământului, iar

[28] *Отчет Бессарабской Губернской Земской Кассы мелкого кредита за 1912 г.*, op.cit., c. 10-14; *Доклады Бессарабской Губернской Земской Кассы мелкого кредита за 1911,* op.cit., p.10.

[29] *Постановления принятые на съезде представителей учреждений мелкого кредита Бессарабской губерниц, 25-27 августа 1911*, Кишинев, 1911, сс. 6-9.

[30] Vasile Ghenzul, *Cinzeci de ani ai cooperației de credit din Basarabia*, Chișinău, 1924, p. 22.

în această privință băncile rămâneau principala instituție de creditare. În anul 1906 datoria agricultorilor la bănci se ridica la 89.433.800 ruble, creditele fiind acordate sub gajul a 1,15 milioane desetine de pământ[31]. Insuficiența de pământ în rândul țăranilor continua însă să crească, deoarece asigurarea cu pământ a gospodăriilor țărănești nou-formate era în scădere, ducând la creșterea prețului acestuia. În anul 1910 prețul unei desetine de pământ a ajuns să depășească și 500 de ruble în anumite județ cu o calitate înaltă a solului, iar cel al arendării se ridica în medie la 20 ruble per desetină. Costurile aferente erau enorme, dacă luăm în calcul că în același an țăranii au luat în arendă 316.943 desetine de pământ, iar încă 43 mii desetine de pământ le-au achiziționat. Suprafețele indicate cu mici fluctuații se regăsesc în statisticile anuale pentru întreaga perioadă analizată[32].

Ca urmare, reforma creditului mărunt din 7 iunie 1904, prin care s-a țintit salvarea cooperației rurale în domeniul creditării agricole, intrată într-un impas profund la sfârșitul secolului al XIX-lea în întreg imperiul, poate fi apreciată drept un succes, cel puțin pe termen scurt. Aprecierea pe termen lung a reformei, însă, nu poate fi făcută, din cauza evenimentelor politice declanșate odată cu izbucnirea Primului Război Mondial. Dar faptul că sistemul tovărășiilor rurale de credit și economii se afla într-o stare jalnică la momentul reîntregirii Basarabiei cu România, indică totuși spre o viziune puțin eficientă și depășită a autorităților țariste în domeniul creditării agricole, care nu putea avea decât efecte pe termen scurt și era incapabilă să facă față provocărilor economice importante.

Pe de altă parte, ținem să subliniem că întreaga povară a acestui aparent succes o purtau chiar zemstvele, care au trebuit să activeze cu o marjă minimă în descentralizarea creditară gândită de legiuitorul rus, asumându-și toate riscurile și costurile operaționale. Din acest punct de vedere, guvernul rus a avut o contribuție minimă, asigurând, pe de altă parte, o creștere stabilă a veniturilor statului, din contul micilor agricultori. Viziunea zemstvelor asupra organizării creditării agricole a rămas din nou ignorată, la fel ca la începutul anilor ’70 ai sec. al XIX-lea. În schimb, presiunea financiară asupra zemstvelor a crescut și s-a răsfrânt negativ asupra altor direcții de finanțare prioritare pentru mediul rural, precum organizarea învățământului primar, asigurarea medicală sau dezvoltarea infrastructurii.

[31] *Обзор Бессарабской Губернии за 1901 год*, Кишинев, 1912, с. 51-52.

[32] Иллюстрированный адрес-календарь Бессарабской губернии на 1913 год, Кишинев, 1912, Приложения, с. 60; *Обзор Бессарабской Губернии* за 1910 год, Кишинев, 1911, с. 20.

ORCID: 0009-0005-9259-5869
https://doi.org/10.58187/rim.141-142.09
CZU:94(478)''1918/1940'':94(498)''1918/1940''

OPEN ACCESS JOURNALS

Octavian D. Țîcu*

CONTESTAREA BASARABIEI: ASPECTE ALE ACȚIUNII SUBVERSIVE SOVIETICE ÎMPOTRIVA ROMÂNIEI (1918-1940)**

CONTESTING BESSARABIA: ASPECTS OF SOVIET SUBVERSIVE ACTION AGAINST ROMANIA (1918–1940)

Rezumat: În această cercetare vom prezenta o radiografie a acțiunii subversive sovietice în Basarabia interbelică, o provincie istorică alipită la România în anul 1918, care a avut mai mule scopuri, printre care contestarea autorității administrației românești în provincie, mobilizarea basarabenilor de diferite etnii contra statului român, prezentarea în interiorul și exteriorul statului sovietic a unui spirit contestatar în Basarabia contra noii orânduieli românești și nu, în cele din urmă, pregătirea anexării sale, care va avea loc la 28 iunie 1940.

O asemenea abordare ne arată un plan anexionist pregătit cu meticulozitate timp de două decenii la Moscova, desfășurat concomitent și în alte state limitrofe (Polonia și Țările Baltice), fapt care are menirea de a depăși efectele paradigmei ultimatumului sovietic ca unul căzut „din senin, ca un trăsnet", de multe ori vehiculat în explicarea tragediei românești din vara anului 1940.

Cuvinte-cheie: Basarabia, România, Uniunea Sovietică, Komintern, RASSM.

Abstract: In the present research, we will present a radiography of the Soviet subversive action in the interwar Bessarabia, a historical province united to Romania in 1918, which had several goals, including challenging the authority of the Romanian administration in the province; the mobilizing Bessarabians of different nationalities against the Romanian state; the presentation inside and outside the Soviet state of a contesting spirit in Bessarabia against the new Romanian order and finally the preparation of its annexation, which will take place on June 28, 1940.

* **Octavian D. Țîcu**, octavian.ticu@sti.usm.md, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie al USM, https:// ror.org/0475kvb92.

** Studiul a fost elaborat în cadrul subprogramului 010401: Coordonatele modernizării social-economice, politice, administrative și culturale în Moldova, Basarabia, RASSM, RSSM și Republica Moldova în context regional și european (studii, documente, sinteze).

The article reveals an annexationist plan meticulously prepared for two decades in Moscow, simultaneously carried out in other neighboring states (Poland and the Baltic States), which is intended to overcome the effects of the paradigm of the Soviet ultimatum as one that „fell out of the sky", often used to explain the Romanian tragedy in the summer of 1940.

Keywords: Bessarabia, Romania, Soviet Union, Komintern, MASSR.

Introducere

Scrierile românești și occidentale cu privire la instaurarea comunismului în spațiul românesc de cele mai multe ori se focusează asupra anului 1940-1941, acreditând ideea că ocuparea Basarabiei de către armatele sovietice a demarat primul experiment plenar de comunizare a românilor. Această abordare reflectă doar parțial realitatea, deoarece românii au trăit „comunismul" începând cu anii 1917-1918, atunci când Basarabia și chiar Vechiul Regat, în condițiile Primului Război Mondial, vor intra în vâltoarea revoluției ruse, la Chișinău și Iași, existând planuri de instaurare a „Puterii Sovietice" pe ambele maluri ale Prutului. Se cunosc mai multe aspecte ale interferențelor sovietice cu spațiului românesc, pornind de la bolșevizarea trupelor ruse de pe Frontul Românesc și implicarea acestora în tentativa de răsturnare a orânduirii politice din Regatul României și Republica Democratică Moldovenească (RDM)[1], până la soluțiile militare propuse de liderii bolșevici și maghiari pentru desființarea României ca stat. Odată înlăturate aceste pericole imediate, statul român a avut de făcut față unei continui presiuni sovietice în problema Basarabiei, a cărei alipire la România a contestat-o permanent pe parcursul perioadei interbelice.

O privire de ansamblu asupra politicilor sovietice față de România ne arată un instrumentar divers, cu rezonanță asupra actualității chiar, dintre care se desprind trei componente importante: nerecunoașterea reunirii Basarabiei și activitatea diplomatică de contracarare a suportului extern pentru posesia românească a provinciei; coordonarea acțiunii subversive sovietice din Basarabia și România, atât prin organizarea mișcării comuniste, cât și prin subminarea autorității administrației românești; crearea Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești (RASSM) și proiectarea modelării identitare specifice asupra românilor de la est de Prut. Existența acestui paralelism în construcția națională pe cele două maluri ale Nistrului (Basarabia românească versus Transnistria sovietică) a creat multiple disfuncționalități în dezvoltarea firească a Basarabiei interbelice, dar acest fapt a fost ulterior complicat de felul în care propaganda și ideologia sovietică a încercat demontarea și demonizarea românismului în teritoriul dintre Prut și Nistru după 1940/1944.

[1] Republica Democratică Moldovenească și-a proclamat inițial autonomia la 2 decembrie 1917, apoi la 24 ianuarie 1918 independența, pentru ca la 27 martie 1918 să voteze Unirea cu România.

În această cercetare vom prezenta o radiografie a acțiunii subversive sovietice în Basarabia interbelică care a avut mai mule scopuri, printre care contestarea autorității administrației românești în provincie, mobilizarea basarabenilor de diferite etnii contra statului român, prezentarea în interiorul și exteriorul statului sovietic a unui spirit contestatar în Basarabia împotriva noii orânduieli românești și, nu în cele din urmă, pregătirea anexării sale, care va avea loc la 28 iunie 1940.

O asemenea abordare ne arată un plan anexionist pregătit cu meticulozitate la Moscova, desfășurat și în alte state limitrofe (chiar în perioade diferite, inclusiv, în actualitate), fapt care are menirea de a depăși efectele paradigmei ultimatumului sovietic ca unul căzut „din senin, ca un trăsnet", de multe ori vehiculat în explicarea tragediei românești din vara anului 1940.

6 ianuarie 1918 și mitul instaurării „puterii sovietice" la Chișinău

Unul din miturile temeinice perioadei comuniste era faptul că la 5/6 ianuarie 1918 la Chișinău a fost instaurată „puterea sovietică", bolșevicii preluând controlul asupra Basarabiei. Potrivit acestuia „puterea sovietică" a fost „înăbușită" de intervenția armatelor române în Basarabia, care a constituit „prima invazie străină a trupelor Antantei în teritoriul sovietic", drept pentru care Rusia Sovietică a declarat război României și l-a arestat pe ministrul român la Petrograd, C. Diamandy. În cele din urmă, acesta a fost motivul ruperii relațiilor diplomatice dintre cele două state, care vor fi reluate în 1934.

Pentru a dezlega misterul acestor construcții mitocratice vom clarifica inițial ce s-a întâmplat, de fapt, la începutul lunii ianuarie 1918 în Basarabia.

Apariția bolșevicilor la Chișinău este legată de RUMCEROD (în rusă, Румчерод), acronimul rusesc pentru Comitetul Executiv *Central al Sovietelor Frontului Român, Flotei Mării Negre și regiunii* Odesa, un organ bolșevic revoluționar care s-a instalat provizoriu în sudul Ucrainei, asumându-și cu de la sine putere competențe „bolșevice" asupra teritoriului guberniilor Basarabia, Herson și Taurida, în contextul destrămării Imperiului Rus și a Războiului Civil Rus. Sub conducerea Rumcerod a fost declarată „Republica Sovietică Odessa" (ianuarie-martie 1918).

În legătură cu acest organ bolșevic, la sfârșitul anului 1917 - începutul anului 1918, la Chișinău, apare FrontOtdel (Secția de Front) al Rumcerod, un comitet sprijinit de unitățile ruse din Regimentul 75 și 260. Menirea sa era de a institui un cartier militar cu scopul de a pune mâna pe conducerea Frontului Românesc și a atrage armatele ruse de partea sa. FrontOtdel-ul, condus de Perper, Kabak, Levensohn și „recidivistul", recent amnistiat de Guvernul Provizoriu, Grigorie Kotovski, a promis autorităților Republicii Moldovenești că „nu se va amesteca în treburile lăuntrice ale Basarabiei" și se va preocupa doar de chestiunile militare rusești, ceea ce de fapt era un șiretlic[2]. Din soldații fugiți de pe front aceștia au adunat grupuri

[2] I. Țurcanu, *Sfatul Țării*, Chișinău, Editura Arc, 2018, p. 127.

pentru a forma unități roșii, desfășurau o activă propagandă bolșevică, au ordonat neexecutarea deciziilor Radei Centrale și ale lui D. Șcerbaciov, comandantul trupelor ruse de pe Frontul Român.

În contextul atacului bolșevic de la Petrograd asupra Adunării Constituante, din 6 ianuarie 1918, și tensionarea relațiilor cu România, detașamentele bolșevice vor ataca la 6 ianuarie un eșalon de militari transilvăneni, ce venea de la Kiev și se îndrepta spre Iași. Are loc preluarea telegrafului, poștei și gării, se declară stare de asediu la Chișinău, Bender și Bălți. Pe acest fundal de psihoză antiromânească, Sfatul Țării, Parlamentul RDM, este acuzat de colaboraționism cu România, mai mulți deputați fiind condamnați la moarte. Directorii (miniștrii) RDM, V. Cristi, N. Codrean, T. Ioncu, I. Pelivan și Șt. Ciobanu, se ascund. O parte din efectivele unităților moldovenești, refuzând să se supună ordinelor ofițerilor, trecuseră, sub impactul zvonurilor și provocărilor de partea FrontOtdel. Acesta a arestat Comisia Interaliată de Aprovizionare din Basarabia în care intrau reprezentanții SUA, Marii Britanii, Franței și României, jefuind și casa sa de bani (circa 2 milioane ruble)[3].

În aceste condiții, o parte a deputaților Blocului Moldovenesc, printre care Pelivan, Buruiană, Crihan, Buzdugan, Gafencu, Țanțu, Minciună, în grupuri separate vor ajunge la Iași pentru a cere intervenția armatelor române. În pofida împrejurărilor critice, Sfatul Țării și-a continuat lucrările, FrontOtdel-ul nereușind nici dizolvarea legislativului basarabean și nici preluarea puterii, în ansamblu. Mai degrabă putem vorbi de o încercare de lovitură de stat semi-eșuată a bolșevicilor, care, probabil, ar fi avut finalitate, dacă n-ar fi intervenit armatele române la 13 ianuarie 1918. Cele două puteri – Sfatul Țării și FrontOtdel – reprezentau „o balanță a neputinței", nici una nu era în stare, de una singură, să o anihileze pe cealaltă, iar pentru asta trebuia să apeleze la o forță din exterior[4].

Această ambiguitate a puterii este confirmată de rezoluția Sfatului Țării, din 9 ianuarie, care exprima protestul față de arestarea militarilor transilvăneni și a membrilor Comisiei Interaliate; condamna agitația provocatoare împotriva instituțiilor legislative și aducea la cunoștința populației și unităților militare că „Sfatul Țării, recunoscut de statele prietene, era unicul organ legal care reprezenta Republica Moldovenească".

În contextul complicat al transformărilor la nivel european și regional, în care s-au amestecat efectele războiului mondial, ale revoluției ruse, ale pretențiilor teritoriale exprimate față de Basarabia și al pericolului bolșevizării, la 27 martie 1918 Sfatul Țării a optat pentru revenirea Basarabiei în cadrul României.

La 28 octombrie 1920, Conferința de la Paris recunoștea internațional Unirea Basarabiei cu România. Tratatul de la Paris era semnat de reprezentanții Marii Britanii, Franței, Italiei, Japoniei și ai României.

[3] Gh. E. Cojocaru, *Sfatul Țării. Itinerar*, Chișinău, Editura Civitas, 1998, p. 69.
[4] I. Țurcanu, *Op. cit.*, p. 128.

Efectele „revoluției mondiale" asupra Basarabiei și României

După încercarea de preluare a puterii la 6 ianuarie 1918, Rusia Sovietică a continuat atacuri armate de peste Nistru, organizarea propagandei antiromânești în interiorul Basarabiei și în afara ei, în special, la Odesa. Pe parcursul desfășurării Conferinței de Pace de la Paris, aceste acțiuni de destabilizare a situației din provincie au continuat cu intensitate sporită, fiind încurajate de efectele „revoluției mondiale", promovate după acapararea puterii de către bolșevici.

Aflată în vecinătatea Rusiei Sovietice, România a fost una din țintele directe ale „revoluției mondiale", de această dată, pregătirea infiltrărilor de peste Nistru, deopotrivă cu organizarea unei rezistențe împotriva administrației românești, fiind văzute într-un context regional mai extins, legat de încercările instaurării comunismului în Ungaria de către Bela Kun. Prin urmare, acțiunea bolșevică și operațiunile de contracarare a acesteia de către armata, administrația și serviciile de siguranță românești, susținute de armatele franceze, au avut ca efect atât salvarea Basarabiei și României de la instaurarea regimului comunist, cât și întărirea ideii printre Marile Puteri că posesia statului român asupra provinciei va avea ca efect stăvilirea expansiunii sovietice spre Europa de Vest și Balcani.

În primăvara anului 1919 amenințarea sovietică s-a concretizat prin incursiunile unor unități militare ale Armatei Roșii pe teritoriul Basarabiei, în speranța declanșării unor răscoale ale populației locale, și prin organizarea unor acțiuni subversive împotriva statului român prin finanțarea și sprijinirea logistică a unor grupuri bolșevice care trebuiau, pe toate căile și toate mijloacele, să destabilizeze România[5].

Sincronizându-se cu aceste acțiuni din exterior, printre rușii din Basarabia au început să se manifeste sentimente de nesupunere și frământare. Șeful Siguranței din Basarabia, Zaharia Husărescu, constata că în presa de la Chișinău se relata despre revoltele și nemulțumirile rușilor, care „nu înțelegeau nicidecum să renunțe la prerogativele lor și să primească hegemonia moldovenilor". Teritoriul Basarabiei a fost împânzit cu manifeste bolșevice, în care se regăseau multe dintre aceste nemulțumiri. În unul din aceste manifeste, lansat în ianuarie 1919, țăranii erau îndemnați să realizeze „în râuri de sânge ale lumii noi, un corp socialist". Se cerea locuitorilor provinciei să înceapă „lupta pentru instaurarea puterii sovietice ca singura capabilă să stăpânească pământul țării și fabricile". Manifestul, care se încheia cu lozinca „Trăiască Republica Socialistă Federativă Basarabeană", chema basarabenii „să se organizeze în regimente ale gărzii roșii pentru apărarea puterii sovietice"[6].

Sovietele au văzut întotdeauna o legătură între elementul militar și cel politico-social al acțiunilor comuniste. Revoluția nu se ducea numai pe frontul militar,

[5] Pentru aspecte detaliate legate de impactul „revoluției mondiale" asupra Basarabiei și României a se vedea O. Țâcu, *Problema Basarabiei și relațiile sovieto-române în perioada interbelică (1919-1939)*, Chișinău, Editura Prut Internațional, 2004.

[6] Zaharia I. Husărescu și-a lăsat amintirile legate de lupta administrației române contra Sovietelor în lucrarea *Mișcarea subversivă în Basarabia*, publicată la Chișinău în anul 1925.

ci și pe cel al luptei sociale, de clasă, iar intervenția armatei roșii era văzută ca un act legitim de intervenție.

Între 1920-1924 statul sovietic s-a aflat într-o fază activă a dinamismului revoluționar, doctrina troțkistă a „revoluției mondiale" iminente fiind încă o dogmă în execuție. Statele limitrofe din Europa de Est urmau să devină primii actori ai „valului roșu"[7]. Nu declara oare Moscova că Riga și Reval (Tallinn) sunt porturi „ruse"? Nu era oare Basarabia teritoriu rus „ocupat" de România?

Alipirea Basarabiei la România s-a produs când Rusia era cuprinsă de lupte politice interne. Imediat după ruperea relațiilor diplomatice cu România, a fost creat Colegiul autonom suprem al Consiliului Comisarilor Poporului din Federația Rusă pentru afacerile ruso-române, având menirea să se ocupe de toate chestiunile referitoare la relațiile cu România. La 15 ianuarie 1918 Consiliul Comisarilor adoptă hotărârea cu privire la alocarea unei sume de 5 milioane ruble pentru activitatea acestui colegiu[8]. În aceeași zi, V.I. Lenin a semnat legitimațiile pentru A. Jelezneacov, M. Brașovan și M. Bujor, numiți de Comisariatul Poporului în calitate de comisari organizatori pentru treburile ruso-române[9]. La mijlocul lunii februarie 1918, trupele sovietice, care până atunci participaseră la distrugerea Radei ucrainene și cucerirea Kievului, s-au îndreptat spre Odesa. Începe un schimb de scrisori cu autoritățile de la Odesa care a dus la „acordul Averescu-Racovski", din 5-8 martie 1918, prin care România declara că-și va retrage trupele din Basarabia[10].

Scoaterea Ucrainei din mâinile armatelor roșii a anulat prevederile „acordului" în cauză, care va fi utilizat în permanență de diplomația sovietică în justificarea pretențiilor sale asupra Basarabiei. În condițiile când era cuprinsă în convulsiile luptelor interne, Rusia sovietică a promovat în Basarabia o activitate incoerentă, răscoalele și unele acțiuni iredentiste din provincie fiind mai curând ecoul războiului civil și al intervenției străine în Rusia. Afirmația este valabilă și în cazul celor două revolte din anul 1919 la Tighina și Hotin, ambele localități fiind amplasate lângă râul Nistru, linia noului hotar cu lumea slavă. Ambele acțiuni au avut un caracter antiromânesc și prosovietic, instigatorii încercând să smulgă Basarabia de la România și s-o alipească la Rusia. Cu toate eforturile istoriografiei sovietice de a le prezenta ca mișcări de masă ale populației locale pentru „eliberarea" de România, studiile recente au demonstrat că ambele acțiuni nu au fost decât niște izbucniri izolate iredentiste, neimplicând elementul românesc din Basarabia[11].

Guvernul de la Moscova a demonstrat în cazul Basarabiei o sincronizare între acțiunile sale diplomatice și militare. După nota sovietică, din 2 mai 1919,

7 J. Marques-Riviere, *L'U.R.S.S. dans le monde. L'expansion sovietique de 1918 a 1935*, Paris, Editura Payot, 1935, p. 187.

8 J.M. Kopanski, *Diplomația sovietică în lupta pentru soluționarea echitabilă a problemei basarabene (1918-1940)*, Chișinău, Editura Cartea Moldovenească, 1985, p. 47.

9 *Ibidem*.

10 Al. Boldur, *La Bessarabie et les relations russo-roumaines*, Paris, Editura Gamber, 1927, p. 84.

11 M. Bruhis, *Rusia, România și Basarabia*, Chișinău, Editura Universitas, 1992, pp. 207 – 220.

adresată Conferinței de pace de la Paris, prin care se cerea României evacuarea Basarabiei[12], la 11 mai 1919, cu acordul lui V.I. Lenin, trupele sovietice conduse de V. Podvoiski au trecut Nistrul, ocupând localitatea Ciobruciu. „Ieri trupele ucrainene sovietice, învingându-i pe români, au trecut Nistrul" - îi comunica telegrafic V.I. Lenin conducătorului Republicii Sovietice din Ungaria, Bela Kun. Se urmărea ca prin Basarabia, Bucovina și Galiția să se facă joncțiunea cu trupele Ungariei Sovietice. Acest plan a fost elaborat personal de Lenin și era cuprins în indicațiile sale pentru conducătorii militari[13]. Atât reacția promptă a armatei române, cât și situația dificilă pe Frontul de Sud au oprit ofensiva sovietică.

Insurecția de la Tatarbunar și formarea RASSM

Începând cu anul 1920, când regimul bolșevic a rezistat în fața intervenției, iar Kominternul se întărea ca stat-major al revoluției mondiale, Basarabia a devenit obiectul unei atenții deosebite din partea Sovietelor care doreau o cât mai neîntârziată reocupare a provinciei. În acest scop, s-a elaborat planul provocării în Basarabia a unei insurecții armate care trebuia să justifice intervenția armatelor sovietice. Această metodă de expansiune revoluționară bolșevică era de o subtilitate deosebită: nu era vorba de o intervenție a armatelor sovietice în teritorii străine, ci doar de „ajutorul" acordat „maselor revoltate" împotriva regimului existent. Exemplul clasic al acestui plan a fost puciul de la Reval din decembrie 1924[14], dar a fost o tactică utilizată de Uniunea Sovietică față de România atât prin atacurile de la Hotin și Tighina, cât mai ales prin atentatul de la Tatarbunar, din septembrie 1924.

Pentru coordonarea acestor acțiuni, la 17 februarie 1919, CC al PC(b) din Ucraina a adoptat hotărârea de creare a comitetului regional de partid din Basarabia[15]. Scopul acestui organism era strecurarea în Basarabia a propriilor agenți, care desfășurau o activitate de subminare a administrației române.

Toate comitetele conducătoare ale organizațiilor comuniste din Basarabia aveau legături directe cu GPU. din Harkov, Odesa și Balta, de unde primeau instrucțiuni, directive, fonduri, materiale de propagandă și, în special, armament. Armamentul venea în cantități mari, făcându-se depozite în diferite centre ale Basarabiei, în regiunea de Nord și cea de Sud a provinciei, unde se constată o masă numeroasă de minorități[16].

Ziarul basarabean „Sfatul Țării" relata în numărul său din 25 august 1920 că Siguranța Generală a Basarabiei a reușit să aresteze o organizație comunistă basarabeană, care era în legătură cu grupurile comuniste românești din Iași, Cernăuți, București și cu comitetul partidului basarabean comunist din Odesa.

[12] *Dokumenty Vnești Politiki SSSR*, (DVP) Vol.II (1919), Moskova, Editura Gospolitizdat, 1949, p. 322.
[13] I.M. Kopanski, *Op. cit.*, p. 83.
[14] I. Marques - Riviere, *Op. cit.*, p. 188.
[15] I.M. Kopanski, *Op.cit.*, p. 53.
[16] D. Stancov, *Op.cit.*, p. 39.

În urma cercetărilor s-a constatat că mișcarea comunistă a acestei organizații se răspândise în toată Basarabia, formând pe lângă comitetul regional, și comitete județene, comunale și sătești, iar Chișinăul avea direcția secretariatului, informațiilor, agitațiilor și propagandei[17].

Cel mai edificator este prezentată acțiunea subversivă sovietică din Basarabia în ancheta desfășurată de Guvernul român în legătură cu insurecția de la Tatarbunar, prezentată de Gh. Tătărescu în plenul ședinței Parlamentului, din 19 iulie 1925[18]. Rezultatele anchetei au constatat că pentru Basarabia fusese înființat un stat major special al Internaționalei a III-a cu reședință la Harkov și cu o subreședință la Odessa. În atribuțiile sale intra organizarea atacurilor pe Nistru cu bande armate, având drept scop menținerea permanentă a armatei române la Nistru și provocând tensiune în rândul populației. Prin organizarea de atacuri și atentate în interiorul Basarabiei, se urmărea demoralizarea populației și scăderea prestigiului autorităților române în ochii locuitorilor provinciei.

În aceste condiții izbucnea, în septembrie 1924, răscoala de la Tatarbunar. Aceasta a fost cu adevărat o acțiune de masă violentă, care din capul locului a fost apreciată drept răscoală împotriva ordinii existente. Există însă două nuanțe care și-au pus amprenta asupra caracterului insurecției. Prima era aceea că ea a fost inspirată, pregătită și organizată pe teritoriul URSS și abia după aceea „exportată" în sudul Basarabiei. Cea de-a doua este că răscoala a avut loc într-o regiune unde, drept rezultat al politicii țariste, au avut loc profunde schimbări demografice, punând elementul românesc în minoritate față de alte naționalități.

Prin urmare, marea majoritate a participanților la răscoală erau de origine slavă (ucraineni, ruși, bulgari), fapt demonstrat și de „procesul celor 500" desfășurat după înfrângerea răscoalei[19]. Ulterior, începând cu 1924 și terminând cu 1940, asemenea acțiuni n-au mai avut loc în Basarabia, ceea ce a făcut ca istoriografia sovietică să constate că „lupta țăranilor basarabeni împotriva ocupanților a atins apogeul în răscoala de la Tatarbunar"[20].

La 12 octombrie 1924 se producea încă o lovitură de teatru. Sesiunea a III-a a celei de a VIII-a legislaturi a CEC din Ucraina Sovietică a hotărât constituirea Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenească (RASSM) în componența RSS Ucrainene[21]. Discuțiile privind formarea unei republici moldovenești în stânga Nistrului s-au purtat cu intensitate încă înaintea Conferinței sovieto-române de la Viena din 1924. Factorul hotărâtor al apariției acestei autonomii erau scopurile urmărite de Moscova în problema basarabeană și nicidecum recunoașterea unui element românesc dincolo de Nistru. În lucrarea „Rossia na perelome", apărută în 1927, istoricul rus emigrant Pavel Miliukov a declarat că crearea RASSM nu a fost un fenomen izolat. El era doar unul din modurile de acțiune a

[17] „Sfatul Țării" din 25 august 1920.
[18] Gh. Tătărescu, *Internaționala III și Basarabia*, în „Patrimoniu", Nr. 3 din 1991.
[19] M. Bruhis, *Op.cit.*, pp. 207-208.
[20] O. Țâcu, *Op. cit.*, p. 194.
[21] A. Repida, *Obrazovanie Moldavskoi A.S.S.R.* , Chișinău, Editura Știința, 1974, p. 110.

guvernului sovietic, unul din exemplele de includere în componența Uniunii Sovietice a unor teritorii naționale ca focare de destabilizare în statele limitrofe[22]. Crearea unor statalități artificiale de natură să perturbeze situația internă în țările vecine era valabilă, în viziunea istoricului D.J. Dallin, și în cazul Republicii Karelia față de Finlanda și al Belorusiei față de Polonia[23]. La constituirea Republicii Moldovenești, Uniunea Sovietică a plecat de la interesele sale de mare putere, care se rezumau - după eșuarea conferinței din 1924 de la Viena - la faptul că a considerat necesară și oportună crearea unei amenințări permanente împotriva României, luând în considerație poziția adoptată de aceasta în problema Basarabiei.

În ciuda dimensiunilor reduse și a caracterului etnic moldovenesc confuz (moldovenii reprezentau doar 31 % din populație), nou formata republică sovietică reprezenta un instrument politic și propagandistic multifuncțional în mâinile autorităților sovietice: **a.** pentru a accentua diferențele în soluționarea problemei naționale de pe cele două maluri ale Nistrului și între cele două sisteme politice – capitalist și comunist, unul românesc, altul sovietic, evident în favoarea celui sovietic; **b.** pentru a păstra deschisă problema Basarabiei până la anexarea ei, o idee fixă a Moscovei de-a lungul perioadei interbelice, iar prin asta de a crea presiuni constante asupra statului român; **c.** în eventualitatea unor schimbări internaționale majore, pentru a folosi RASSM ca un cap de pod spre Balcani. Aceste planuri ale Moscovei vor fi puse în aplicare în contextul declanșării celui de-al Doilea Război Mondial.

Kominternul și acțiunea subversivă contra României

În anul 1924 Marelele Stat Major Român prezenta într-un document secret un raport privind deconspirarea în luna octombrie 1923 a rețelei de spionaj sovietic din România (cu ramificații și în alte state europene), care relevă amploarea organizării și acțiunii subversive sovietice în interiorul statului român. Potrivit documentului, în luna octombrie 1923 a fost descoperită rețeaua de spionaj politic-militar în favoarea Sovietelor. Aceasta a fost înființată în anul 1922 de Centrala de la Viena și avea sediul în București, cu ramificații în Brașov, Sibiu, Cernăuți, Bacău și Chișinău.

Ancheta desfășurată cu această ocazie ne arată organizarea Serviciului de Spionaj Sovietic nu doar în România, dar în toată Europa. Astfel, Centrala principală de la Berlin, sub conducerea generalului Stepanov, era destinată Vestului Europei, cu filiala la Viena. Filiala de la Viena, sub conducerea generalului Inkov, ajutat de colonelul Silkin, era destinată Estului Europei și era compusă din secțiile teroristă, propagandă comunistă, documente și pașapoarte false, laborator foto-

[22] A. Boldur, *Bessarabskii vopros*, Chișinău, Tipografia Centralei Cooperativelor, 1930, pp. 256 – 257.

[23] D.J. Dallin, *Russia and Postwar Europe*, New Haven, Editura Yale University Press, 1943, pp. 213 – 214.

chimic. Centrul principal de spionaj din România era la București, care coordona alte trei centre de spionaj regionale: 1. În Ardeal – la Brașov, cu un subcentru la Sibiu; 2. În Bucovina – la Cernăuți, cu un subcentru la Bacău; 3. În Basarabia – la Chișinău.

Personalul străin al centrelor în Berlin și Viena lucra pe lângă ambasadele sovietice respective, iar la București pe lângă Legația Bulgariei. Direcția Siguranței Statului constata că Misiunea Sovietică de la Viena continua a rămâne centrul cel mai mare al acțiunii de spionaj și propagandă din Balcani[24].

Schimbarea conjuncturii internaționale și scăderea valului revoluționar în toate țările europene pe de o parte, precum și nereușita tentativelor de a provoca insurecția armată în Basarabia pe de altă parte, au determinat Kominternul să renunțe la planul ocupării provinciei, ceea ce a dus la schimbarea tacticii sovietice. În cazul Basarabiei, principala măsură a fost încadrarea mișcării comuniste din ținut în cea din România, subordonând-o directivelor Comitetului Central al Partidului Comunist din România, recunoscut și acceptat ca o secțiune a Kominternului[25]. Totuși, nu s-a renunțat la specificarea unei situații excepționale pe care trebuia să o aibă Basarabia ca provincie în cadrul statului român, prin faptul că nu se recunoștea dreptul României asupra ei.

Revista „Krasnaia Bessarabia" expunea scopurile urmărite de Internaționala Comunistă în Basarabia: „1) Răsturnarea jugului boieresc în Basarabia ca rezultat al acutizării contradicțiilor de clasă și naționale; 2) Sovietizarea Basarabiei; 3) Unificarea Basarabiei Sovietice cu RASS Moldovenească, iar prin ea cu URSS; 4) Pregătirea prin Basarabia Sovietică a revoluției în România"[26].

În Basarabia și Bucovina erau folosite toate nemulțumirile populației pentru ațâțarea ei contra statului român. Minorităților li se spunea că drepturile lor naționale nu sunt respectate. Românilor li se arăta că moldovenii și românii sunt două națiuni deosebite. Țăranii erau instigați să nu plătească impozite și să ceară pământurile mănăstirilor și ale statului. În chestiunea religioasă, se cerea oficierea slujbei în limbile minorităților și păstrarea vechiului stil. Orice nemulțumire a populației era astfel interpretată, încât statul român era cauza tuturor relelor, iar regimul și statul sovietic singura speranță și salvare pentru basarabenii „oprimați".

Reacția guvernului român a fost promptă: poliția, jandarmeria și Siguranța au fost nevoite prin toate mijloacele posibile să înăbușe veleitățile reacției comuniste. Cum în astfel de cazuri sunt greu de prevăzut limitele, s-a vorbit despre „teroarea albă" românească din Basarabia. Era încă un pretext pentru propaganda sovietică de a ponegri în ochii basarabenilor și opiniei publice internaționale imaginea administrației românești în Basarabia. Pe străzile Parisului, „Comitetul de apărare a victimilor teroarei albe în Balcani" afișa manifeste și organiza mitin-

[24] V. Guzun (ed.), *Complimente de la tanti Haritina. Spionaj sovietic în România (1924-1944)*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2018, pp. 41-46.

[25] Em. Bold, I. Seftiuc, *România sub lupa diplomației sovietice*, Iași, Editura Institutul European, 1998, p. 57.

[26] „Krasnaia Bessarabia", Nr. 5-6 din 1926.

guri, invitând populația „să protesteze contra violențelor comise de autoritățile române în Basarabia”[27].

Prin politica desfășurată în Basarabia, Moscova dorea să ofere lumii argumente care să ateste că existau forțe politice serioase la Chișinău dispuse să se separe de România în vederea alipirii la Uniunea Sovietică. Raportul conducerii Societății „Apărătorii României Mari” a demobilizaților constata, cu ocazia întrunirilor societății în Basarabia, că întreaga provincie era locul unei intense propagande bolșevice, care se manifesta atât prin propaganda scrisă, ca broșuri, imprimante, afișe care îndemnau populația locală la revoluție, cât și prin diverse organizații de spionaj, care se descopereau zilnic în toată Basarabia și în special la malul Nistrului[28].

Mutațiile survenite în lumea internațională după anul 1932 au schimbat și tonul propagandei sovietice. Aderarea Uniunii Sovietice la ideea securității colective, intrarea ei în cadrul Societății Națiunilor și dezamorsarea relațiilor sovieto-române, prin reluarea relațiilor diplomatice în 1934, au schimbat tactica urmată de Komintern față de activitatea comunistă clandestină din România. Era o schimbare resimțită în toată Europa, prin care se urmărea crearea „Frontului Popular”, o tentativă de legitimare a mișcării comuniste, chemată să se opună succesului crescând al curentului de dreapta. În România, această schimbare a fost contracarată de atitudinea intransigentă demonstrată de autoritățile românești față de mișcarea comunistă, ceea ce a dus la izolarea ei definitivă.

Ca urmare a acestor schimbări, a intervenit o mutație și în viața internă a Basarabiei, caracterizată prin slăbirea stării excepționale generate în provincie de efectele diversiunii sovietice. Asta îl făcea pe ministrul de interne, I. Mihalache, să constate în anul 1932, în urma vizitei efectuate în Basarabia împreună cu P. Halippa și A. Călinescu, că în Basarabia domnește liniștea și siguranța, iar nemulțumirea de altă dată împotriva administrației și îndeosebi împotriva jandarmeriei s-a atenuat[29].

Multitudinea documentelor epocii privind problema Basarabiei în relațiile sovieto-române, atât din România și Federația Rusă, cât și din R. Moldova, relevă că anume contracararea acțiunii subversive sovietice și a terorismului bolșevic a fost elementul principal care a îngreunat cursul normal al vieții civile și integrarea armonioasă a Basarabiei în statul român. De aici venea și principala contradicție între elita politică basarabeană, dornică de a-și menține condițiile „autonomiei”, și clasa politică românească, axată pe ideea încadrării cât mai rapide a Basarabiei în statul român.

Contradicțiile etnice și sociale ale acestui teritoriu, particularitățile moștenirii țariste și influența bolșevică, puteau deveni elemente periculoase pentru opera de pacificare a Basarabiei și, în definitiv, puteau compromite idealurile Unirii. Prin urmare, pentru conducerea statului, a armatei și a diplomației române controlul strict asupra aparatului administrativ și asupra forțelor de ordine de pe

[27] *Arh. St. București,* Fond Casa Regală, Dosar Nr. 31/1925, f. 280.
[28] *Arh. St. București*, fond Casa Regală, Dosar Nr. 15/1932, f. 4.
[29] *Arh. St. București*, Fond Casa Regală, Dosar Nr. 69/1932, f. 21.

teritoriul Basarabiei devenise un obiectiv fundamental. În fața acestui pericol, orice inițiativă de a stabiliza suveranitatea statală asupra provinciei era absolut irelevantă și secundară.

Pregătirea anexării: Implicările Legației Sovietice de la București

Mișcarea subversivă sovietică avea ca scop răspândirea comunismului în România. Prin acțiunile de spionaj, menținerea stării de incertitudine în Basarabia, prin provocări armate la Nistru și organizarea propagandei și rețelelor de agenți, se urmărea compromiterea administrației românești în provincie și pregătirea terenului pentru anexarea sa.

După constituirea statului sovietic, România a ezitat vreme îndelungată să-1 recunoască și să stabilească raporturi diplomatice, din două considerațiuni: 1) teama că nu a renunțat la Basarabia și 2) pentru a evita tulburări în viața internă, ca rezultat al acțiunii subversive.

Dacă, totuși, România a acceptat să recunoască *de jure* statul sovietic și să reia legăturile diplomatice, primind și garanțiile altor state (între care, Franța), acest lucru s-a bazat pe speranța că Uniunea Sovietică va renunța la orice revendicări teritoriale și că între cele două state se vor putea stabili raporturi normale. Speranțele legitime ale României au fost însă înșelate, deoarece concomitent cu instalarea Legației Sovietice la București aceasta devine un centru important de spionaj și de coordonare a mișcării comuniste din țară. În vara anului 1940 URSS, profitând de conjunctura internațională favorabilă, a răpit pentru a doua oară Basarabia și, în plus, Nordul Bucovinei și ținutul Herța.

Activitatea Legației Sovietice de la București n-a fost studiată decât fragmentar, fapt regretabil în sine, deoarece anume acestei instituții i-a aparținut misiunea de a pregăti terenul pentru comunizarea României și anexarea Basarabiei.

Accesul la arhive ne permite să privim din alte perspective activitatea Legației sovietice de la București. Prima perspectivă este oferită de Nota Serviciului Secret Român către Ministerul Afacerilor Străine, privind cazul diplomatului Butenko, din 15 februarie 1938, cea dea doua perspectivă este prezentată de un document al Serviciului Special de Informații Român, din anul 1941, privind rolul Legației în organizarea și coordonarea spionajului sovietic în România. Nota din 15 februarie 1938 dezvăluie organizarea, structura, componența și spectrul de activități ale Legației, în vederea destabilizării României, descrisă chiar de către Fiodor Butenko[30].

Cu privire la Basarabia, Butenko informa autoritățile române că „Sovietele sunt convinse că pe Nistru nu există fortificații în stare de a constitui piedici serioase pentru joncțiunea cu Armata Cehoslovacă. Pe de altă parte, URSS contează foarte mult pe susținerea populației basarabene, pe care o consideră absolut bolșevizată. Activitatea informativă militară în Basarabia, care intră în atribuțiunile lui

[30] V. Guzun, *Op. cit*., doc. 89, pp. 352–369.

Bodrov este foarte secretă. Eu sunt convins că în Basarabia există o rețea foarte întinsă de spionaj sovietic, însă că fiecare resort de spionaj militar este ținut secret"[31].

Mărturiilor lui Fiodor Butenko se referă apoi la organizarea Legației din București și caracterizarea membrilor Legației. Diplomatul recunoaște că nici Ostrovski, nici el personal, nau fost vreodată, în realitate, conducătorii Legației. Adevărații stăpâni erau Piotr Lapin, atașat de Legație, însă, în realitate, șeful serviciului de spionaj al GPU; Vladimir Vladimirov, adjunctul și ajutorul lui Lapin; Pavel Kukolev, primsecretar de Legație, recrutat de GPU cu misiunea de a urmări fiecare mișcare a ambasadorului; Vladimir Bodrov, camuflat la București ca agent al Agenției TASS, în realitate, reprezentantul Departamentului IV de Informații al Comisariatului Războiului din URSS și activând în România, conform directivelor organelor superioare informative din Moscova[32].

Documentul Serviciului Special de Informații Român din 1941 privind rolul Legației în organizarea și coordonarea spionajului sovietic în România ne arată că nerecunoașterea *de jure* a Sovietelor avea la bază două considerente bine determinate:

1) teama ca *panslavismul* să nu constituie un punct de program și pentru noul stat sovietic (mai ales că revendicări asupra Basarabiei au fost formulate încă de primele organizații comuniste); 2) ca noul stat URSS, prin reluarea raporturilor diplomatice, să urmărească nu numai stabilirea unor legături de la stat la stat, ci și un mijloc pentru a provoca tulburări în viața națională a României, a formei de guvernământ și prin bolșevizarea ei să-și atingă același scop de expansiune urmărit în trecut sub altă formă de Rusia țaristă[33].

Data de 9 iunie 1934 marchează reluarea raporturilor diplomatice dintre România și URSS prin înființarea Legației Sovietice la București și instalarea primilor reprezentanți (primul reprezentant a fost Mihail Ostrovski). Din perspectiva Moscovei, rolul unei Legații nu era numai acela de a netezi asperitățile dintre două state întru stabilirea raporturilor normale între ele, ci, mai ales, acela de instrument - adăpostit de imunitatea diplomatică - organizator și conducător al mișcării comuniste din țara respectivă și creator al unui climat favorabil comunizării întregii țări cu scopul final: încadrarea statului respectiv în sistemul politic al URSS.

În vederea creării unui centru de spionaj sovietic în România prin organizarea și conducerea mișcării comuniste din țară, nimic din ceea ce reprezenta viața politică, militară, economică, socială, etc. nu scăpa diplomaților sovietici. Fiecare din domeniile de manifestare menționate formau obiectul unor minuțioase studii, trăgându-se toate concluziile și stabilindu-se programul de infiltrare și acaparare a domeniului respectiv de către comunism.

De asemenea, exponenții autorizați ai domeniilor de manifestare enunțate făceau obiectul unei atenții deosebite din partea Legației sovietice, pentru a le

[31] *Ibidem*, p. 361.
[32] *Ibidem*, p. 364.
[33] *Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (ACNSAS)*, Fond Informativ, Dosar 938365, Volum 8, ff. 450-478, 480-488.

câștiga simpatia sau convingerea pentru comunism și a fi utilizați ca prețioase auxiliare întru opera de comunizare a domeniului pe care-l reprezentau. Pentru realizarea acestor obiective, Legația sovietică acționa indirect, fie prin intermediul mișcărilor comuniste existente în țările respective, fie sub forma legală (cum era Partidul Comunist Român), fie camuflate sub o denumire oarecare, cărora le dădea directive cum trebuie să activeze pentru atingerea scopurilor urmărite.

Organul prin care Legația își realiza practic programul său de infiltrare a comunismului în clasele sociale și mai ales în pătura muncitoare românească, pentru crearea unei atmosfere prielnice dezvoltării bolșevismului și acreditării opiniei că această formă de organizare socială este cea mai bună, era Partidul Comunist din România și grupările camuflate sub forma societăților culturale, sportive sau de binefacere. Acestora Legația le dădea directive concrete cum trebuie să acționeze și ce obiective trebuie să urmărească, precum și persoanele din societatea românească pe care trebuie să le atragă la cauza comunistă.

De asemenea, toți exponenții societății românești, foști și actuali guvernanți, toți cei care reprezentau viața politică, culturală, socială, gazetărească, industrială, comercială, artistică, sportivă etc., precum și toți cei care prin funcția pe care o exercitau puteau fi utili cauzei comuniste, erau obiectul unor minuțioase cercetări, concretizate în fișe biografice.

Activitatea politică a Legației

Această acțiune se realiza prin Secția Informațiilor și Secția Diplomatică (din Serviciul Cancelariei legației), Secția Informațiilor și Secția Fișelor și Arhivei (din Serviciul Consular al legației) și Secția Informații (din Serviciul Agenției Telegrafice TASS), care urmăreau în totalitatea lor: strângerea informațiilor politice în legătură cu statul român, membrii Guvernului, șefii partidelor politice etc., culegerea informațiilor cu privire specială la emigrația rusă și străină și colectarea materialului informativ de natură politică prin informatori, colaboratorii Legației, prin știrile de presă, prin Partidul Comunist și grupările camuflate sub forma societăților culturale, sportive sau de binefacere (cum erau, de pildă, *Amicii URSS*, *Mutualitatea*, Asociația *Pro Biro-Birdjan*, *Organizația Antifascistă* și Antimilitaristă etc.).

Rezultatele acestei activități erau concretizate în studii și fișe biografice, al căror rol era acela de a avea în permanență o oglindă fidelă vieții politice românești și acelora care erau pro sau contra comunismului.

Activitatea propagandistică a Legației

Aceasta se realiza prin Secția Legăturilor Culturale, Secția Presei și Secția Studiilor și a Bibliotecii (din Serviciul Cancelariei), Secția Informații și Secția Presei Române și Interpretări (din Agenția Telegrafică TASS), reprezentanța *Inturist* și aceia a Trustului Filmelor Sovietice-Cinematografice[34].

[34] *ACNSAS*, Fond Informativ, Dosar 938365, Volum 8, ff. 450-478, 480-488.

Din activitatea Legației Sovietice de la București putem desprinde faptul că URSS a stabilit de formă raporturi diplomatice cu România, pentru ca la adăpostul Legației de la București să creeze un centru important de spionaj și propagandă comunistă. Activitatea diplomatică a Legației era numai de suprafață. Paralel cu aceasta și camuflată se desfășura mai intens activitatea ocultă a Legației, prin intermediul celor cinci „servicii informative", unui număr de „reprezentanțe" și unui corp funcționăresc, în majoritate agenți ai Kominternului sau NKVD, și printr-un număr de informatori locali. Materialul ridicat de la fosta Legație sovietică în anul 1941 demonstrează cu prisosință că întreaga mișcare comunistă din România era condusă din teritoriul acesteia.

În plus, Legația urmărea starea de spirit din Basarabia, situația și poziționarea unităților militare române în provincie, precum și investigarea capacității de apărare la Nistru. Toate aceste acțiuni vizau pregătirea invaziei și anexarea provinciei românești dintre Prut și Nistru la URSS, fapt realizat la 26-28 iunie 1940.

Concluzii

Dificultățile integrării Basarabiei în cadrul României Mari au fost în mare parte deteminate de pretențiile permanente ale Uniunii Sovietice față de acest teritoriu. Politicile sovietice față de Basarabia au urmărit trei scopuri majore: **a.** nerecunoașterea reunirii Basarabiei cu România și activitatea diplomatică de contracarare a suportului extern pentru posesia românească a Basarabiei; **b.** acțiunea subversivă în Basarabia și subminarea autorității administrației românești; **c.** crearea RASSM și proiectarea unui model concurent de construcție identitară.

Existența acestui paralelism în construcția națională pe cele două maluri ale Nistrului (Basarabia românească versus Transnistria sovietică) a creat multiple disfuncționalități în dezvoltarea firească a Basarabiei interbelice și a setat viitorul „uniunii" politice din anul 1940 dintre Basarabia și RASSM, cu proiecție îndelungată asupra realităților curente din Republica Moldova.

Cu toate acestea, în perioada interbelică populația Basarabiei a experimentat în premieră senzația de a fi european și de a fi parte a civilizației occidentale, procesul de modernizare românesc fiind realizat pe fundalul unificării și integrării provinciilor istorice într-un context comun românesc și general european. Statul român a pus la adăpost populația Basarabiei de represiunile regimului totalitar sovietic, care în perioada interbelică a atins dimensiuni de neimaginat ale suferinței umane în Uniunea Sovietică, manifestate prin execuții în masă, represiuni, foamete organizată și deportări a milioane de oameni. Atât populația majoritară, care a cunoscut un proces de revigorare a identității sale românești, cât și minoritățile naționale, au putut evolua politic, social, economic și cultural în hotarele statului român unitar, iar odată cu aceasta și în cadrul civilizației europene.

Speranțele acestei continuități s-au prăbușit la 26-28 iunie 1940, când România a primit două note ultimative din partea Uniunii Sovietice, prin care se cerea evacuarea administrației civile și a armatei române de pe teritoriul Basarabiei și din nordul Bucovinei. Aceste evenimente s-au petrecut într-un context geopolitic mai larg, în care, prin pactul expansionist Ribbentrop-Molotov, din 23 august 1939, Germania nazistă și Uniunea Sovietică își împărțiseră, în mod imperialist, sferele de influență teritorială în Europa Răsăriteană.

ORCID: 0009-0004-0303-2806
https://doi.org/10.58187/rim.141-142.16
CZU: 94(47+57):94(477)

OPEN ACCESS JOURNALS

Mariana Bagrin*

THE FUTURE OF EUROPEAN NEUTRALITY IN LIGHT OF RUSSIA'S UKRAINE INVASION: PERSPECTIVES FROM FINLAND AND AUSTRIA

VIITORUL NEUTRALITĂȚII EUROPENE ÎN CONTEXTUL INVAZIEI RUSE ÎN UCRAINA: PERSPECTIVE DIN FINLANDA ȘI AUSTRIA

Abstract: The paper explores how Austria's and Finland's neutrality policies have evolved in reaction to Russia's invasion of Ukraine. Using the Russia-Ukraine conflict as a case study, the study examines how neutral countries handle significant European security crises, emphasizing the influence of historical background and elite perceptions on shaping national interests and prompting major strategic changes.

The analysis reveals that, while both countries faced similar systemic pressures from Russian aggression, differences in elite perceptions, domestic politics, institutional constraints, and strategic cultures led to distinct foreign policy outcomes. In Finland, the abandonment of neutrality and efforts to join NATO were possible due to a broad consensus among elites and the public regarding Russia's existential threat, whereas in Austria, neutrality was maintained despite a redefinition that allowed the country to join the EU sanctions against Russia, due to its legal status, lack of elite consensus, and general public support.

Cuvinte-cheie: perioada post-Război Rece, conflictul ruso-ucrainean, neutralitatea europeană, Austria, Finlanda, analiză comparativă.

Rezumat: Articolul analizează schimbările în politicile de neutralitate ale Austriei și Finlandei în urma invaziei Rusiei în Ucraina. Folosind conflictul ruso-ucrainean ca studiu de caz, este examinat modul în care statele neutre gestionează crizele majore de securitate din Europa, cu accent pe modul în care contextul istoric și percepțiile elitelor influențează interesele naționale și determină schimbări strategice importante.

Analiza relevă că deși Austria și Finlanda s-au confruntat cu presiuni sistemice similare, provenite din agresiunea Rusiei, diferențele în percepțiile elitei, politica in-

* **Mariana Bagrin**, marybagrin@yahoo.com, doctor în istorie, masterandă la Programul Studii Internaționale, Universitatea de Stat din Carolina de Nord (SUA). https://ror.org/04tj63d06.

ternă, constrângerile instituționale și culturile strategice ale celor două țări au dus la rezultate distincte în politica externă. Astfel, în Finlanda, abandonarea neutralității și eforturile de aderare la NATO au fost posibile datorită unui consens larg între elite și public privind amenințarea existențială reprezentată de Rusia, în timp ce în Austria, deși neutralitatea a fost redefinită pentru a permite participarea țării la sancțiunile UE împotriva Rusiei, aceasta a fost menținută datorită statutului său juridic, lipsei unui consens în rândul elitei politice și sprijinului opiniei publice.

Keywords: post-Cold War period, Russia–Ukraine conflict, European neutrality, Austria, Finland, comparative analysis.

Introduction

Debates over whether neutrality is an outdated Cold War concept or a still-viable strategy for states' foreign and security policies have persisted in European academic and political circles since the end of the Cold War. However, Russia's invasion of Ukraine in February 2022, which marked Europe's most significant conflict since World War II, has sharply renewed widespread debates about the role of neutrality in European security, with many across Europe claiming it has "become obsolete at best, or dangerous and reprehensible at worst"[1].

To better understand recent changes in European neutrality practices, this study examines how neutrality policies evolved in two 'classic' neutral countries, Austria and Finland, after Russia's invasion of Ukraine. These nations, along with Switzerland and Sweden, have long upheld a commitment to neutrality in both wartime and peacetime, commonly known as permanent neutrality. This principle is enshrined in Austria's constitution, and Austria's neutrality is recognized internationally, much as Switzerland's is. Finland, like Sweden, has historically maintained a form of „de facto permanent neutrality", deeply rooted in its foreign policy traditions and reflecting a unilateral commitment to neutrality.

The decision to examine the significant changes in Austria and Finland's neutrality policies following the Russia-Ukraine War was mainly driven by the similarities in their historical neutralities, which are rooted in Cold War superpower rivalry, along with their shared experiences of increased Soviet pressure due to their strategic locations on the outskirts of Western Europe and their current membership in the European Union. Since Austria and Finland's neutrality policies are rooted in postwar European geopolitics, it is important to understand why, despite facing some similar external pressures today, such as the resurgence of East-West bloc tensions, significant economic ties with Russia before the Russian-Ukrainian conflict, and vulnerable geostrategic positions, their foreign policies have changed significantly.

[1] C. Bret, *Is neutrality an outdated concept in Europe?* Jacques Delors Institute, Policy brief, January 2023, p. 2. Retrieved from: https://institutdelors.eu/content/uploads/2025/04/PB_220113_Is-neutrality-an-outdated-concept-in-Europe_Bret_EN.pdf (Accessed on 20.01.2024).

The article explores why Finland abandoned neutrality, in contrast to Austria's choice to uphold it. It argues that political leaders in Austria and Finland perceived the security threat posed by Russia differently, shaped by their countries' historical experiences and domestic political and cultural factors, which led to significant but divergent shifts in both countries' foreign and security policies after the start of the Russia-Ukraine conflict.

The paper begins with an overview of academic debates on the importance of neutrality in international relations. It then explains the study's conceptual and analytical frameworks and concludes with a detailed analysis of the factors behind the significant shifts in Austria's and Finland's foreign and security policies following Russia's invasion of Ukraine in February 2022.

Overview of Themes and Approaches in Academic Literature on European Neutrality

The value of neutrality has long been recognized for combining practical security and stability functions with idealistic roles that promote normative shifts in international relations, such as advancing humanitarian principles and human rights and regulating the use of force.[2] Nonetheless, it has historically faced significant criticism for its association with a policy of "avoiding war and pretending impartiality to benefit from the war misfortunes of its neighbors," which has been regarded as an "unnatural and immoral" stance.[3]

Neutrality in the Cold War Era Academic Literature

Most works on neutrality before the end of World War II focused on the rights and duties of neutral nations and on how international law outlines them[4]. However, the focus shifted during the Cold War due to political influences that increasingly obscured the primary legal concept of neutrality[5], leading to greater pressure on European neutral countries to abandon their foreign and security policies, which were viewed as „useless" and „outdated".

Despite this hostile environment, the Cold War era became fertile ground for developing new definitions of neutrality, such as 'neutralism' and 'nonalign-

[2] L. Goetschel, *Neutrals as brokers of peacebuilding ideas?* In: *Cooperation and Conflict*, 46(3), 2011, p. 313; P. Joenniemi, *Neutrality beyond the Cold War.* In: *Review of International Studies*, 19(3), 1993, p. 289.

[3] C. Agius, *Transformed beyond recognition? The politics of post-neutrality*. In: *Cooperation and Conflict*, 46(3), 2011, pp. 370–395; N. G. Jesse, *Choosing to Go It Alone: Irish Neutrality in Theoretical and Comparative Perspective.* In: *International Political Science Review*, 27(1), 2006, pp. 7-28; E. Karsh, *Neutrality and Small States.* Routledge Revivals Book Series. 2011, pp. 1-2; G. A. Raymond, *Neutrality Norms and the Balance of Power*. In: *Cooperation and Conflict*, 32(2), 1997, 123-146.

[4] D. C. Brewer, *Rights and Duties of Neutrals: A Discussion of Principles and Practices*. GP Putnam's Sons, 1916; W. P. Grieve, *The Present Position of „Neutral" States.* In: *Transactions of the Grotius Society*, *33*, 1947, pp. 99-118; E. Maxey, *Growth of neutral rights and duties*. In: 14 *Am. Law*, 55 (1906); T. J. Tydings, *Duties and Rights of Neutral Governments.* In: *Law Stud. Helper*, 23 (1915): 9.

[5] N. Andrén, *On the Meaning and Uses of Neutrality.* In: *Cooperation and Conflict,* 26(2), 1991, pp. 67-83.

ment[6]. A central theme in the early literature was permanent neutrality, driven by neutral states' efforts to define a legal status for peacetime neutrality, which traditional international law linked to war[7].

Often seen as a matter of relevance and as a foreign policy approach more frequently adopted by smaller, weaker states, neutrality has been a focal point in small-state studies[8]. E. Karsh observes that, unlike great powers, where neutrality generally involves clear costs and benefits small states view neutrality as a potential matter of survival[9]. He concentrates exclusively on neutrality as a national policy for small European countries, excluding more recent variations like neutralism or „nonalignment", which have become especially common among Third World nations[10]. This distinction has become another focus in the literature, prompting numerous studies on the characteristics of European neutrality and how it interacts with other forms of neutrality[11].

Many scholarly works of the period focused on the restrictions and limitations small, neutral states faced due to superpower influence and the power equilibrium[12]. Karsh described how European neutrals after the war struggled to balance cooperation with Western states and maintain neutrality, as rising integration risked their independence and drew Soviet frustration[13].

In an era dominated by conflict and alliance formation, the realist perspective was the most prominent in addressing neutrality. Raymond[14] argues that

6 P. Lottaz, *Neutrality, Neutralism, and Nonalignment in the Early Cold War*. In: *Neutral Europe and the Creation of the Nonproliferation Regime*, pp. 13-35. Routledge, 2023.

7 H. Neuhold, *Permanent neutrality in contemporary international relations: a comparative perspective*. In: *Irish Studies in International Affairs*, 1(3), 1982, pp. 13-26; W. Wengler, *The Meaning of Neutrality in Peacetime*. In: *McGill LJ* 10 (1964): 369.

8 N. Amstrup, *The Perennial Problem of Small States: A Survey of Research Efforts*. In: *Cooperation and Conflict,* vol. 11, no.3, 1976, pp. 163–82; E. Karsh, *Neutrality and Small States,* London and New York: Routledge. 1989; R. Vayrynen, *On the definition and measurement of small power status.* In: *Cooperation and Conflict*, 6(1), 1971, pp. 91-102.

9 E. Karsh, *Op. cit.,* pp. 3-4.

10 Ibid., 7.

11 U. Albrecht, *The Role of Neutral and Non-Aligned Countries in a World of Global Powers.* In: *Current Research on Peace and Violence,* 11(3), 1988, pp. 130-135; S. N. Anabtawi, *Neutralists and neutralism.* In: *The Journal of Politics*, 27(2), 1965, pp. 351-361; H. Hakovirta, *Effects of Non-Alignment on Neutrality in Europe: An Analysis and Appraisal*. In: *Cooperation and Conflict,* 18(1), 1983, pp. 57-75; P. Lyon, *Neutrality and the Emergence of the Concept of Neutralism*. In: *The Review of Politics*, 22(2), 1960, pp. 255-268.

12 E. Karsh, *Between War and Peace: European Neutrality.* In: *The World Today,* vol. 44, no. 8/9, 1988, pp. 150–54. 1988; J. Kruzel, M. H. Haltzel (Eds.), *Between the blocs: problems and prospects for Europe's neutral and nonaligned states*, Cambridge University Press, 1989; R. Vayrynen, *Adaptation of a Small Power to International Tensions. The Case of Finland.* In: Sundelius, B., *The Neutral Democracies and the New Cold War* (pp. 33-57). Boulder, Colorado: Westview Press, 1987; B. Sundelius, *Dilemmas and Strategies for the Neutral Democracies.* In: Sundelius, B. *The Neutral Democracies and the New Cold War.* (pp. 11-32), Boulder, Colorado: Westview Press, 1987.

13 E. Karsh, *op. cit.,* pp. 152-154.

14 G. A. Raymond, *op. cit,* p. 126.

realist theory offers the clearest explanation of international neutrality norms, linking them directly to the balance of power. He emphasizes that realists view neutrality as "essentially a function of the balance of power," which, in turn, is seen as an "ordering mechanism for international relations in the absence of a central authority." According to Joenniemi, realism criticizes neutrality because it cannot combine (both/and) and prefers binary oppositions (either/or and for/against)[15].

Although most postwar academic studies criticized neutrality, some recognized the role small neutral states played in international politics, particularly in preventing and resolving crises. This recognition stemmed from neutral governments' increasing international engagement, largely through the United Nations. Neutral nations, notably Nordic neutrals, were more vociferous about superpower actions, serving as a 'moral voice' and seeking to directly influence systemic change through international forums. As a result, neutral governments gained more acceptance and were given specific obligations in the bipolar global system, making neutrality a more likely foreign policy tool.[16] During this period, some scholarly works, particularly those from the Nordic countries, also examined the links between domestic politics and neutrality as a foreign policy.[17] Their methodologies combined international and domestic politics, highlighting domestic values, interests, history, and norms, thereby uncovering unique and important aspects of a neutral state's foreign and security policies and opening pathways for alternative approaches to neutrality in the post-bipolar era.

Post-Cold War Neutrality Literature

With the end of the Cold War, many long-held assumptions and understandings about international political relations became outdated, and the "usefulness" of neutrals was once again questioned. Early skeptics argued that neutrality would soon become obsolete, as the evolving post-Cold War European landscape rendered it incompatible[18]. In contrast, proponents argued that

[15] P. Joenniemi, *The Peace Potential of Neutrality: A Discursive Approach*. In: *Bulletin of Peace Proposals* 20.2, 1989, p. 175.

[16] I. Hurd, *Legitimacy and Authority in International Politics.* In: *International Organization* 53(2), 1999, pp. 379-408.

[17] K. Brodin, K. Goldmann, C. Lange, The policy of neutrality: *The policy of neutrality: Official doctrines of Finland and Sweden*. In *Cooperation and Conflict*, 3(1), 1968, pp.18-51; B. S. Faloon, *Aspects of Finnish neutrality*. In: *Irish Studies in International Affairs*, 1(3), 1982, pp. 3-12; J. Freymond, *Neutrality and Security Policy as Components of the Swiss Model*. In: *Government and Opposition*, 23(1), 1988, pp. 51-68; K. Goldmann, *The Swedish model of security policy.* In: *West European Politics* 14.3, 1991, pp. 122-143; K. Möttölä, *The politics of neutrality and defense: Finnish security policy since the early 1970s*. In: *Cooperation and Conflict*, 17(3), 1982, pp. 287-313; H. Thalberg, *The Role of Public Opinion in Neutral Policy*. In: *Between the Blocs: Problems and Prospects for Europe's Neutral and Nonaligned States*, 1989, pp. 231-240.

[18] M. Cox, *Farewell to a Beautiful Idea: The End of Neutrality in the Post-Cold War World*. In: A. C. W. Bauwens, *Small States and the Security Challenge in the New Europe* (pp. 122-34). London: Brassev's, 1996.

neutrality could adapt and contribute uniquely to both European and international security cooperation[19].

In the early 1990s, the Euroneutrals actively explored new ways to adapt to the emerging European realities. While Switzerland refused to adjust its neutrality to join the EU,[20] Sweden, Finland, and Austria sought EU membership, and the literature widely debated the motivations behind this move and its potential outcomes[21]. Of particular interest in the following decades was the EU's growing pressure on these nations to significantly change their understanding and practice of neutrality to adopt a unified European approach to security issues[22]. As a result, in the subsequent decades, a large bulk of neutrality scholarly discourse centered on the compatibility between the increasing participation of neutrals in military and crisis management operations as a component of the European Union's Common Security and Defense Policy (CSDP) and NATO's Partnership for Peace (PfP), and the ongoing influence of neutrality on their foreign and security policies[23].

[19] D. A. Austin, *Realism, Institutions, and Neutrality: Constraining Conflict through the Force of Norms*. In: *Commonwealth: A Journal of Political Science 9, 1998, pp. 37-56;* A. Bebler, *The Neutral and Non-Aligned States. in the New European Security Architecture*. In: *The International Spectator* 27.1, 1992, pp. 69-77; J. Binter, *Neutrality in a changing world: End or renaissance of a concept?* In: *Bulletin of Peace Proposals 23.2*, 1992, pp. 213-218; Ph. Windsor, *Options for Neutral States*. In Bissell, Richard E., and Curt Walter Gasteyger, eds. *The missing link: West European neutrals and regional security*, Duke University Press, 1990.

[20] K. Morris, T. J. White, *Neutrality and the European Union: The case of Switzerland*. In: *Journal of Law and Conflict Resolution*, 3(7), 2011, pp. 104-111.

[21] J. S. Lantis, M. F. Queen, *Negotiating Neutrality: The Double-Edged Diplomacy of Austrian Accession to the European Union*. In: *Cooperation and Conflict, 33(2)*, 1998, pp. 152–182; J. M. Roberson, *Reconcilable Differences: European Neutrality and European Integration. The cases of Austria and Sweden: Implications and prospects of European Community/European Union membership* (Order No. 1358925), 1994. Retrieved from: ProQuest Dissertations & Theses Global. (230740780). Retrieved from https://proxying.lib.ncsu.edu/index.php?url=https://www.proquest.com/dissertations-theses/reconcilable-differences-european-neutrality/docview/230740780/se-2 (Accessed on 12.01.2024)

[22] C. Agius, *Transformed beyond recognition? The politics of post-neutrality*. In: *Cooperation and Conflict, 46(3)*, 2011, pp. 370–395; G. P. Elliott, *Neutrality, the Acquis Communautaire and the European Union's Search for a Common Foreign and Security Policy under Title V of the Maastricht Treaty: The Accession of Austria, Finland and Sweden*. In: *Ga. J. Int'l & Comp. L., 25*, 1995, pp. 601-639; U. Möller, U. Bjereld, *From Nordic neutrals to post-neutral Europeans: Differences in Finnish and Swedish policy transformation.* In: *Cooperation and Conflict*, *45*(4), 2010, pp. 363-386.

[23] A. Cottey, *The European neutrals and NATO: ambiguous partnership.* In: *Contemporary Security Policy*, 34(3), 2013, pp. 446-472; Idem, *European neutrality in historical perspective*. In: *The European Neutrals and NATO: Non-alignment, Partnership, Membership?* (pp. 21-44). London: Palgrave Macmillan UK, 2017; K. Devine, *Neutrality and the development of the European Union's common security and defense policy: Compatible or competing*? In: *Cooperation and Conflict*, 46(3), 334-369; G. E. Gustenau, *Towards a Common European Policy on Security and Defense: An Austrian View of Challenges for the post-neutrals*. Institute for Security Studies. Western European Union, 1999; B. R. Posen, *European Union security and defense policy: response to unipolarity*? In: *Security Studies*, 15(2), 2006, pp. 149-186.

In response to these post-Cold War changes, some scholars have also examined how neutral states can contribute to European security by advancing normative perspectives on complex defense and security issues through norm entrepreneurship[24].

Constructivist, normative, and post-constructivist perspectives have therefore increasingly challenged the traditional view of neutrality as a reaction to external forces or a policy for weak states, showing that neutrality is embedded in neutral states' institutions, values, and norms, shaping their identities and actions[25]. Some constructivist scholars examining concepts of neutrality in European neutral states' discourse on the EU's CSDP highlight a distinction between the public's focus on active neutrality and elites' emphasis on military neutrality, revealing divergent foreign policy objectives[26]. It is therefore noted that, although national elites generally regard neutrality as less relevant in the post-bipolar era, it continues to enjoy strong public support[27].

Since the 2014 Ukrainian crisis, and particularly the Russia-Ukraine conflict, how European neutrality is understood and applied has shifted significantly. Recent expert analyses and academic studies offer a timely and nuanced perspective on these changes[28].

[24] M. Strömvik, *Starting to 'think big': the Nordic countries and EU peace-building*. In: *The Nordic Countries and the European Security and Defense Policy,* Oxford University Press, 2006; A. Björkdahl, *Constructing a Swedish conflict prevention policy based on a powerful idea and successful practice*. In: *Cooperation and Conflict* 42.2, 2007, pp.169-185; Idem*, Norm advocacy: a small state strategy to influence the EU*. In: *Journal of European Public Policy* 15.1, 2008, pp. 135-154; L. Goetschel, *Neutrals as brokers of peacebuilding ideas?* In: *Cooperation and Conflict,* 46(3), 2011, pp. 312-333; P. V. Jakobsen, *Small states, big influence: The overlooked Nordic influence on the civilian* ESDP. In: *JCMS: Journal of Common Market Studies* 47.1, pp. 81-102.

[25] J. L. Beyer, S. C. Hofmann, *Varieties of neutrality: Norm revision and decline*. In: *Cooperation and Conflict*, 46(3), 2011, pp. 285-311; L. Goetschel, *Neutrality, a really dead concept*? In: *Cooperation and Conflict*, 34(2), 1999, pp. 115-139; C. Ingebriten, *Norm Entrepreneurs: Scandinavia's Role in World Politics*. In: *Cooperation and Conflict,* vol. 37, no. 1, 11–23; H. Lödén, *Reaching a vanishing point? Reflections on the future of neutrality norms in Sweden and Finland*. In: *Cooperation and Conflict*, 47(2), 2012, pp. 271-284.

[26] C. Agius, *op. cit.,* 2011; K. Devine, *op. cit.,* 2011; N. G. Jesse, *op. cit.,* 2006.

[27] T. Forsberg, M. Pesu, *The Role of Public Opinion in Finland's Foreign and Security Policy*. In: *National Security, Public Opinion, and Regime Asymmetry: A Six-Country Study*, 2017, pp.147-174; K. Ydén, J. Berndtsson, M. Petersson, *Sweden and the issue of NATO membership: Exploring a public opinion paradox*. In: *Defense Studies*, 19(1), 2019, pp. 1-18; C. Reinprecht, R. Latcheva, *Neutrality and Austrian identity: Discourse on NATO and neutrality as reflected in public opinion*. In Wodak, R., Kovács, A., (eds.) *NATO, Neutrality and National Identity*. Wien: Böhlau Verlag, 2003, 433-454.

[28] C. Agius, *Weak, immoral, naïve: Gendered representations of neutrality and the emotional politics of peace and security.* In: *Cooperation and Conflict*, 59(2), 2024, pp. 266-289; R. Allison, *Russia, Ukraine, and State Survival Through Neutrality.* In: *International Affairs* 98.6, 2022, pp. 1849-1872; S. Glassner, A. Fuchshuber. *Between NATO and non-alignment*. In: *Journal of International Affairs* 75, no. 2 (2023): 45-66; P. Dandolov, *Neutrality in the Current International System–Why it is Likely to Fall Into Disfavor Among European Countries.* In: *KNOWLEDGE-International Journal*, 73(1), 2025, pp. 297-303; P. Lottaz, *Neutrality, Neutralism, and Nonalignment in the Early Cold War*. In: *Neutral Europe and the Creation of the Nonproliferation Regime* (pp. 13-35). Routledge, 2023; E. Rubinson, *Holding the line: Austrian neutrality in the shadow of the war in Ukraine*. In: *Cooperation and Conflict*, 61(1), 2026, pp. 149-176. (In continuare: E. Rubinson, *Holding the line: Austrian neutrality…)*

This study aims to inform debates on the factors behind recent shifts in European neutrality by analyzing how Russia's aggression against Ukraine has affected the foreign and security policies of neutral European nations.

Conceptual and Analytical Frameworks

Neutrality is a highly contested concept because its legal, political, ideological, economic, and military aspects, as well as its 'correct' formulation and application, are all susceptible to varying interpretations[29]. While most definitions of neutrality include attributes that illustrate the concept and its different manifestations, they all fundamentally agree on one point: neutrality entails abstaining from involvement in a war[30].

The legal status of neutrality means that a state officially refrains from taking part in a war between other states. According to the neutrality rules of the Second Hague Conference of 1907, neutrals have the right to have their territorial integrity respected by warring parties and must do everything possible to prevent any activities on their territory that go against their obligation to remain impartial in an armed conflict[31].

Andrén's international law „textbook" definition states that neutrality "may be defined as the attitude of impartiality adopted by third states towards belligerents, and recognized by belligerents, such an attitude creating rights and duties between the impartial states and the belligerents"[32]. Raymond emphasizes that, unlike the term 'non-belligerency,' which describes a state in which a country is not involved in fighting but supports one of the warring parties, neutrality entails both refraining from participation and remaining impartial[33]. Hartig distinguishes neutrality law, which applies to all neutral nations, from neutrality policy, which "is governed by the factors conditioning each nation and the state of international politics"[34]. Both types of "neutrality policy" in politics imply a position outside bloc structures[35]. The first form, based on unilateral or legally established permanent neutrality, requires meeting international law responsibilities even in peacetime. According to Hartig, few Western European states—especially those at the forefront of Great Power confrontation—held this status, which is described as "benefiting from certain privileged geopolitical positions of secondary importance." The second neutrality policy, rooted in non-alignment principles and the Third World's reaction to the bipolar global order, is not legally binding. However, if states consistently observe it and recognize it as *opinio iuris*, these principles can evolve into normative standards.

[29] C. Agius, C. Devine, *Neutrality: A really dead concept? A reprise*. In: *Cooperation and Conflict,* 46(3), 2011, pp. 265-284; N. Andrén, *On the Meaning and Uses of Neutrality...*
[30] C. Agius, C. Devine, *op. cit.,* p. 267.
[31] G. A. Raymond, *op. cit.*, p. 125.
[32] N. Andrén, op. cit., p. 69.
[33] G. A. Raymond, *op. cit.* 125.
[34] P. Hartig, *The Concept and Role of Neutrality*. In: *Strategic Studies*, 6(4), 1983, pp. 35-36.
[35] *Ibidem.*

This study uses European state neutrality policy as its analytical unit, referring to the foreign and security policies of European states that are not part of any military alliances but remain integral to the post-Cold War European security framework. The term 'neutrality' in this paper refers to countries that are not part of any military alliances, which is the main similarity among all of them, regardless of the different acronyms these nations use to describe their neutrality policies (including terms like 'neutralization,' 'permanent neutrality,' 'non-belligerency,' 'non-alignment,' 'military non-alignment,' 'military neutrality,' and 'non-allied').

The paper employs a qualitative, comparative case study design, focusing on shifts in state neutrality in Austria and Finland following Russia's 2022 aggression against Ukraine. The study employs qualitative methods, including comparative analysis, content analysis, and process tracing, to examine the similarities and differences between Finland's and Austria's foreign and security policies in response to the Russia-Ukraine conflict. Data collection methods include gathering peer-reviewed literature, various public and official records, foreign and security policy documents, and newspaper articles and opinion editorials.

Finland's Foreign and Security Policy Following Russia's February 2022 Aggression Toward Ukraine

Finland's neutrality policy evolved from its experiences in the Winter War and from postwar treaties that defined its relationship with the Soviet Union[36]. The 1948 Finnish-Soviet Treaty laid the groundwork for a neutrality policy known as "Finlandization," which sought to balance the country's postwar relations with both the East and the West[37].

As Finland engaged with the European Union after 1995, its neutrality evolved into a doctrine of military non-alignment, allowing cooperation with NATO while prioritizing EU security[38]. The escalation of Russian aggression, especially following the 2014 annexation of Crimea, further altered this dynamic and led Finland to enhance its defense cooperation with international partners. However, the nation's fundamental principle of refraining from military alliances remained unchanged until the most recent geopolitical developments.

Before Russia invaded Ukraine, most Finns believed the costs of NATO membership outweighed its benefits; however, public opinion on military alliances shifted dramatically afterward. As a result, support among Finns for Finland's NATO membership increased from 26 percent in 2021 to 78 percent in a No-

[36] K. Spohr, *Finland Goes West: The Tortuous Road from Cold War Neutrality to the EU and NATO, 1989–1992*. In: *Journal of Cold War Studies,* 26(4), 2024, p. 38.

[37] K. Korhonen, *Treaty of Friendship, Cooperation and Mutual Assistance between the Soviet Union and Finland: Some Aspects of International Politics.* In: *Cooperation and Conflict,* 8(4), 1973, 183-188; M. Jakobson, *Substance and Appearance: Finland*. In: *Foreign Aff.,* 58, 1979, pp. 1034-1044.

[38] K.Möttölä, *Finland, the European Union and NATO—Implications for Security and Defence*. In: *Small states and alliances* (pp. 113-144). Heidelberg: Physica-Verlag HD, 2001.

vember 2022 survey[39]. According to a statement made by former Finnish Prime Minister Sanna Marin, "Everything changed overnight when the war came"[40]. During her speech at the Parliament plenary on 16 May 2022, Marin said that due to Russian aggression against Ukraine, "it has become necessary for Finland to examine its own security policy choices." She concluded her speech by asserting that joining NATO would enhance Finland's security[41].

Braw emphasizes the importance of the Finnish government's decisive action, noting that Sanna Marin quickly initiated a review of the benefits and drawbacks of joining the alliance, which was presented to Parliament on April 13, 2022[42]. The report, which mainly highlighted the advantages of joining NATO, received strong support, with 112 in favor of the NATO bid and only 12 opposed. Braw argues that media coverage of Finland and Sweden abandoning their neutrality is not really news, since "it has been 27 years since Sweden and Finland were last neutral—that is, since they joined the EU." To support her view, she cites the EU's mutual-defense clause (Article 42.7 of the Treaty on European Union), which she describes as being as strong as NATO's famous Article 5.

Forsberg argues that the debate over Finland's NATO membership began to normalize in the 2000s, when the foreign policy elite, comprising civil servants, military personnel, security policy experts, and media representatives, began advocating for Finland's NATO membership, particularly after the establishment of the Atlantic Council of Finland[43]. According to Pakkasvirta and Tuominen[44], before accession, a segment of Finland's political elite was more critical of the United States while trying to „understand" Russia, especially regarding foreign and economic policy, but most high-ranking military officers viewed Russia as a direct threat. They highlight the response of Foreign Minister Alexander Stubb,

[39] H. Pillai, (2022, December 19). *A New Era of Finnish Foreign Policy Begins*. Retrieved from: https://www.cer.eu/insights/new-era-finnish-foreign-policy-begins (Accessed on 21.03.2024); Y. G. Xia, *The Russian invasion of Ukraine selectively depolarized the Finnish NATO discussion on Twitter. EPJ Data Sci. 13, 1 (2024)*. Retrieved from: https://epjdatascience.springeropen.com/articles/10.1140/epjds/s13688-023-00441-2#citeas (Accessed on 13.07.2024).

[40] Jonassen, T. (2024, January 11). *Sanna Marin: Everything Changed Overnight*. Retrieved from: https://en.highnorthnews.com/politics/sanna-marin-everything-changed-overnight/101185 (Accessed on 19.05.2024).

[41] *Speech delivered by Prime Minister Sanna Marin at Parliament's plenary session on 16 May 2022*. (2022, May 16). Retrieved from: https://valtioneuvosto.fi/en/-//10616/speech-delivered-by-prime-minister-sanna-marin-at-parliament-s-plenary-session-on-16-may-2022 (Accessed on 12.02.2024).

[42] E. Braw (2022, April 26). *Sweden, Finland Gave Up Neutrality a Long Time Ago*. Retrieved from: https://www.defenseone.com/ideas/2022/04/sweden-finland-gave-neutrality-long-time-ago/366128/ (Accessed on 11.03.2024).

[43] T. Forsberg, *Four rounds of the Finnish NATO debate.* In: *Nordic Review of International Studies*, *1*(1), 2023, p. 43.

[44] J. Pakkasvirta, H. Tuominen, *From Cold War 'Neutrality' to the West: Finland's Route to the European Union and NATO*. In: N K-T Habtom (ed.), *Neutrality After 1989: New Paths in the Post-Cold War World*. E-International Relations, Bristol, 2024, pp. 36-51. Retrieved from: https://helda.helsinki.fi/items/b1ccc6d4-656e-49d9-b1a4-4c74220aa127 (Accessed on 12.07.2024).

who was pro-Western and pro-NATO, to Russia's invasion of Georgia in 2008, who looked at the conflict as a pivotal moment, illustrating Russia's willingness and capability to employ military force against its neighboring countries, and asserted that this situation provided compelling reasons to reevaluate Finland's NATO membership.

In light of the Russian-Ukrainian war, Finland not only renounced its non-alignment status and joined NATO, but also became one of the most active European countries calling for more weapons and support for Ukraine to ensure Ukraine's victory over Russia[45]. Finnish elites, and President Alexander Stubb in particular, have sought to contribute to international diplomacy regarding Russia's war in Ukraine, given Finland's close ties with Russia since independence, its new role as a NATO frontline state, and its long record of peace mediation[46].

European Neutrality After Russia's War Against Ukraine: An Austrian View

Austria's permanent neutrality, established after WWII, was shaped by several international accords[47]. culminating in the 1955 State Treaty[48]. This treaty ended foreign occupation and secured Austria's independence, reinforcing its commitment to neutrality. While Austria aligned economically with the West, it carefully navigated its relationships to avoid integration into Western institutions[49].

Although Austria initially aligned with Switzerland's neutrality[50], it crafted a distinctive foreign policy by engaging in international organizations and steering clear of large military forces[51]. During the Cold War, Austria skillfully navigated external pressures from superpowers[52], establishing its identity as a mediator and

[45] N. Perry (2022, November 29). *Finland says it must ensure Ukraine wins war against Russia*. Retrieved from: https://apnews.com/article/nato-europe-new-zealand-auckland-sweden-df45897c-30b170a46c27efe6e87f7a3c (Accessed on 10.02.2024).

[46] M. Taylor (2025, September 2). *Finland's Distinctive Credibility in Peace Efforts For Ukraine*. Retrieved from: https://www.lowyinstitute.org/the-interpreter/finland-s-distinctive-credibility-peace-efforts-ukraine (Accessed on 10.10.2025).

[47] P. Clancy, *Permanent Neutrality and the UN Security Council.* In: *Irish Studies in International Affairs,* Volume 32, Number 1, 2021, p. 243.

[48] J. Carden, (2023, May 15). *What the 68-year-old Austria treaty could tell us about Ukraine today*. Retrieved from: https://responsiblestatecraft.org/2023/05/15/what-the-68-year-old-austria-treaty-could-tell-us-about-ukraine-today/ (Accessed on 20.01.2024); R. Knight, *The Austrian State Treaty and beyond*. In: *Contemporary European History,* 10(1), 2001, pp. 123-142.

[49] M. Gehler, *From Non-alignment to Neutrality: Austria's Transformation during the First East-West Détente, 1953–1958*. In: *Journal of Cold War Studies*, 7(4), 105.

[50] D. Popławski, *Neutrality in Austria's Foreign and Security Policy after the Cold War*. In: Studia Europejskie – Studies in European Affairs 24(2), 2020, p. 106.

[51] P. Luif, *Neutrality and External Relations: The Case of Austria*. In: *Cooperation and Conflict,* 21(1*)*, 1986, pp. 25-41.

[52] W. Mueller, *A Good Example of Peaceful Coexistence?: The Soviet Union, Austria, and Neutrality, 1955-1991*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2011, p. 70; J. Luchak, *Austria and US Security*. In: *The US Army War College Quarterly: Parameters* 18, no. 1 (1988): 26, pp. 88-89.

„bridge-builder"[53]. Austria's perspective on EU membership shifted in the late 1980s, leading to its accession to the EU in 1995[54]. This accession introduced a more flexible security policy within the framework of EU agreements, redefining Austria's neutrality while still upholding its core tenets.

The Russian invasion of Ukraine, which led to a major change in Finland's and Sweden's views on neutrality, did not have the same effect in Austria, where support for neutrality remained elevated and continued to rise in the months following the invasion. According to Schwarz[55]. a significant majority of Austrians, namely ninety-one percent, emphasized the importance of neutrality. Among them, 70 percent deemed it „very important". while 21 percent considered it „rather important". Schwarz also noted that, according to some of the earliest post-conflict surveys, over two-thirds of Austrians (64 percent) opposed joining NATO, with only 16 percent supporting it. In explaining Austria's divergent response to the Russo-Ukrainian conflict, Schwarz contends that Austria's NATO neighboring countries, coupled with Austria's accession to the European Union in 1995, which facilitated a flexible approach to foreign security policy and thus a broader interpretation of neutrality, have contributed to the perception that Austria is safeguarded against potential external threats.

The Austrian ruling elite's stance has also differed from that of the Nordic countries. On March 7, 2022, Austrian Chancellor Karl Nehammer told journalists, „Austria was neutral, Austria is neutral, Austria will remain neutral," and added, „Austrian neutrality has served it well in the past and continues to do so. It is not up for debate"[56]. Foreign Minister Alexander Schallenberg also suggested that neutrality could become more important in a world increasingly characterized by rising economic, military, and intellectual tensions[57]. Moreover, in April 2022, the Austrian Chancellor visited Russian President Putin for diplomatic talks[58].

---

[53] M. How, *Brückenbauer? Austrian foreign policy in Central and Eastern Europe.* In: M. Talik, T. Stępniewski (eds.), *Austria and Central Europe: Foreign Policy, Migration, and Energy Strategies.* Lublin: Instytut Europy Środkowej, 2024. Retrieved from: https://ies.lublin.pl/en/working-papers/austria-and-central-europe-foreign-policy-migration-and-energy-strategies-2/ (Accessed on 22.11.2024)

[54] J.S. Lantis, M.F. Queen, *Negotiating Neutrality: The Double-Edged Diplomacy of Austrian Accession…*

[55] K.P. Schwarz (2022, August 30). *Austrian neutrality after the invasion of Ukraine*. Retrieved from: https://www.gisreportsonline.com/r/austria-neutrality/ (Accessed on 09.10.2024) (În continuare: K.-P. Schwarz, *Austrian neutrality after the invasion of Ukraine…*).

[56] N. Kurmayer, N. (2022, March 8). *Austria to 'stay neutral', says chancellor.* Retrieved from: https://www.euractiv.com/short_news/austria-to-stay-neutral-says-chancellor/ (Accessed on 15.03.2024)

[57] K.P. Schwarz, *Austrian neutrality after the invasion of Ukraine…*

[58] B.F. Murphy (2022, April 11). *Austrian leader has ‚open and tough' talks with Putin in Russia*. Retrieved from: https://www.reuters.com/world/europe/austrian-leader-holds-open-tough-talks-with-putin-moscow-2022-04-11/ (Accessed on 04.11.2024).

Additionally, it is important to emphasize the firmly established constitutional provision mandating the preservation and protection of 'perpetual neutrality,' which can be revoked only by a two-thirds majority in the National Council (one of the two chambers of the Austrian Parliament, commonly known as the lower house), and that none of the political parties represented in parliament advocated the abandonment of neutrality[59]. However, all parties in the government also agreed on the need to arm the Austrian armed forces, with the budget projected to double by 2025[60]. reflecting a departure from Austria's pre-conflict stance on the issue.

The few disagreements within the government stemmed from differing interpretations of the neutrality principle. For instance, unlike federal president Alexander Van der Bellen, defense minister Klaudia Tanner (ÖVP, conservative)—a former Green Party member and commander-in-chief of the armed forces—opposed aiding Ukrainian demining efforts[61].

Domestically, only certain prominent politicians and experts criticized the government's position in the aftermath of Russian aggression. For instance, the former president of the National Council, Andreas Khol, called for NATO membership or the establishment of an EU army. According to Khol, the case of Ukraine demonstrated that only members of the alliance are safeguarded and that it was imperative to apprise the 75% of Austrians who continued to endorse neutrality strongly of the repercussions of the Russian assault and convince them of „the new needs of protection"[62]. In May 2022, a few dozen experts, including Austrian businessmen, academics, artists, and former ambassadors to Moscow, issued an open letter to the Austrian government and citizens, urging reconsideration of Austria's security strategy[63]. They demanded that the President conduct an impartial assessment of whether the nation's neutrality policy remains appropriate in light of new realities[64]. External pressure

[59] K.P. Schwarz, *Austrian neutrality after the invasion of Ukraine…*

[60] G. Silini (2023, March 03). *How the War in Ukraine Threatens Austria's Historical Neutrality*. Retrieved from: https://mondointernazionale.org/focus-allegati/how-the-war-in-ukraine-threatens-austrias-historical-neutrality (Accessed on 04.04.2024) (In continuare: G. Silini, *How the War in Ukraine Threatens Austria's Historical Neutrality…)*

[61] J. Dahm (2023, May 19). *Vienna divided over demining aid for Ukraine*. Retrieved from: https://www.euractiv.com/news/vienna-divided-over-demining-aid-for-ukraine/ (Accessed on 12.04.2024).

[62] *Ukraine-Krieg bringt Debatte um Österreichs Neutralität in Gang* (The war in Ukraine sparks a debate about Austria's neutrality) (2022, March 6). Retrieved from: https://kurier.at/politik/inland/ukraine-krieg-bringt-debatte-um-oesterreichs-neutralitaet-in-gang/401928364 (Accessed on 14.04.2024).

[63] C. Swaton (2023, February 22). *MEP Karas: Austria should not hide behind neutrality*. Retrieved from: https://www.euractiv.com/section/politics/news/mep-karas-austria-should-not-hide-behind-neutrality/ (Accessed on 14.04.2024).

[64] J.D. Walter (2022, May 21). *Will Austria abandon neutrality to join NATO?* Retrieved from: https://www.dw.com/en/will-austria-abandon-neutrality-to-join-nato/a-61880804 (Accessed on 04.04.2024).

came through multiple articles in the international press calling on Austria to either renounce neutrality or take a tougher stance toward Russia[65].

Clarifying the government's stance, Austrian Defense Minister Klaudia Tanner emphasized that Austria is militarily neutral under its constitution and legal regulations, but "not politically neutral when it comes to Ukraine"[66]. Consequently, as an EU member, Austria, despite its previously close political and economic relations with Russia, stated its full commitment to the EU sanctions[67], supported European arms exports to Kyiv, and increased defense cooperation with its Western European NATO partners[68]. However, to maintain some impartiality with the international community, it issued visas to Russian MPs, allowing them to travel to Austria for the OSCE Conference on 23 and 24 February 2023[69]. Additionally, Austria has refused to supply Ukraine with weapons, citing its desire to avoid escalating the war[70].

Rubinson's recent analysis indicates that, despite heightened threat perceptions following the Ukraine war and Finland and Sweden's accession to NATO, both the public and elites in Austria strongly uphold the nation's neutrality policy and are reluctant to reevaluate this stance or consider closer ties with NATO, even in light of strong endorsements from the EU or the potential economic and security benefits such a policy shift could offer[71]. He concludes that, because of deep-rooted historical, legal, and emotional reasons behind Austria's neutrality and the legal complexities involved in changing it, it is likely to remain a key part of its national identity and foreign policy.

---

65 M. Karnitschnig (2023, September 18). *Putin exposes the myth of Austria's victimhood*. Retrieved from: https://www.politico.eu/article/its-time-to-end-austrias-gemutlichkeit/ (Accessed on 04.04.2024); C. de Gruyter, (2022, July 12). *Can Austria Stay Neutral?* Retrieved from: https://foreignpolicy.com/2022/07/12/austria-neutrality-nato-ukraine-russia-security-strategy/ (Accessed on 04.04.2024); E. Tamkin (2023, February 13). *Neutral Austria Faces International Criticism*. Retrieved from: https://foreignpolicy.com/2023/02/13/neutral-austria-under-international-criticism-osce-sanctions/ (Accessed on 06.04.2024).

66 N. Kurmayer (2023, February 03). *Neutrality and support for Ukraine: Austria's tightrope walk*. Retrieved from: https://www.euractiv.com/section/politics/news/neutrality-and-support-for-ukraine-austrias-tightrope-walk/ (Accessed on 06.04.2024).

67 Reuters (2023, December 23). *Austria Clears EU Russia Sanctions After Ukraine Stops Blacklisting Raiffeisen*. Retrieved from: https://www.rferl.org/a/austria-raiffeisen-bank-russia-ukraine-blacklist/32733584.html (Accessed on 04.04.2024).

68 L. Höller (2024, March 15). *Sweden and Finland have dropped neutrality. Austria still fetes it*. Retrieved from: https://www.defensenews.com/global/europe/2024/03/15/sweden-and-finland-have-dropped-neutrality-austria-still-fetes-it/ (Accessed on 06.04.2024).

69 G. Silini, *How the War in Ukraine Threatens Austria's Historical Neutrality…*

70 I. Brugen (2023, February 03). *Why Austria and Hungary Are Holding Back on Arming Ukraine*. Retrieved from: https://www.newsweek.com/austria-hungary-weapons-military-aid-ukraine-1778151 (Accessed on 09.05.2024); L. Hoare (2023, March 03). *Austria — it's time to join NATO*. Retrieved from: https://www.politico.eu/article/austria-its-time-to-join-nato-russias-invasion-ukraine-leopard-2-tanks-gas-membership-raiffeisen-bank-kronospan-and-egger (Accessed on 09.05.2024).

71 E. Rubinson, *Holding the line: Austrian neutrality…*

In summary, while Austria's accession to the EU after the Cold War had already weakened key elements of its neutrality, the ongoing Russian-Ukrainian conflict has intensified internal debates and external pressures regarding the relevance of neutrality as a foreign and security policy strategy. While officially abandoning neutrality does not appear to be an option in the near future, given its support among most of the population and the governing elites, and given that the nation's Constitution would require a parliamentary supermajority to change the country's current foreign policy, it is clear that the Russian-Ukrainian war has further eroded the practical application of Austria's neutrality, leaving it largely symbolic.

Concluding Remarks

Although Russia's aggression toward Ukraine has accelerated the erosion of neutrality policies in both countries, and led Finland to abandon neutrality entirely, the core changes that diminished the original importance of these policies were driven mainly by national elites within the broader context of international shifts following the end of the Cold War.

While the Russian invasion of Ukraine heightened perceived threats in both Finland and Austria, Finnish leaders, influenced by a history of conflicts with Russia, viewed them as existential; in contrast, Austrian leaders, though acknowledging the invasion's serious implications for European security, emphasized their commitment to neutrality and focused on diplomatic solutions and humanitarian efforts.

The Finnish leadership's perception of an imminent, direct threat to national security has garnered widespread support across Finnish society, shaped largely by a tradition that entrusts the executive with a leading role in foreign policy during crises. As the country's neutrality has been increasingly scrutinized over the past 30 years, it has become easier to build broad consensus among political leaders and the public on the need for NATO membership for collective security, prompting Finland to abandon its long-standing neutrality policy.

Austrian leaders face a more complex situation because neutrality remains deeply rooted in Austria's identity and history and is still widely seen at home as a means to prevent military conflict and promote peace. This deeply held belief shapes debates over security strategy, making potential military involvement a sensitive and divisive issue. Although public opinion has shifted slightly in response to the invasion, with more support for increased military aid to Ukraine, significant concerns remain about the country's full abandonment of its neutrality.

Finland's and Austria's responses to Russia's invasion of Ukraine illustrate how similar systemic pressures can produce different foreign policy outcomes, shaped by the unique interplay of each country's national identity, historical experiences, and political and cultural systems.

ORCID: 0009-0007-2997-9274
https://doi.org/10.58187/rim.141-142.17
CZU: 811.136.1'272:94(478)''1940''

OPEN ACCESS JOURNALS CC BY

MEMORIE ISTORICĂ

Gheorghe Cojocaru*

SEMNIFICAȚIA ZILEI DE 28 IUNIE 1940: UN BILANȚ LA 85 DE ANI DISTANȚĂ**

THE SIGNIFICANCE OF JUNE 28, 1940: AN ASSESSMENT 85 YEARS LATER

ASTĂZI drapelele ar trebuie să fie coborâte în bernă. În loc de aceasta, însă, iarăși și iarăși, polemizăm în termeni nu întotdeauna decenți, mai ales, în spațiul politic, despre ce ni s-a întâmplat în ziua de 28 iunie 1940. Ne întrebăm cui servește neacceptarea adevărului istoric precum că în acea zi fatidică s-au despicat cu baioneta roșie din trupul României întregite la 1918 o fâșie de pământ dintre Prut și Nistru cu tot cu oamenii de aici, altele - din Bucovina și din vechile ținuturi ale Moldovei de Sus a lui Ștefan cel Mare, unde s-a călcat în picioare demnitatea umană și s-au comis atrocități de nedescris.

ȘTIINȚA ISTORICĂ actuală, inclusiv, din Republica Moldova și România, a studiat în profunzime ce s-a întâmplat 85 de ani în urmă, când, ca urmare a împărțirii sferelor de interese între Stalin și Hitler din 23 august 1939 și a notelor ultimative sovietice din 26-27 iunie 1940, armata română și întreg aparatul administrativ de stat au primit ordinul de a se retrage peste Prut. S-au stabilit și faptele, și responsabilitățile, adeverindu-se atunci, ceea ce este valabil și acum, și anume: cât de important este ca în momentele de cumpănă ale istoriei să nu fim singuri, că acțiunile de comemorare a celor care au avut de suferit contează pentru odihna lor de veci și pentru lacrimile urmașilor lor, ca și pentru istoria și sănătatea noastră morală și că, oricât de grea și amară, memoria acelor ani se estompează, dacă una spunem și alta facem sau dacă relativizăm „faptele", iar cei ce ne conduc,

* **Gheorghe Cojocaru**, gheorghe.cojocaru@sti.usm.md, doctor habilitat în istorie, directorul Institutului de Istorie al USM, https:// ror.org/0475kvb92, membru corespondent al Academiei de Științe a Moldovei, membru de onoare al Academiei Române.

** Textul comunicării prezentate în plenul Primului Congres Național al Memoriei (Chișinău, 28 iunie 2025). Informații detaliate referitoare la acest eveniment, organizat sub egida Guvernului Republicii Moldova, pot fi consultate în cadrul rubricii „Viața științifică".

reajustând vorba cronicarului, au obligația de a fi *de asupra vremurilor, nu sub vremurile, atât de tulburi astăzi.*

SUNT ÎN VIGOARE astăzi o serie de documente internaționale și naționale care au dat verdictul actelor de invazie și agresiune comise de cele două regimuri totalitare, sovietic și nazist, împotriva unor state independente în spațiul de la Marea Baltică la Marea Neagră. În această ordine de idei, am vrea să amintim că 15 ani în urmă Academia de Științe a Moldovei a definit în termeni științifici precișiesența dramei care începea la 28 iunie 1940, subliniind că anexarea Basarabiei, Nordului Bucovinei și Ținutului Herța „a fost concepută și realizată de comandamentul politic și militar stalinist ca o operațiune militară de ocupare a acestor teritorii". Ultimatumul sovietic sfida realitățile istorice, demografice și etnice din Basarabia și Nordul Bucovinei, desconsidera angajamentele internaționale asumate de Uniunea Sovietică, reprezentând, după cum s-a subliniat, „o mostră a mentalității și conduitei imperiale sovietice în sfera relațiilor internaționale, un exemplu de dictat și amenințare cu recurgerea la forța armată la adresa României".

S-A PRODUS ATUNCI o a doua răsluire și înstrăinare a Basarabiei *de prieteni și de frați*, după cea de la 1812, apoi - și o a treia, din 1944, care ar trebui să fie și ultima.

TRANSPLANTUL DE SISTEM DESPOTIC de pe malul sovietic pe malul românesc al Nistrului a generat consecințe devastatoare, și în plan umanitar, și în plan social-economic, cultural, spiritual sau demografic, nerămânând neafectat nici un domeniu sau segment din societate. Numai în primul an de stăpânire sovietică, *dacă ar fi să facem un scurt inventar,* a fost anulată orice urmă de libertate democratică, s-a recurs la teroarea în masă împotriva puținilor intelectuali rămași acasă, unor slujitori ai cultelor, doctori, militari în rezervă sau avocați, scriitori, comercianți sau meșteșugari, unor oameni cu o anumită stare materială sau țărani de la plug, s-au comis asasinate strigătoare la cer din motive de ură de clasă, iar zeci de mii de familii au fost impuse să ia calea exodului. Printr-o simplă tragere de condei, mii de oameni au fost deposedați de bunuri și proprietăți, s-a introdus o legislație fiscală de strangulare a liberei activități economice. *Nivelul de trai s-a prăbușit*. S-au profanat lăcașele de cult, s-au ars bibliotecile cu carte românească, a fost interzis alfabetul latin și limba română. Zeci de mii de tineri au fost prinși cu arcanul și duși pe șantierele sovietice ca forță ieftină de muncă. Sub acuzația de „dușmani de clasă", brațul vindicativ al regimului a ridicat și deportat în locurile îndepărtate ale Uniunii Sovietice mii de familii, fără vreo vină, din toate colțurile Basarabiei și Nordului Bucovinei. Mașina de propagandă bolșevică a promovat o politică barbară de dezumanizare și deznaționalizare a ființei umane din teritoriile ocupate.

N-AR FI GREȘIT SĂ SE CONSTATE că, în realitate, noile achiziții teritoriale ale lui Stalin au fost trecute printr-un rapid *război civil* pustiitor, un război pentru un model de „socialism" barbar, fundamentat din punct de vedere conceptual de Lenin, indus și purtat de casta noilor stăpâni fără milă și cruțare. Lenin vedea în

așa-zisul „*război civil democratic*” una din formele luptei de clasă, pe care visa să-l extindă la scara Europei, scopul urmărit fiind „să pună mâna pe bănci, fabrici, uzine etc., să anihileze orice posibilitate de rezistență a burgheziei, să-i extermine trupele”. Exterminarea Basarabiei s-a derulat cu sânge rece, numai că urcarea sa pe Golgota abia începea.

CA ȘI ÎN ALTE PĂRȚI ALE EUROPEI ORIENTALE, bilanțul acelui an sinistru 1940 a fost terifiant, care și astăzi cu greu se pretează înțelegerii umane, când se cunosc și numele victimelor, se cunosc și numele călăilor, un bilanț care doare, care provoacă emoții puternice și resentimente, dar care nu poate fi închis și aruncat la coșul istoriei, mai ales că ulterior bilanțul acesta al ororilor va crește exponențial.

UNUL DIN „ARGUMENTELE” celor care ne fac un alt fel de bilanț al anului de tristă pomină, ar fi că noua putere a sovietelor ne-a dat o „republică” a oamenilor muncii sau o „statalitate” neaoșă, ceea ce este adevărat, dar *numai parțial adevărat*. Da, ne-au rezervat de ochii lumii în universul concentraționar al partidului-unic o *Republică Sovietică Socialistă Moldovenească t*ransferată din stânga Nistrului, dar, mai întâi, MAI ÎNTÂI ne-au luat o țară întinsă și frumoasă și ne-au amputat noua „*statalitate*”, tăindu-ne accesul la Marea cea Neagră și Dunăre după bunul lor plac, neavând încredere nici în cei pe care i-au pus în scaunele de conducere de la Chișinău.

ADEVĂRATA NOASTRĂ STATALITATE, așa cum s-a edificat ea istoricește de-a lungul secolului trecut în acest colț de Europă, își trage rădăcinile din mișcarea democratică de emancipare națională și din actele istorice ale Parlamentului Independenței.

NI S-A SPUS ȘI NI SE MAI SPUNE, de cei care urmăresc să oculteze adevărul istoric, că oamenii ar fi întâmpinat cu pâine și sare noua putere, ni se arată și imagini fotografice în acest sens, deși astăzi știm că lozincile, scenariile și camerele de luat vederi erau pregătite din timp, cu toate că nu este nici exclus că cineva putea crede sincer în ideea comunistă sau că au fost oportuniști care au profitat de ocazia ivită. Pe de altă parte, oare crede cineva că lumea bătea din palme când avea a face cu rapacitatea noilor autorități, străine și hapsâne, când le măturau podurile, le ridicau rudele, prietenii și consătenii sau le închideau bisericile?...

CUM RĂMÂNE cu revolta țăranilor din satul Racovăț, județul Soroca, din 8 mai 1941, când i-au luat la fugă pe responsabilii noii puteri, care veniseră să inventarieze odoarele bisericești ?... De ce nu puteau înțelege țăranii spusele unui activist de partid precum că nu aveau dreptul de a radia numele candidatului din buletinul electoral, deoarece riscau să se pronunțe astfel împotriva puterii sovietelor ?... Sau, de ce nu pricepea o sărmană bibliotecară ce era „contra-revoluționar” în opera lui Shakespeare ?...

EXODUL PESTE PRUT i-a salvat pe mulți, dar circa 3 mln de oameni au rămas în teritoriile căzute sub cizma străină. Uneori se pune întrebarea de ce n-au plecat cu toții din calea urgiei staliniste, așa cum au procedat finlandezii, când din

teritoriile cedate de Finlanda Uniunii Sovietice s-au retras, practic, toți locuitorii, circa 420 de mii de oameni. Un răspuns ar fi că finlandezii au avut timp să plece, au știut de ce și unde să plece, pe când în cazul nostru Armata Roșie a închis rapid trecerile peste Prut, iar noi, fiind mult mai mulți la număr, MULT MAI greu ne desprindem de glia strămoșească. Ne mai rămânea credința și speranța că vom supraviețui. Și, am supraviețuit, cu sacrificii, cu pierderi, cu traume nevindecate, cu credință și speranță, ajutându-ne creștinește unii pe alții, în ciuda tuturor intemperiilor istoriei.

Onorat public,

LA O DISTANȚĂ DE 85 DE ANI DE ATUNCI și cu gândul la tragedia Ucrainei de astăzi, o lecție esențială a istoriei ar fi de învățat, și anume că trebuie să privim în față drama anului 1940, trăită de bunicii și părinții noștri, și să facem tot ce se poate pentru ca acel trecut barbar să nu se mai repete nici odată.

Va mulțumesc.

ORCID: 0009-0007-8424-3868
https://doi.org/10.58187/rim.141-142.18
CZU: 94:327(478:420)

OPEN ACCESS JOURNALS CC BY

DOCUMENTE

Eugen-Tudor Sclifos*

PROBLEMA BASARABIEI ÎN RAPOARTELE AMBASADORULUI BRITANIC LA BERLIN, JOHN BLOOMFIELD (1856)**

THE ISSUE OF BESSARABIA IN THE REPORTS OF THE BRITISH AMBASSADOR TO BERLIN, JOHN BLOOMFIELD (1856)

Cercetarea problemei basarabene în context internațional după terminarea războiului Crimeii (1853-1856) a luat un avânt considerabil în ultimii ani. Constatăm apariția a numeroase studii bazate pe surse documentare identificate în arhivele din străinătate[1]. Dacă în majoritatea studiilor s-a pus accent pe atitudinea Marilor Puteri, în cazul de față va fi reflectat atitudinea Prusiei față de chestiunea Basarabiei în intervalul mai-noiembrie 1856. Deși aparent această putere nu s-a implicat în chestiunea basarabeană, ultimele cercetări efectuate arată contrariul. Deși nu avut reprezentat în comisia de delimitare a frontierei în Basarabia, Prusia a fost „chemată" să-și expună punctul de vedere în momentul în care Marile Puteri învingătoare în războiul Crimeii au înaintat poziții antagoniste. Deși Prusia a fost percepută mereu cu „simpatii pro-ruse", în cazul problemei basarabene, mi-

* **Eugen-Tudor Sclifos**, eugen.tudor.sclifos@sti.usm.md, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie al USM, https:// ror.org/0475kvb92.

** Studiul a fost elaborat în cadrul subprogramului 010401: Coordonatele modernizării social-economice, politice, administrative și culturale în Moldova, Basarabia, RASSM, RSSM și Republica Moldova în context regional și european (studii, documente, sinteze) și în cadrul Programului de postdoctorat.

[1] Constantin Ardeleanu, *Riding the line. Expertise and the making of the Bessarabian border, 1856-1857*, în „Journal of Modern European History", volume 22, issue 1, 2024, p. 10-24; Eugen-Tudor Sclifos, *Franța, Rusia și problema Basarabiei (1856-1857)*, București-Brăila, Editura Academiei Române- Editura Istros, 2023; Idem, *Austria și chestiunea Basarabiei (1856-1857)*, în *Basarabia în istoria românilor:* volum al Congresului Național al Istoricilor Români, Iași, 29 august – 1 septembrie 2018 / coord.: Gheorghe Cojocaru, Gheorghe Iacob, Ionuț Nistor. Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza", 2020, p. 153-164; Idem, *Marea Britanie și chestiunea sudului Basarabiei (1856-1857)*. În: Tyragetia, Serie Nouă, vol. XII, nr. 2, 2018, p. 139-148.

nisterul de externe de la Berlin a preferat să nu adopte nici o poziție, nu se dorea implicarea Prusiei în această chestiune de interes european. Însă în momentul în care Marile Puteri discutau despre necesitatea convocării unei noi conferințe la Paris pentru a soluționa disputa privind orașul Bolgrad, Prusiei i se cerea să „voteze" „pro" sau „contra" ca orașul basarabean fie rămânea Imperiului Rus, fie era retrocedat Principatului Moldovei în conformitate cu prevederile Tratatului de la Paris din 18/30 martie 1856.

La Arhivele Naționale de la Londra (The National Archives) au fost identificate câteva documente care scot în evidență atitudinea Prusiei față de chestiunea basarabeană. Acestea sunt reprezentante de rapoartele ambasadorului Marii Britanii la Berlin, John Bloomfield și adresate secretarului de stat britanic, lordul Clarendon. Din unele rapoarte aflăm că Berlinul a dezaprobat acțiunea de demolare a fortărețelor basarabene de la Ismail și Reni, în schimb acesta a fost „neplăcut suprins" de informațiile privind apariție navelor britanice în Marea Neagră. În linii generale, Prusia nu dorea să participe la viitoarea conferință de la Paris, existând în viziunea ei toate „șansele" ca problema Bolgradului să fie soluționată înainte de orice conferință. Din cauza acestei poziții, Marea Britanie dorea ca Prusia să nu înainteze nici un vot în această problemă de interes european. Cabinetul britanic avea „temerea" că Prusia va „vota" de partea Imperiului Rus, de aceea și eforturile de a convinge Sardinia de a susține punctul de vedere britanic în chestiunea Bolgradului.

Doc. 1

Berlin, 31 mai 1856. *Raportul confidențial al Lordului Bloomfield către lordul Clarendon cu privire la întrunirea avută cu Nesselrode la Legația rusă. Impresiile privind restabilirea relațiilor ruso-britanice. Despre negocierile dificile de la Congresul de la Paris și cedarea porțiunii din Basarabia – un subiect „dureros" pentru fiecare rus. Despre numirea lui Wodehouse ca trimis la Petersburg.*

My Lord,

My long residence at St. Petersburgh, and the recollection of the agreeable intercourse which I held for so many years with the Chancellor, Count Nesselrode, induced me to call on his Excellency yesterday at the Russian Legation, where he is residing. He received me with his wonted kindness; we conversed at first of old times, and of those persons with whom I was in habits of intimacy, and it appeared to me that he wished to restrict our conversation entirely to such matters; but on my alluding to the approaching departure of Lord Wodehouse for St. Petersburgh, and the renewal of the diplomatic relations of the two countries, at which I expressed my satisfaction, he said that many of the difficultues which had crept into the mangement of public, and especially diplomatic, affairs of late years, were to be attributed to a system of exaggerating every occurrence. He said it was unfortunate, and that to form any calculation as to the march of future events was thus rendered impossible.

He said we had been very hard on them in the negotiations at Paris, and the cession of the portion of Bessarabia that had been agreed to was a most painful subject to every Russian; he thought it was unnecessary, and he saw not the great advantage of it to us. I replied, the Danube would be free from Russian control; it would be restored to Turkey and its dependecies; and the use of this great channel of trade would prove of immense advantage to Germany.

Count Nesselrode said that he had no great faith in the arrangement that had been proposed; that we should find much greater difficulties in dealing with the Principalities than we even imagined; and that nobody could say what was likely to happen in the course of next year.

I replied that the war would in some respect be useful to Rusia; that it would give new ideas to the people; that Russia had learnt her weak points, and would introduce new and improved systems of communication. He said this must be the Emperor's first care, and he hoped to see great changes in this sense.

I then alluded to his Excellency's resignation, saying that I was sorry, from my recollection of my former intercourse, that he has not to be at the head of the Foreigh Department when Lord Wodehouse arrived at St. Petersburgh; that I should have considered his being still there as of good omen for our mutual relations, if, as I hoped, he entertained some of his former good feeling towards England.

To this his Excellency said, the affairs of his countru were now in other hands; he was glad to look forward to repose; but he could not conceal from me that those feelings which I bore in mind had been greatly modified by the events of the last years, that they had undergone a vast change, and that those which now existed were very different from what they were in my time.

I then alluded to the presence of General Williams here, and to the pleasure which I had derived in learning from his own lips the kindness which had been shown to him throughout Russia, from the day he surrendered to Heneral Mouravieff, and especially alluded to the Emperor's and te Grand Duke's personal attention to him during his stay in St. Peterburgh.

He spoke of Count Chreptowitch, and hoped the appointment would please in England, and that Her Majesty and her Government would really approve of it, for he felt that no other person would be more likely to suit us under the circumstances.

The impression which I have received from this interview is, that though Count Nesselrode was personally kind in his manner towards myself, there was an absence of that cordiality of manner which had so many charms for those who formerly enjoyed his friendship and intimacy; he naturally was reserved, but as times there was a bitterness and soreness in his words which conveyed the impression that Russia had been unjustly humiliated; that a country on whose friendship she formerly relied had proved itself a bitter foe; whilst the policy which had been fostered under his own care for forty years, and pursued in Russia during rhe course of the last century, had received its first check, and one which wold neither be forgotten nor forgiven.

I have, &c.

(Signed) Bloomfield.

Sursa: The National Archives, FO 64/414.

Doc. 2

Berlin, 2 august 1856. *Raportul Lordului Bloomfield către lordul Clarendon cu privire la intrarea flotei britanice în Marea Neagră, consecința nemijlocită a nerespectării angajamentelor semnate de Imperiul Rus la Paris. Demolarea nejustificată a fortărețelor de la Reni și Ismail. Probleme în delimitarea frontierei basarabene, mai ales datorită amplasării orașului Bolgrad. Poziția Prusiei privind aceste probleme. Împăratul Prusiei își arată dezaprobarea față de acțiunile Imperiului Rus la Reni și Ismail.*

My lord,

When I was with Baron Manteuffel this morning, his Excellency said, that he had just been painfully surprised by the receipt of telegraphic intelligence from Baron Wildenbruch, the Prussian Envoy at Constantinople, announcing the reapparance of the British fleet in the Black Sea. I replied, that the return of the fleet was the natural and inevitable consequence of the proceedings of the Russians, who were unmindful of their engagements respecting the evacuation of Kars; that I was not in possession of the reports which had reacher Her Majesty's Government, but authentic news had, I believed, been received, that the Russiand were moving fresh troops towards Kars; that they were felling timber which belonged to the Turks, and sending it to Georgeia. Besides, I said to his Excellency, he must bear in mind the unjustifiable demolition that had taken place, and which continued, notwithstanding our remonstrances, at Ismail and Reni, as well as the discussion respecting the exact site of Bolgrad, in the question of the Bessarabian frontier; all this, I observed naturally led us to believe that Russia was attempting to violate the spirit, if not the actual stipulatons, of the Treaty of Paris.

I added, that it was possible when Russia saw that we were in earnst, she would desist from her present pernicious course; but it was hard, after placing reliance in her good faith, as we had done, by our rapid evacuation of her territory, that this was the return which we were to receive, whilst I might say that her proceedings furnished an additional proof that a necessity really existed for the Treaty of the 15th of April.

I asked Baron Manteuffel what view he thought the King would take of this new phase in the Eastern question. His Excellency replied that he was sure His Majesty would regret the circumstances which had led to the return of our fleets to the Black Sea, for His Majesty had expressed, some time ago, his disapprovafl of the proceedings at Ismail and Reni, and had desired Count Arnim, when Prince Gortchakoff was still at Vienna, to draw his attention to them. His Excellency, however, did not say that he had obtained any satisfactory explanations.

I rejoined, that I was glad to learn what was the King's first impression as to these demolitions, and that I hoped it had not undergone any change; but I said that I had observed with regret, a few days ago, during his Excellency absence from Berlin, that a number of the Berlin newspaper, the „Vossische Zeitung", which usually favourable to England, had been suppressed by the police, for a leading article in which it contrasted the policy of England with that pursued by Russia, and entered into a discussion of the statements made in Parliament on the subject of Ismail and Reni. His Excellency professed total ignorance of the occurence, and promised to inquire into

it. I told him that I did not come to complain, but merely to draw attention to what had taken place, though I must observe, that if the „Kreuz Zeitung" had published an article abusive of England, the Government would probably have not interfered with the circulation of the paper in the way they had proceeded with one which showed an anti-Russian spirit.

I have, &c.

(Signed) Bloomfield.

Sursa: The National Archives, FO 64/416.

Doc. 3

Berlin, 1 octombrie 1856. *Raportul Lordului Bloomfield către lordul Clarendon cu privire la poziția Prusiei referitoare la convocarea unei noi conferințe la Paris pentru a soluționa problema Bolgradului. Baronul Manteuffel se opune unei asemenea noi reuniuni. Problema Bolgradului și a Insulei Șerpilor trebuia soluționate de puterile interesate*.

My Lord,

The Marquis de Moustier communicated to Baron Manteuffel, who passed thourgh Berlin on Monday last, on his way to Calsruhe, a copy of the official note which has been addressed by Baron Brunnow to Count Walewski, requesting that the Conference of Paris might be resumed, in order to decide certain doubtful points which had arisen out of the interpretation of the Treaty of Peace.

I do not understand that the French Minister attempted to indicate that there was any desire on the part of his Government to reassemble the Conference, and the assures me that Baron Manteuffel positively exclaimed against any necessity existing for a meeting of the kind, and spoke in so decided a manner that the French Minister feels convinced that, whatever view the Prussian Government may hereafter take of the matter, Baron Manteuffel's present opinion is adverse to the reassembling of the Conferences. On the other hand, I hear it said that the Powers most interested in the questions of Bolgrad and Serpent's Island should come to an understanding with each other, and prevent all necessity for an appeal to the Congress, and thus save Europe from the knowledge of the discussions which have been going on between some of the Governments, and which have hitherto been kept secret from the world.

I have, &c.

(Signed) Bloomfield.

Sursa: The National Archives, FO 64/418.

Doc. 4

Berlin, 4 decembrie 1856. *Raportul confidențial al lordului Bloomfield către lordul Clarendon cu privire la poziția adoptată de Prusia cu privire la chestiunea Bolgradului. Prusia s-a abținut până în acel moment să adopte o poziție clară, deși ar înclina spre punctul de vedere rusesc. Prusia ar prefera să nu își expună punctul de vedere.*

My Lord,

I undestand that the Russian Government have again repeated to this Court their former injunctions as to Bolgrad, and that Prussia has up to the present moment, refrained from commiting herself to any opinion, though her leaning may be more favourable to the Russian view of the question than to that of Her Majesty's Government.

Prussia is fully aware that England objects to her admission to any Conference that may be held, but at the same time she entertains the conviction that as the majoritu of the Powers do not partake of this opinion, she cannot ultimately be excluded. She is, however, by no means willing to abstain from attendind any meeting, and I am assured that in order to maintain an independent position between all parties, and to follow up the policy which she pursued during the war, she would prefer to avoid giving any opinion on the matter in dispute. She views with marked dissatisfaction the continuance of the Austria troops in the Principalities, because their presence places the influence of Prussia in the shade in those Province. She is, moreover, unwilling to accept the argument that when Russia gives up her hold on the ceded portion of Bessarabia, our ships will elave the Black Sea, and the Austrian troops the Principalities; but, at the same time, I am assured that Prussia would much prefer that the disputed points should be settled between the Cabinets previously to the meeting of the Conferences, so that the Plenipotentiaries should have no other duty to perform than to record the opinions of their Governments, by affixing their signatures to an amended Article of the Treaty.

All Prussia apparently wants is not to be exluded from the expected final Act, so that she may be able to save appearences, and make the public believe that she has properly, and without loss of dignity, fulfilled her duties as a Great Power.

I have, &c.

(Signed) Bloomfield.

Sursa: The National Archives, FO 64/420.

Doc. 5

Berlin, 6 decembrie 1856. *Telegrama lordului Bloomfield către Clarendon cu privire la invitația trimisă Prusiei de a participa la conferința de la Paris*.

My Lord,

The Marquis de Moustier has conveyed to Baron Manteuffel an invitation in the form agreed upon with Her Majesty's Government, to Prussia, to send a Representative to a Conference to be held at Paris, to decide the question of Bolgrad, and it is scarcely necessary for me to say that his Excellency received the communication with high satisfaction.

The French Minister informs me that he gave some verbal explanations to Baron Manteuffel on the subject of this meetins; that he said a few words as to the French views of the question to be discussed at Paris; but that he neither sought nor obtained from Baron Manteuffel an opinion respecting the line which Prussia would take.

I have, &c.

(Signed) Bloomfield.

Sursa: The National Archives, FO 64/420.

Doc. 6

Berlin, 6 decembrie 1856. *Telegrama lordului Bloomfield către Clarendon cu privire la atitudinea Prusiei la viitoarea conferință, i se recomanda să adopte o poziție de neutralitate, deoarece nu avea reprezentant în comisia de delimitare a frontierei basarabene*.

My Lord,

At an interview which I had last night with Baron Manteuffel, I endeavoured, with reference to your Lordship's despatch No. 399 of the 3rd instant, to impress on his Excellency that it wold be difficult to understand how Prussia could give an opinion, much less a vote, on the question of Bolgrad and the Bessarabian frontier, which was shortly to be brough before the Conference at Paris.

Baron Manteuffel repeated the same arguments as those which he had used on former occasions, and I told him that it appeared to me that it wold be more consisted for the Prussian Government to continue in the course which they had followed during the war, and maintain a position of neutrality; they had not had, I said, a Representative at the Congress of Paris until after the main question respecting Bolgrad had been settled, and had employed no Commissioner in the work of delimitation of the Bessarabian frontier.

Baron Manteuffel declined saying what the Prussain Government was disposed to do, but observed that he understood that we were sure of a majority of votes.

I rejoined that I was glad to hear him say so, and that I thoigh if the felt this conviction it might be an addition reason for Prussia to abstain from taking part in the discussion.

I have, &c.

(Signed) Bloomfield.

Sursa: The National Archives, FO 64/420.

Doc. 7

Berlin, 13 decembrie 1856. *Raportul lui Bloomfield către Clarendon cu privire la conversația purtată cu ministrul de externe al Prusiei, baronul Manteuffel; Prusia nu trebuia să voteze în problema Bolgradului; Prusia nu a luat nici o decizie în această privință*.

My Lord,

When I was with Baron Manteuffel this morning, I alluded to the impressions resulting from my late conversations with his Excellency, as to the line which the Prussian Government would be willing to adopt with regard to the questions at issue with Russia, and as to the position which I though the King's Plenipotentiary would occupy at the approaching Conference at Paris. His Excellency immediately observed, that no decision whatever was taken on the subject; that he was desirous to give his best attention to the question; and that he should be glad to hear anytjing Her Majesty's Government might have to say respecting the points to be discussed, adding, that

to-morrow he expected to receive a communication from the Austrian Government, setting forth their views; and he gave me to understand that he should be glad to have some details from Her Majesty's Government also.

I told his Excellency that I had no document to communicate, but that he would assuredly find in the Austrian Memorandum, which he was expecting, an exposition of the case that would be approved of by your Lordship.

I said I had brough with me a confidential despatch (your Lordship's No. 408), which I had no orders to communicate, but it would so clearly show to his Excellency the policy which Her Majesty's Government would gladly see pursued by the Prussian Government that I begged his permission to read it to him.

I accordingly did so, and trust that your Lordship will approve of my proceeding.

His Excellency listened with attention as I translated this despatch to him, and when I had finished I told his Excellency that I did not ask if he had yet formed any opinion as to the proprierty of abstaining from voting in the Conference; that we were so fully convinced of the justice of our case that we did not ask that which we had a right to do – the vote of Prussia in support of our endeavours to carry out the spiriti of the Treaty of Peace, that all power should be withdrawn from Russia of communicating with the Danube – for we considered that as Prussian Plenipotentiary had not been present when the discussions about Bolgrad took place at Paris, it would not be right for Prussia to come forward and vote, and Her Majesty's Government hoped that though she would attend the Conference and there take up that exalted position which was due to her as a Great Power, she will not do more at the present meeting at Paris than she had done at the Congress.

Baron Manteuffel took all I said in good part, and he again repeated that he had not come to any decision whatever.

I am willing to admit that this may be the case, but, at the same time, if he should be seriously pressed by Russia on one side, and France on the other (though I have no reason to believe that the French Government have yet moved in this sense), I leave it to your Lordship to judge of the difficult position of this Government.

I still maintain that they would gladly keep aloof now as before, and not commit themselves to either party, and that at this moment they would prefer to abstain from giving any vote.

I have, &c.

(Signed) Bloomfield.

Sursa: The National Archives, FO 64/420.

Orcid: 0009-0006-6164-6931
DOI https://doi.org/10.58187/rim.141-142.15
CZU: 94(478)(092):94(498)(092)

OPEN ACCESS JOURNALS CC BY

PORTRETE ISTORICE

Dinu Poștarencu*

ȘTEFAN CIOBANU: PRECIZĂRI ȘI COMPLETĂRI BIOGRAFICE**

ȘTEFAN CIOBANU: BIOGRAPHICAL CLARIFICATIONS AND ADDITIONS

Rezumat: În articol sunt expuse o serie de date biografice referitoare la Ștefan Ciobanu, figură basarabeană proeminentă din prima jumătate a secolului al XX-lea: director general al Instrucțiunii Publice în cadrul primului Consiliu al Directorilor Generali al Republicii Democratice Moldovenești (8 decembrie 1917–3 ianuarie 1918), director al Liceului de Băieți „Alecu Russo" Chișinău (1921–1928), membru al Comisiei Monumentelor Istorice, secția Basarabia (din 1919), iar din 1927 – președinte al acestei comisii, profesor la Facultatea de Teologie din Chișinău (1926–1938), profesor la Facultatea de Litere și Filozofie a Universității din București (din 1938), ministru în Guvernul României (11 mai–3 iulie 1940). Autor a numeroase studii de istorie și literatură română. Membru al Academiei Române (ales la 10 octombrie 1918). Articolul conține precizări biografice.

Cuvinte-cheie: Ștefan Ciobanu, Basarabia, profesor, Republica Democratică Moldovenească, Liceului de Băieți „Alecu Russo" Chișinău, Comisia Monumentelor Istorice, ministru

Summary: The article presents a series of biographical data regarding Ștefan Ciobanu, a prominent figure from Bessarabia in the first half of the 20th century: Director General of Public Instruction within the first Council of Directors General of the Moldavian Democratic Republic (December 8, 1917–January 3, 1918), Director of the „Alecu Russo" Boys' High School in Chisinau (1921–1928), Member of the Commission on Historical Monuments, Bessarabia Section (since 1919), and since 1927 – President of this Commission, Professor at the Faculty of Theology in Chisi-

* **Dinu Poștarencu**, dinu.postarencu@sti.usm.md, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie al USM. https://ror.org/0475kvb92.

** Studiul a fost elaborat în cadrul subprogramului 010401: Coordonatele modernizării social-economice, politice, administrative și culturale în Moldova, Basarabia, RASSM, RSSM și Republica Moldova în context regional și european (studii, documente, sinteze).

nau (1926–1938), Professor at the Faculty of Letters and Philosophy of the University of Bucharest (since 1938), Minister in the Government of Romania (May 11–July 3, 1940). Author of numerous studies of Romanian history and literature. Member of the Romanian Academy (elected on October 10, 1918). The article contains biographical details.

Keywords: Ștefan Ciobanu, Bessarabia, teacher, Moldovan Democratic Republic, „Alecu Russo" Boys' High School Chisinau, Commission for Historical Monuments, minister

Ștefan Ciobanu s-a născut la 11 noiembrie 1883, în satul Talmaz din județul Akkerman. A fost profesor, istoric, om politic și de stat. Fiul țăranilor din satul Talmaz Nicolae al lui Ioan Ciobanu și soția acestuia Natalia[1]. A învățat la școala primară din satul natal, apoi, în iunie 1905, a absolvit Seminarul de Învățători din Bairamcea[2], localitate aflată în județul Akkerman. În presa chișinăuiană din 11 iunie 1905 sunt enumerați absolvenții Seminarului de Învățători din Bairamcea, cărora, la 4 iunie 1905, le-a fost atribuit titlul de învățător. Printre aceștia figurează și Ștefan Ciobanu, căruia, pentru succese deosebite, i-a fost decernată diploma de gradul întâi[3].

S-a scris fără temei că, după ce a urmat Școala normală din Bairamcea, a învățat la școala normală din Chișinău (sic!) în paralel cu Liceul de Băieți nr. 1 din Chișinău, pe care l-a absolvit în 1905, iar în anii 1905–1907 a activat ca profesor suplinitor la Liceul de Băieți nr. 1 din Chișinău, ceea ce i-a oferit prilejul să strângă banii necesari pentru a-și face studiile universitare[4]. Realmente, Ștefan Ciobanu nu putea fi angajat în calitate de profesor la acest liceu, întrucât absolvenților seminarelor de învățători li se acorda dreptul de a preda doar în școlile primare. Pe deasupra, el nu poseda experiență necesară pentru a deveni cadru didactic pentru învățământul secundar îndată după terminarea școlii normale, avându-se în vedere și faptul că numărul liceelor în Basarabia era neînsemnat. Numele lui nu este trecut în listele angajaților Liceului de Băieți nr. 1

[1] Agenția Națională a Arhivelor (în continuare se va cita: A.N.A.) din Chișinău, Fond 211, inventar 18, dosar 30, f. 40v (registrul parohial de stare civilă pe anul 1883 al bisericii din satul Talmaz).

[2] În limba rusă: Учительская семинария. Literal: seminar de învățători. Sau seminar pedagogic/școală normală. În prezent, localitatea Bairamcea este inclusă în componența Ucrainei.

[3] „Бессарабская жизнь", Chișinău, anul I, 11 iunie 1905, nr. 149, p. 3.

[4] *Despre autor*, în Ștefan Ciobanu, *Basarabia. Populația, istoria, cultura*, Ediție îngrijită de Cornel Scafeș, București, Editura Clio, Chișinău, Editura Știința, 1992, p. 7; Vasile Grosu, *Ștefan Ciobanu – profesor și om politic*, în „Revista istorică", București, 2001, tom XII, nr. 1–2, p. 208; Radu Ștefan Vergatti, *Ștefan Ciobanu: un savant profesor luptător neînfricat pentru unirea Basarabiei cu Regatul României*, București, Editura Semne, 2018. A fost lansată și o altă afirmație eronată referitoare la această perioadă din biografia lui Ștefan Ciobanu: în anii 1890–1905 a urmat în particular Liceul de Băieți nr. 1 din Chișinău, în paralel cu cursurile Școlii normale din Bairamcea (*Calendar Național. 2003*, Chișinău, 2003, p. 269). Un băiat de zece ani făcea naveta de la Bairamcea până la Chișinău?

din Chișinău (anii de învățământ 1905–1907)[5]. Iar studiile universitare nici nu putea să le urmeze, neavând susținut bacalaureatul[6].

Într-un raport al Școlii de două clase din Strășeni, județul Chișinău, întocmit în noiembrie 1905, este expusă lista personalului școlii, în care este înscris și învățătorul al doilea Ștefan al lui Nicolae Ciobanu, născut la 27 decembrie 1883[7], moldovean, fiu de țăran, absolvent al Seminarului de Învățători din Bairamcea, angajat de la 1 octombrie 1905, el fiind și învățător de cânt[8]. În această școală a activat un timp scurt. Într-o listă a învățătorilor Școlii orășenești nr. 1 de trei clase din Chișinău, întocmită în prima jumătate a anului 1907, este menționat inclusiv Ștefan al lui Nicolae Ciobanu, angajat, de la 19 decembrie 1905, ca învățător-asistent responsabil de predarea tuturor obiectelor de cultură generală în clasa întâi[9].

În 1907 susține examenele de maturitate (bacalaureatul) la Liceul de Băieți nr. 1 din Chișinău[10]. Prin urmare, Ștefan Ciobanu nu și-a făcut studiile la Liceul de Băieți nr. 1 din Chișinău, după cum se afirmă, ci doar a susținut bacalaureatul. Citim și în biografia lui din 1918 că, după absolvirea Seminarului de Învățători din Bairamcea, s-a dedat activității pedagogice, dar curând a susținut examenele de maturitate și s-a înscris la Facultatea de Istorie și Filologie a Universității din Kiev, unde împreună cu Simion Murafa, Daniel Ciugureanu și Alexe Mateevici au organizat un cerc moldovenesc, care urmărea scopuri culturale și politice[11].

Dedicându-se în decursul studenției la Kiev preocupărilor științifice, corespondează cu filologul și directorul Academiei Române Ioan Bianu, care îi expedia cărțile solicitate. Mulțumindu-i printr-o scrisoare din 5/18 decembrie 1910 pentru „ajutorie", el comunica savantului român de la București următoarele: „Nu prea multe zile înapoi am făcut noi, tinerimea din Basarabia, o serată cu colorit național-moldovenesc. Sunt mulți ticăloși și dintre ai noștri, fără de consimțire națională, care se leapădă de poporul său, de limba lor strămoșească și își schimbă porecla (familia) în chip rusască". Exprimându-i și printr-o scrisoare din 3/14 februarie 1911 nemărginita sa bucurie pentru „lada de cărți" pe care o primise, cărți în care „se conține spiritul neamului nostru românesc", Ștefan Ciobanu i-a mărturisit: „Acum eu citesc și înțeleg bine limba românească literară, dar încă nu

[5] *Agenția Națională a Arhivelor din Republica Moldova* (În continuare A.N.A.), Fond 1862, inventar 25, dosar 879, f. 77–78 (lista personalului liceului întocmită la 24 februarie 1906), f. 346 (lista din octombrie 1906); A.N.A., Fond 1862, inventar 25, dosar 909, f. 157–158 (lista din iunie 1907), f. 220–222 (lista din martie 1907).

[6] În Imperiul Rus, seminarul de învățători era o instituție de învățământ mediu special care pregătea cadre didactice pentru școala primară. Absolvenții acestor seminare nu aveau dreptul să se înscrie la instituțiile de învățământ superior.

[7] Conform raportului.

[8] A.N.A., Fond 316, inventar 5, dosar 392, f. 161v.

[9] A.N.A., Fond 316, inventar 5, dosar 417, f. 10v; A.N.A., Fond 316, inventar 5, dosar 419, f. 91.

[10] *Кишиневская Областная, впоследствии Губернская, ныне Первая Гимназия*, Приложения, p. 144.

[11] *Политические деятели Бессарабии: С.Н. Чебан*, în „Сфатул Цэрий", Chișinău, 15 mai 1918, nr. 104, p. 3.

pot scrie ca rusește. Făcând studiile rusești, m-am învățat a gândi rusește. A veni vremea de-oi ști și românește așa ușor, liber ca rusește“[12].

A întreținut corespondență și cu filologul-slavist Aleksandr Iațimirski. Înștiințându-l printr-o scrisoare din 20 februarie 1910 că intenționează să studieze folclorul Basarabiei, tânărul cercetător îi solicita îndrumări și sugestii privitoare la acest subiect. Menționând că profesorii de la facultatea la care își face studiile nu cunosc limba și literatura neamului său, aceștia nu ar putea să-i acorde ajutor, din care motiv a apelat la Aleksandr Iațimirski „ca la singura autoritate din Rusia cunoscătoare a acestei literaturi”[13].

După încheierea, în 1911, a studiilor universitare, a urmat, timp de un an, un curs de specializare la aceeași universitate kieveană, apoi, din 1912, a fost profesor de limba și literatura rusă la Liceul din orașul Jitomir, iar în toamna anului 1915 preda aceste obiecte la Liceul de Băieți din orașul Bolgrad din sudul Basarabiei[14].

În paralel cu activitatea didactică, continuă munca științifică. Pe lângă câteva studii pe care le publicase, începând din 1911, în reviste științifice editate la Moscova, Sankt Petersburg, Kiev, Varșovia, în 1915 îi apare la Kiev monografia „Mitropolitul Dosoftei al Sucevei și activitatea lui cărturărească“, căreia Alexe Mateevici îi face o prezentare critică în paginile organului de presă a Eparhiei Chișinăului și Hotinului[15].

Aflându-se la Bolgrad, se interesează de problema referitoare la colonizarea Bugeacului. La 30 iunie 1916, Societatea de Istorie și Antichități din Odesa i-a adresat guvernatorului Basarabiei rugămintea să i se permită profesorului Liceului din Bolgrad Ștefan Ciobanu să cerceteze dosarele depozitate la Cârmuirea de plasă din Comrat, pentru a se documenta în privința colonizării Basarabiei în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Abia la 12 septembrie 1916, oficialitățile i-au dat societății un răspuns favorabil[16].

După prăbușirea autocrației, în urma Revoluției ruse din februarie 1917, participă activ la mișcarea de eliberare națională a românilor basarabeni. Semnează împreună cu Ioniță Pelivan și Ionel Văluță o scrisoare, pe care, la 17 martie 1917, au expediat-o din Bolgrad redacției gazetei „Cuvânt moldovenesc“, formulând în ea o serie de revendicări naționale[17]. Se numără printre membrii fondatori ai secției din Bolgrad a Partidului Național Moldovenesc, constituită la o

[12] Vasile Grosu, *Ștefan Ciobanu – profesor și om politic*, p. 208–209.

[13] Alexandrina Matcovschi, *Contribuții documentare privind viața și activitatea lui A.I. Iațimirski*, în „Limba și literatura moldovenească“, Chișinău, 1972, nr. 2, p. 45.

[14] „Кишиневские епархиальные ведомости“, Chișinău, 15 noiembrie 1915, nr. 46, p. 1307.

[15] Свящ. А. Матвеевич, *С.Н. Чебан: Досифей, митрополит Сочавский и его книжная деятельность*, în „Кишиневские епархиальные ведомости“, Chișinău, 15 noiembrie 1915, nr. 46, p. 1307–1319.

[16] A.N.A., Fond 2, inventar 1, dosar 9895, f. 1, 2, 6.

[17] *Scrisoare adresată redacției ziarului „Cuvânt moldovenesc“ din Chișinău la 17 martie 1917, din Bolgrad*, în „Arhivele Basarabiei“, Chișinău, anul II, 1930, nr. 1, p. 120–121.

adunare a moldovenilor care a avut loc în acest oraș pe 11 aprilie 1917[18]. Contribuie la naționalizarea învățământului din Basarabia: la începutul lunii mai 1917 devine membru al Comisiei școlare moldovenești de pe lângă Zemstva Gubernială a Basarabiei; la Primul congres al învățătorilor moldoveni din Basarabia, care a avut loc în zilele de 25–28 mai 1917, a prezentat raportul „Despre organizarea învățământului în școlile moldovenești", pledând pentru introducerea în școlile din Basarabia a predării în limba română pe baza grafiei latine[19]. Discutându-se în paginile presei chișinăuiene problema privind autonomia Basarabiei, publică, la 30 mai 1917, articolul „Are oare Basarabia dreptul la autonomie?", concluzionând: „Din punct de vedere istoric, Basarabia are dreptul la autonomie nu mai puțin, în orice caz, decât Ucraina sau oricare altă regiune a Rusiei"[20]. A ținut prelegeri la cursurile de pregătire a învățătorilor pentru predarea în limba română, deschise la Chișinău în ziua de 18 iunie 1917. Ales consilier, în cadrul alegerilor orășenești din 15 august 1917, în Consiliul Orășenesc Chișinău[21]. Director general al Instrucțiunii Publice în cadrul primului Consiliu al Directorilor Generali al Republicii Democratice Moldovenești (8 decembrie 1917–3 ianuarie 1918)[22]. Vicedirector general al Instrucțiunii Publice (3 ianuarie–8 ianuarie 1918[23]). Director al Directoratului Învățământului Public al Basarabiei (desemnat la 7/20 aprilie 1918, apoi la 1/14 decembrie 1918, post pe care l-a ocupat până la 3 aprilie 1920, când directoratele din Basarabia au fost desființate prin decret regal)[24]. Membru al Academiei Române (ales la 10 octombrie 1918). Director al Liceului de Băieți „Alecu Russo" Chișinău (1921–1928). Membru al Comisiei Monumentelor Istorice, secția Basarabia (din 1919), iar din 1927 – președinte al acestei comisii. Profesor la Facultatea de Teologie din Chișinău, subordonată Universității din Iași (1926–1938), apoi la Catedra de istoria literaturii române vechi de la Facultatea de Litere și Filozofie a Universității din București (din toamna anului 1938). Ministru al Cultelor și Artelor în guvernul condus de Gheorghe Tătărescu (11 mai–3 iulie 1940). Deținând acest portofoliu, a participat la consiliile

[18] *Secția Partidului Național Moldovenesc din Bolgrad*, în „Cuvânt moldovenesc", Chișinău, anul IV, 23 aprilie 1917, nr. 32 (232), p. 2; Ștefan Ciobanu, *Unirea Basarabiei*. Studiu și documente cu privire la mișcarea națională din Basarabia în anii 1917–1918, Chișinău, Editura Universitas, 1993, p. 91–92.

[19] *Съезд учителей молдаван Бессарабии (2-й и 3-й день)*, în „Бессарабская жизнь", Chișinău, anul XIV, 30 mai 1917, nr. 133, p. 4.

[20] С. Чебан, *Имеет ли Бессарабия право на автономию?*, în „Свободная Бессарабия", Chișinău, 30 mai 1917, nr. 43, p. 4–5.

[21] „Cuvânt moldovenesc", Chișinău, anul IV, 20 august 1917, nr. 72 (272), p. 4.

[22] A.N.A., Fond 920, inventar 1, dosar 8, f. 35v; „Сфатул Цэрий", Chișinău, 9 decembrie 1917, nr. 12, p. 4; *Сфатул Цэрий*, în „Свободная Бессарабия", Chișinău, 9 decembrie 1917, nr. 184, p. 2; Ștefan Ciobanu, *Unirea Basarabiei. Studiu și documente cu privire la mișcarea națională din Basarabia în anii 1917–1918*, Chișinău, Editura Universitas, 1993, p. 179–180.

[23] A.N.A., Fond 920, inventar 1, dosar 8, f. 121.

[24] A.N.A., Fond 727, inventar 2, dosar 57, f. 1; „Сфатул Цэрий", Chișinău, 18/31 decembrie 1918, nr. 265, p. 1.

de coroană din 27 iunie 1940, convocate în legătură cu notele ultimative adresate României de către Uniunea Sovietică, prin care se cerea cedarea necondiționată a Basarabiei și a nordului Bucovinei. S-a pronunțat, alături de alți cinci participanți la consilii, împotriva cedărilor teritoriale. După data de 3 iulie 1940 reia activitatea la Universitatea din București. În august 1942, fiind însoțit de bibliotecarul Damian Bogdan[25] al Bibliotecii Academiei Române, s-a deplasat la Kiev din însărcinarea Academiei Române și a Ministerului Propagandei Naționale, pentru a cerceta bibliotecile din acest oraș și a acumula materiale referitoare la România. Revine de la Kiev în septembrie 1942[26]. Vicepreședinte al Academiei Române (1944–1948). Autor a numeroase studii de istorie și literatură română.

Ștefan Ciobanu a decedat pe data de 28 februarie 1950, la București.

[25] În iulie 1942, Damian Bogdan din județul Bălți reușise la examenul de arhivistică din București („Raza", Chișinău, anul XII, 26 iulie–2 august 1942, nr. 624, p. 4).

[26] *Domnul profesor universitar Ștefan Ciobanu trimis la Kiev*, în gazeta săptămânală de luptă și atitudine românească „Raza", Chișinău, anul XII, 5–12 iulie 1942, nr. 621, p. 4; „Raza", Chișinău, anul XII, 4–11 octombrie 1942, nr. 633, p. 1.

ORCID: 0000-0001-7224-8716
https://doi.org/10.58187/rim.141-142.21
CZU:929.6(478-22)

OPEN ACCESS JOURNALS
CC BY

Silviu Andrieș-Tabac*

STEMA ȘI DRAPELUL SATULUI SCULENI, COMUNA SCULENI, RAIONUL UNGHENI**

COAT OF ARMS AND FLAG OF SCULENI VILLAGE, SCULENI COMMUNE, UNGHENI DISTRICT

Rezumat: Stema și drapelul satului Sculeni, comuna Sculeni, raionul Ungheni au fost elaborate și adoptate în mandatul primarului Sergiu Gușevati, cu sprijinul consultativ al istoricilor-originari din localitate acad. Andrei Eșanu, dr. Valentina Eșanu și dr. Silvia Corloteanu-Granciuc. Proiectele stemei și drapelului satului (autor: Silviu Andrieș-Tabac, pictor: Andrei Gaidașenco) au fost aprobate prin Decizia Consiliului Comunal Sculeni nr. 07/31 din 8 decembrie 2025 și înregistrate în Armorialul General al Republicii Moldova prin Decretul Președintelui Republicii Moldova nr. 514-X din 22 ianuarie 2026.

Din punct de vedere simbolic, mobilele din stemă se referă la podul de peste Prut, ridicat de proprietari – familia Rosetti (cele trei roze heraldice), la poșta de cai care a existat în localitate, la vama cu carantină, la comerțul cu cereale, produse de panificație și cai. O particularitate excepțională a acestui însemn o reprezintă coroană murală roșie cu trei turnuri care amintește de statutul de târg, astăzi pierdut, al localității.

Drapelul satului reprezintă o compoziție simplificată, derivată din stemă.

***Cuvinte-cheie*:** heraldică, vexilologie, stemă, drapel, satul Sculeni, raionul Ungheni.

Abstract: The coat of arms and flag of the village of Sculeni, Sculeni Commune, Ungheni District, were designed during Mayor Sergiu Gușevati's terms in office, with the advisory support of historians-natives of the locality, academician Andrei Eșanu, dr. Valentina Eșanu and dr. Silvia Corloteanu-Granciuc. The designs of the village coat of arms and flag (author: Silviu Andrieș-Tabac, painter: Andrei Gaidașenco) were

* **Silviu Andrieș-Tabac**, silviu_tabac@yahoo.fr, doctor în istorie, cercetător științific superior la Institutul de Istorie al USM, https:// ror.org/0475kvb92.

** Studiul a fost elaborat în cadrul subprogramului 010401: Coordonatele modernizării social-economice, politice, administrative și culturale în Moldova, Basarabia, RASSM, RSSM și Republica Moldova în context regional și european (studii, documente, sinteze).

approved by Decision of the Sculeni Communal Council no. 07/31 of December 8, 2025 and registered in the General Armorial of the Republic of Moldova by Decree of the President of the Republic of Moldova no. 514-X of January 22, 2026.

From a symbolic point of view, the charges in the coat of arms refer to the bridge over the Prut, built by the owners – the Rosetti boyar family (the three heraldic roses), to the once important horse-post station formerly located at Sculeni, to the customs post with quarantine, to the trade in cereals, bakery products and horses. An exceptional particularity of this sign is represented by a red mural crown with three towers that recalls the status of a borough, today lost, of the locality.

The village flag represents a simplified composition, derived from the coat of arms.

***Keywords*:** heraldry, vexillology, coat of arms, flag, village of Sculeni, Ungheni District.

Încercările de instituire a unor însemne heraldice pentru satul Sculeni sunt mai vechi. În 2012, de exemplu, Comisia Națională de Heraldică de pe lângă președintele Republicii Moldova (în continuare – CNH) a fost contactată de artistul plastic Emil Childescu, originar din localitate, care a primit chestionarul heraldic prevăzut și și-a declarat intenția de a se implica în procesul elaborativ. Lucrările au intrat pe linie dreaptă însă abia în vara anului 2025, în mandatul primarului comunei Sculeni Sergiu Gușevati, care a fost asistat în demersul său de consilierul local Sergiu Cotruță și, în calitate de experți, de istoricii născuți în Sculeni: academicianul Andrei Eșanu, dr. Valentina Eșanu și dr. Silvia Corloteanu-Granciuc, ultima participând și la procesul de documentare și argumentare.

Proiectele stemei și drapelului satului (autor: Silviu Andrieș-Tabac, pictor: Andrei Gaidașenco) au fost avizate prin Decizia CNH nr. 456-VI.01 din 5 decembrie 2025 și aprobate prin Decizia Consiliului Comunal Sculeni nr. 07/31 din 8 decembrie 2025. Însemnele au fost înregistrate în Armorialul General al Republicii Moldova prin Decretul Președintelui Republicii Moldova nr. 514-X din 22 ianuarie 2026[1].

Stema satului Sculeni, comuna Sculeni, raionul Ungheni, are următoarea blazonare: în câmp de azur, un pod de piatră arcuit, ieșind din flancuri, de argint, peste care trece o diligență înhămată cu un cal, de aur, și însoțit sub arc de trei roze roșii, garnisite cu buton și sepale de aur și având cozile și frunzele de același metal, și de două spice de grâu intercalate, de asemenea de aur, toate crescând din vârful scutului; scutul timbrat de o coroană murală roșie cu trei turnuri (fig. 1).

Drapelul satului reprezintă o pânză pătrată, bipartită orizontal albastru-alb, purtând sus, o diligență înhămată cu un cal, galbenă, mergând pe linia de divizare, iar jos – trei roze, așezate în fascie ridicată, roșii, garnisite cu buton și sepale galbene (fig. 2).

[1] În „*Monitorul Oficial al Republicii Moldova*”, 2026, nr. 59-61, 27 ianuarie, partea I, art. 22, p. 6.

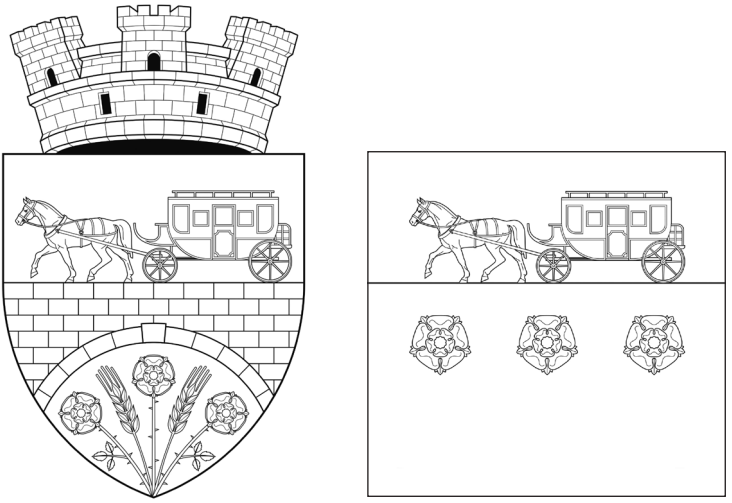

Fig. 1-2. Stema și drapelul satului Sculeni, intrate în vigoare la data de 27 ianuarie 2026.

Explicația simbolurilor este următoarea.

Satul Sculeni este așezat pe un drum strategic, la o trecătoare importantă peste râul Prut, unde se intersectează mai multe drumuri. Această situație geografică a determinat o istorie intensă și bogată în evenimente, consemnată documentar într-o măsură mai mare decât în cazul altor localități și care s-a bucurat de atenția sporită a istoricilor. Printre cele mai importante, remarcăm studiile istoricilor chișinăuieni Silvia Corloteanu-Granciuc[2], originară din localitate, și Sergiu Bacalov[3], prin care se reconstituie trama evoluției stăpânirilor asupra moșiei, chiar de la începuturile Țării Moldovei. Cu toate acestea, Sculenii nu au avut anterior vreun însemn heraldic[4].

Emanație a destrămării marii moșii Posadnici (fostă Lălești pe Jijia), situată pe ambele maluri ale Prutului și aparținând probabil încă din vremea lui Alexandru cel Bun boierului Stan posadnicul, strămoșul familiei Posadnic[5],

[2] Silvia Corlăteanu-Granciuc, *Vama Sculeni – tradiție sau necesitate? Aspecte din istoria vămilor Basarabiei în secolul al XIX-lea*, în „*Pergament. Anuarul arhivelor Republicii Moldova*", Chișinău, I, 1998, Chișinău, 1999, p. 77-82; Eadem, *Satul Sculeni*, în „*Pyretus. Anuarul Muzeului de Istorie și Etnografie din Ungheni*", I, nr. 1, Ungheni, 2001, p. 68-71; Eadem, *Din istoria satului Sculeni. Moșia și proprietarii săi: de la primele mențiuni documentare până în secolul al XVII-lea*, în „*Patrimoniu Istoric. Revista Asociației Istoricilor „Nicolae Iorga" din Ungheni*", 2015, nr. 3, Chișinău, 2015, p. 49-55; și altele.

[3] Sergiu Bacalov, *Dinamica schimbărilor și transformărilor stăpânirilor funciare ale Țării Moldovei. Cazul blocului de moșii „târgul Sculeni"*, în „*Patrimoniu Istoric. Revista Asociației Istoricilor „Nicolae Iorga" din Ungheni*", 2015, nr. 3, Chișinău, 2015, p. 191-212.

[4] *Arhiva curentă a Comisiei Naționale de Heraldică*, Dosarul comunei Sculeni, Chestionarul heraldic al satului Sculeni, elaborat de consilierul Sergiu Cotruță și primarul Sergiu Gușevati (în continuare – *Chestionarul heraldic*).

[5] Silvia Corlăteanu-Granciuc, *Din istoria satului Sculeni...,* p. 49-55.

actuala moșie a Sculenilor a urmat o soartă determinată de amplasarea geografică. După cum se poate constata din dicționarele limbii române, *posada*, un cuvânt vechi de origine slavonă, desemna fie o curătură în pădure, fie un loc întărit în mod natural (poate legat și el de o curătură), care servea ca punct de vamă, la pasurile munților sau, cum ar fi în cazul posadei noastre, la trecerea unui râu. Sinonimele sale mai neologice în cel de-al doilea sens au fost *pichet, vamă, post de graniță*. La rândul său, apelativul *posadnic*, devenit antroponim, desemna meseria unei persoane însărcinate cu organizarea, paza și întreținerea posadelor de la căile de acces, evoluând ulterior spre sensul ceva mai restrâns de „slujbaș sau mic dregător, cu atribuții militare la un punct de vamă". A existat și o prestație caracteristică, în muncă pentru menținerea unui loc întărit sau de a face de strajă în preajma trecătorilor (din munți mai ales): *(lucrul la) posadă*.

Prin prisma acestei explicații filologice putem afirma că soarta moșiei Posadnici, dar și a moșiilor derivate mai mici, printre care și Sculenii, este legată de trecătoarea peste râul Prut.

Un factor istoric determinant pentru evoluția ascendentă a localității îl constituie intrarea moșiei Sculenilor din stânga Prutului, la 1790, în proprietatea familiei Ruset (Rosetti-Roznovanu), în care va rămânea și după ocupația rusească a Basarabiei. Astfel, la recensământul din 1817, „Sculenii, pe cari esti și carantina" îi găsim în stăpânirea agăi Nicolae Roset, boier din Țara Moldovei, iar printre locuitorii satului cu 114 suflete, pe lângă țărani, apar menționați expres podarii și surugiii de poștă[6]. Acest Nicolae Rosetti-Roznovanu (1794-1858), fiul vistiernicului Iordache Rosetti-Roznovanu (1764-1836), este cel care, la insistența administrației rusești, a construit peste Prut un pod întărit, care să reziste la trecerile armatei ruse în cadrul campaniilor războaielor imperialiste austro-ruso-turce[7]. Fiica sa din prima căsătorie cu Ecaterina C. Ghica, Pulheria a fost căsătorită la 1843 cu baronul german din Estlanda, locotenentul de gardă Constantin von Rozen[8]. Cuplul von Rosen, fiind moșieri la Sculeni din zestrea soției, au ctitorit noua biserică de piatră cu hramul „Sfântul Ierarh Nicolae", ridicată în 1822[9]. În sfârșit, aceeași familie de boieri moldoveni a fost cea care probabil a tratat și obținut de la autoritățile rusești statutul de târg pentru localitate. Un document din 28 septembrie 1840, întitulat „Inventarul documentelor prezentate în Oficiul Hotarnic al județului Iași [= Bălți] de serdarul Panaite Manoli pentru moșiile Dănești, To-

[6] И. Н. Халиппа, *Роспись землевладений и сословного строя населения Бессарабии по данным переписи 1817 года*, în *Труды Бессарабской Губернской Ученой Архивной Комиссии*, т. 3, Кишинев, 1907, p. 111-112.

[7] *Chestionarul heraldic*.

[8] Gheorghe G. Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru*, vol. II, București, 1943, p. 61-62, 152-153.

[9] Silvia Corlăteanu-Granciuc, *Din istoria bisericii Sfântului Ierarh Nicolai din satul Sculeni, județul Ungheni*, în „*Pyretus. Anuarul Muzeului de Istorie și Etnografie din Ungheni*", I, nr. 1, Ungheni, 2001, p. 126-128; Alexandru Cerga, *Bisericile Basarabiei. Dicționar enciclopedic*, vol. V, Chișinău: Lexon-Prim, 2023, p. 597-598.

meni, Rădești, Șchei, Trileşti și jumătate de Mileşti ale vistiernicului Nicolae Rosetti-Roznovanu, aflate una lângă alta în județul Iași pe râul Prut și stăpânite sub denumirea «târgul Sculeni»”[10] varsă ceva mai multă lumină asupra subiectului legat de statutul de târg.

La sfârșitul dominației țariste, „Dicționarul geografic al Basarabiei” de Zamfir Arbore, consemnează existența târgușorului Sculeni și a satului Sculenii Vechi[11]. În perioada țaristă târgul Sculeni a fost centru de voloste, iar în cea interbelică – centru de plasă, unități administrative care includeau mai multe localități. Târgul Sculeni este consemnat ca existent și în 1944, la ultima împărțire administrativă teritorială a Basarabiei în cadrul Regatului României, în care găsim comuna Sculeni-Târg, plasa Fălești, județul Bălți, cuprinzând opt localități: Blindești, Cioropcanii Noi, Gherman-Dumenii, Gherman-Telenești, Miclăușeni, Sculeni-Târg, Sculenii Vechi, Toxobeni[12].

Statutul de târg a fost pierdut de Sculeni după ocupația sovietică, localitatea devenind din nou sat[13]. Într-un repertoriu alfabetic al localităților RSS Moldovenești din 1947 găsim calificativul „местечко” (adică târgul/târgușorul) Sculeni, reședință a raionului Sculeni, și Sovietul Sătesc Sculeni[14]. Sovietul Sătesc Sculeni din raionul Sculeni este menționat și ca bază teritorială pentru organizarea Sovhozului-fabrică pentru culturile eterouleioase „Efironos” în sistemul „Glavparfiumer” în Hotărârea Sovietului Miniștrilor RSSM nr. 348 din 24 martie 1948, emisă special pentru organizarea acestuia[15]. Într-o altă Hotărâre a Sovietului Miniștrilor RSSM, nr. 681 din 30 mai 1951, în care figurează și termenii *oraș*, *așezare de tip orășenești* și *sat*, la Sculeni apare calificativul *centru raional*[16]. Tabloul împărțirii administrativ-teritoriale al RSS Moldovenești la data de 1 ianuarie 1955 consemnează faptul că raionul Sculeni, format la 11 noiembrie 1940, își are capitala în „satul” Sculeni, iar sovietul sătesc Sculeni cuprinde satele Sculeni,

[10] Sergiu Bacalov, *Op. cit.*, p. 203.

[11] Zamfir Arbore, *Dicționarul geografic al Basarabiei*, reeditare, București: Saeculuim I.O., 2012, p. 369.

[12] *Ordonanța [Guvernatorului Basarabiei] nr. 19/[30 ianuarie] 1942 cu modificările survenite ulterior la împărțirea administrativă a Provinciei Basarabia pe județe, plăși și comune,* [Chișinău:] Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Chișinău, 1944, p. 16.

[13] Din păcate, sursele avute la îndemână nu au permis identificarea datei exacte a acestei schimbări de statut.

[14] *Алфавитный список населенных пунктов Молдавской ССР, 1947 год*: для предприятий связи, составлен 1 мая 1947 года, s.l, s.a., p. 35.

[15] *Хронологическое собрание законов Молдавской ССР, указов Президиума Верховного Совета и постановлений правительства Молдавской ССР*, том II. 1948-1950, Кишинев: Государственное издательство «Картя молдовеняскэ», 1960, p. 13.

[16] *Хронологическое собрание законов Молдавской ССР, указов Президиума Верховного Совета и постановлений правительства Молдавской ССР*, том III. 1951-1954, Кишинев: Государственное издательство «Картя молдовеняскэ», 1960, p. 82.

Sculenii Vechi și Blindești[17]. Prin Hotărârea Prezidiului Sovietului Suprem al RSS Moldovenești din 24 februarie 1956, au fost lichidate 14 din cele 60 de raioane ale RSSM[18]. Raionul Sculeni a fost absorbit de raionul Fălești. În tabloul împărțirii administrativ-teritoriale la data de 1 iulie 1956 se arată că sovietul sătesc Sculeni, pe lângă satele Sculeni, Sculenii Vechi și Blindești, cuprinde și sovhozul „Efironos"[19], iar în tabloul din 1 martie 1961, același soviet sătesc mai cuprinde și satele Gherman și Micleușeni[20].

Satul Sculenii Vechi a fost unit cu satul Sculeni la 11 iunie 1964[21].

Mobila principală a stemei Sculenilor este podul de piatră arcuit, ieșind din flancurile scutului. El simbolizează nu doar podurile reale staționare, care au existat în acest loc cel puțin din epoca modernă și care probabil le-au înlocuit pe cele plutitoare, ci chiar râul Prut în sine și trecătoarea de la Prut. Totodată, el marchează vama, carantina și durerosul punct de graniță. În aceeași mobilă se regăsesc și podarii de la 1817, dar și „podarii" din zilele noastre. Tot aici vedem punctul de frontieră cu pichet de grăniceri din perioada sovietică, după cum și sovhozul „Grănicerul" cu sediul la Sculeni.

Peste podul de piatră trece o diligență înhămată cu un cal. Sensul ei primordial este întruchiparea stației de poștă de cai, a surugiilor de la 1817, dar și a celor de dinaintea și de după ei. În același timp, diligența simbolizează drumurile care se unesc și se despart la Sculeni: drumurile de călători, drumurile de negustori, drumurile militare. Importanța drumului militar (dar și comercial) Odesa-Iași, trecând prin Chișinău și Sculeni, a determinat apariția microtoponimului urban *Bariera Sculeni* (*Sculeanca, Скулянская рогатка*) la Chișinău[22].

Calul în sine și căruța în sine pot fi citite și ca unele dintre cele mai întrebate mărfuri comerciale la târgul din Sculeni. Locuitorii satului Sculeni au fost buni agricultori, buni meșteșugari și foarte buni comercianți. Este de amintit piața comercială din Sculeni din diferite perioade istorice, care a rezistat ca loc de vânzare a diverselor mărfuri și produse și în perioada sovietică și care a reînviat în toată

[17] *Молдавская ССР. Административно-территориальное деление на 1 января 1955 года*, Издание первое, Информационно-статистический отдел Президиума Верховного Совета Молдавской ССР, Кишинев: Государственное издательство Молдавии, 1955, с. 79.

[18] *История Молдавской ССР*, том. II, Кишинев, 1968, с. 623; Mihail Platon, Sergiu Roșca, Alexandru Roman, Tudor Popescu, *Istoria administrației publice din Moldova*, Chișinău: Academia de Administrație Publică pe lângă Guvernul Republicii Moldova, 1999, p. 356; Ruslan Șevcenco, *Viața politică în RSS Moldovenească (1944-1961)*, Chișinău: Pontos, 2007, p. 117, 159 (cu referință la: *ANRM*, F. 3029, inv. 1, d. 7, f. 2, 24, 68).

[19] *Молдавская ССР. Административно-территориальное деление на 1 июля 1956 года*, Издание второе, Информационно-статистический отдел Президиума Верховного Совета Молдавской ССР, Кишинев: Государственное издательство Молдавии, 1956, с. 88.

[20] *Молдавская ССР. Административно-территориальное деление на 1 марта 1961 года*, Издание третье, Отдел по вопросам работы советов Президиума Верховного Совета Молдавской ССР, Кишинев: Государственное издательство «Картя молдовеняскэ», 1961, с. 77.

[21] *RSS Moldovenească. Orânduire administrativ-teritorială la data de 1 aprilie 1988*, Chișinău, 1988, p. 159.

[22] Silvia Corlăteanu-Granciuc, *Vama Sculeni...,* p. 81; Ion Dron, *Chișinău. Schițe etnotoponimice*, Chișinău: Ulysse, 2001, p. 68-69.

puterea după independența Republicii Moldova. În Sculeni se cultivau struguri, fructe si legume, cereale, se produceau fructe uscate, băuturi alcoolice, se confecționau diverse unelte, toate acestea fiind comercializate pe loc, dar și în alte localități. Satul mai era vestit prin lăutarii săi, dar și prin croitori, dulgheri, fierari, morari, lemnari și alți meseriași[23]. Trăsura stilizată întruchipează toate meseriile care erau implicate la confecționarea vehiculului tradițional, toate ocupațiile care o foloseau ca mijloc de transport, toate producțiile care ofereau mărfuri și produse pentru comercializare la târg, fluxul mereu intens de vânzători și cumpărători din alte localități. Până chiar în zilele noastre. Iar calul, străvechiul simbol heraldic al ținutului Iași, simbolizează, în același timp, creșterea și târgul de animale.

Sub arcul podului, din vârful scutului, apare un buchet din trei roze roșii, realizate în stil heraldic, imitând modelul armelor heraldice ale familiei Rosetti. Stema familiei Rosetti este: scut tăiat, argint și albastru, cu un vas-urnă cu picior, din unul în altul; în vas sunt puse trei flori de trandafir roșii cu tulpina și frunzele verzi (fig. 3)[24]. Au fost preluate doar florile, ale căror elemente verzi au fost redactate în de aur pentru a asigura vizibilitatea tehnică necesară. Simbolizează, în mod evident, contribuția familiei Rosetti-Roznovanu la dezvoltarea hotărâtoare a satului în epoca premodernă și modernă, care a dus la acordarea statului de târg.

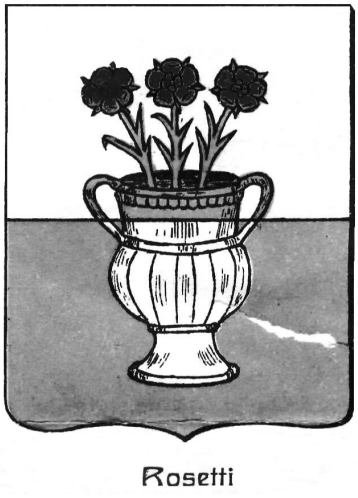

Fig. 3. Stema familiei Rosetti
(după Emanoil Hagi-Moscu).

[23] A se vedea: Maria Călin, Mariana Rusu, *Viața social-economică, culturală și spirituală a satului Sculeni în anii 1950-1991*, în *„Patrimoniu Istoric. Revista Asociației Istoricilor „Nicolae Iorga" din Ungheni"*, 2015, nr. 3, Chișinău, 2015, p. 56-61; Maria Călin, Corneliu Prepeliță, *Crâmpeie ale istoriei basarabenilor din raionul Ungheni în fotografii de epocă*, Chișinău: Lexon-Prim, 2017; alte publicați ale Mariei Călin, profesoară de istorie din Sculeni.

[24] [Emanuel Hagi-Moscu], *Steme boierești din România*, București, 1918; Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1977, p. 370-371; Idem, *Vocabular heraldic*, mss, p. 127; Traian Larionescul, *Armorialul Moldovei de Sus. Album heraldic*, București, 1976, p. 37, nr. 384.

Același blazon Rosetti a dictat, în context cu podul de piatră albă, și culoarea albastră a câmpului heraldic al stemei satului. De asemenea, sunt de remarcat semnificațiile heraldice generale ale azurului: cerul și cadrul natural liber, seninătatea și cosmosul real și metafizic, credința și loialitatea, sinceritatea, fidelitatea și perseverența[25]. Albastrul este culoarea identitară a civilizației europene și culoarea simbolică a Uniunii Europene[26].

Ultimele două mobile din scut sunt cele două spice de grâu, de aur, intercalate între roze. Acestea au fost introduse, ca unul dintre simbolurile economice majore ale Sculenilor, la solicitarea autorității locale. Ele semnifică, în primul rând, comerțul cu cereale și cu făină în târgul Sculeni. Carantina, introdusă de autoritățile țariste, presupunea staționarea timp de două săptămâni a tuturor călătorilor și mărfurilor sub pretextul decontaminării. Acest popas forțat atrăgea activitatea unor întreprinzători (în special evrei), specializați în comerțul cu produse agricole și alimentare[27]. Într-al doilea rând, succesul panificației locale a făcut ca faima „pâinii de Sculeni" și a altor produse ale brutăriilor locale să se răspândească departe de sat, încât sculenenii au fost porecliți de vecini drept „covrigari", deși legenda locală afirmă că supranumele respectiv este o reflectare a situației când oamenii din Sculeni trăiau atât de bine, încât și câinii lor „umblau cu covrigi în coadă"[28]. Este important de menționat că și în zilele noastre pâinea de Sculeni și alte produse de panificație, în special colaci, chifle etc., sunt la mare căutare în zonă.

Scutul este timbrat de o coroană murală roșie cu trei turnuri. Acest decor exterior este unul excepțional. Regulamentar, stema satului Sculeni, în conformitate cu normele heraldice naționale, ar fi trebuit să poarte o coroană sătească simplă, de aur. Totuși, ținând cont de statutul de cândva azi pierdut de târg/oraș/orășel, Comisia Națională de Heraldică a admis o coroană murală, la fel ca în cazul fostului oraș Cioburciu[29]. Deoarece coroanele murale ale orașelor vii sunt de aur sau de argint, în situația fostelor localități urbane s-a admis doar o coroană murală cu trei turnuri de culoare roșie. Această culoare este justificată de faptul că, în ierarhia smalturilor heraldice, roșul este cel de-al treilea smalt, urmând aurului și argintului, dar și primul în categoria culorilor heraldice. De asemenea, roșul este legat de faptul că apare drept culoarea heraldică cea mai apropiată de culoarea naturală a cărămizilor roșii.

Această din urmă apropiere a determinat utilizarea, după reformele heraldice ale lui Bernhad von Koehne din anii 1860, a unor coroane murale roșii în

[25] Silviu Andrieș-Tabac, *Introducere în heraldică. Noțiuni generale și întregiri la armorialul teritorial românesc,* București: Editura Universității din București, 2008, p. 34-35.

[26] Michel Pastoureau, *Albastru. Istoria unei culori,* traducere din franceză de Em. Galaicu-Păun, Chișinău: Cartier, 2006, 232 p., (Colecția „*Cartier istoric*").

[27] *Chestionarul heraldic.*

[28] *Chestionarul heraldic.*

[29] Silviu Andrieș-Tabac, *Simboluri heraldice rurale, adoptate în Republica Moldova în anii 2017-2018*, în „*Tyragetia*", Muzeul Național de Istorie a Moldovei, s.n., vol. XIV (XXIX), nr. 2. *Istorie, Muzeologie*, Chișinău, 2020, p. 385-406.

heraldica teritorială modernă a Imperiului Rus, încât ele ar fi putut fi purtate legal și de orașele basarabene din categoria „заштатный город" (orășel de provincie, târgușor, în fapt – oraș care nu are statutul de capitală de țară, gubernie, regiune, județ etc.), pentru care se utiliza coroana cu trei turnuri, sau din categoria „посад" (posad, mahala, suburbie [este un al treilea sens al românescului *posadă*, intrat în limba noastră mai târziu decât cele două sensuri vechi la care ne-am referit mai sus]), pentru care se utiliza coroana cu două turnuri, dacă acest tip de aglomerații urbane de la noi ar fi avut steme[30]. Este de remarcat că două orașe transnistrene din epocă aveau statutul de „заштатный город" – Grigoriopol și Dubăsari. Grigoriopolul avea însă stemă încă din 1792, iar cele două proiecte în stil nou, alcătuite în anii 1860 pentru aceste două urbe, nu au ajuns să fie aprobate de împărat[31].

Prin urmare, coroana murală roșie cu trei turnuri, pe de o parte, marchează statutul urban pierdut, iar, pe de alta, – aspirația la redobândirea acestuia, când culoarea roșie va deveni de argint, sau poate chiar de aur, dacă noul statut o va permite.

Drapelul satului a fost elaborat în baza stemei, în conformitate cu normele vexilologice, prin simplificarea compoziției în vederea unei mai bune lizibilități de la distanță, și păstrează semnificațiile acesteia.

[30] П. П. фон Винклер, *Гербы городов, губерний, областей и посадов Российской Империи, внесенные в Полное собрание законов с 1649 по 1900 г.*, репринт, Москва: Планета, 1991, p. 42.

[31] Silviu Andrieș-Tabac, *Heraldica teritorială a Basarabiei și Transnistriei,* Chișinău: Museum, 1998, p. 54-58.

ORCID: 0000-0002-3070-7141
https://doi.org/10.58187/rim.141-142.19
CZU: 94(478)''1970/1980":316.3

OPEN ACCESS JOURNALS CC BY

PAGINA DOCTORANDULUI

Anatolie Nosatîi*

VIAȚA COTIDIANĂ ÎN LOCALITĂȚILE RURALE DIN RSS MOLDOVENEASCĂ ÎN ANII '70 – PRIMA JUMĂTATE A ANILOR '80 AI SECOLULUI AL XX-LEA**

EVERYDAY LIFE IN THE RURAL LOCALITIES OF THE MOLDAVIAN SSR DURING THE 1970S AND THE FIRST HALF OF THE 1980S

Rezumat: Articolul analizează viața cotidiană a populației rurale din RSSM în anii '70 - prima jumătate a anilor '80, urmărind raportul dintre proiectul oficial al modernizării socialiste și condițiile concrete de existență. Sunt examinate organizarea muncii agricole, veniturile, aprovizionarea, gospodăriile auxiliare, condițiile de locuire, accesul la servicii, educația, cultura și timpul liber. O atenție aparte este acordată politicilor antireligioase și introducerii ritualurilor civile sovietice. Analiza evidențiază persistența decalajelor dintre mediul rural și cel urban, precum și rolul practicilor familiale, religioase și comunitare în organizarea vieții de zi cu zi. Cotidianul rural apare astfel ca rezultat al interacțiunii dintre intervenția statului și strategiile de adaptare ale comunităților locale.

Cuvinte-cheie: RSSMoldovenească, viață cotidiană, mediul rural, modernizare sovietică, practici comunitare.

Abstract: The article examines the everyday life of the rural population in the MSSR from the 1970s to the first half of the 1980s, focusing on the relationship between the official project of socialist modernization and actual living conditions. It analyzes the organization of agricultural labor, income, food and goods supply, household plots, housing conditions, access to services, education, culture, and leisure.

* **Anatolie Nosatîi**, anatolienosatii72@gmail.com, Ministerul Apărării al Republicii Moldova, doctorand, **Școala Doctorală Științe Umaniste și ale Educației,** USM, https://ror.org/0475kvb92.

** Articolul este realizat în cadrul Programului de doctorat.

Particular attention is paid to anti-religious policies and the introduction of Soviet civil rituals. The analysis highlights the persistence of disparities between rural and urban areas, as well as the role of family, religious, and community practices in structuring everyday life.

Keywords: Moldavian SSR, everyday life, rural areas, Soviet modernization, community practices.

În literatura de specialitate, problematica vieții cotidiene rurale în RSSM în perioada socialismului târziu a fost abordată fragmentar, fără a reuni într-o perspectivă unitară dimensiunile economice, sociale, culturale și demografice ale existenței cotidiene din localitățile rurale ale republicii. Lucrările publicate în epoca sovietică au fost puternic marcate de constrângerile ideologice ale regimului: accentul era pus pe superioritatea sistemului socialist, rolul conducător al partidului, apropierea condițiilor de viață de la sat și oraș și formarea „omului nou" sovietic. În consecință, dificultățile traiului cotidian, inegalitățile sociale și disfuncționalitățile economiei rurale ocupau un loc marginal sau erau integrate unei narative a progresului.

Evoluția satului moldovenesc trebuie raportată la transformările structurale ale societății sovietice. Industrializarea, urbanizarea și migrația internă au modificat raportul dintre populația rurală și cea urbană, fără a elimina însă decalajele dintre cele două medii. Modelul sovietic de dezvoltare urmărea uniformizarea socială în numele egalitarismului și menținerea controlului asupra resurselor prin proprietatea de stat și mecanisme administrative de distribuție. În practică, planificarea centralizată nu a produs o creștere echilibrată a nivelului de trai, fiind însoțită de rigidități economice și de o slabă corelare între producție, consum și necesitățile reale ale populației[1]. Discursul oficial elogia rolul Partidului Comunist în dezvoltarea agriculturii după colectivizare și insista asupra creșterii „activismului" țărănimii colhoznice și al muncitorilor din sovhozuri. Erau invocate frecvent succesele gospodăriei sătești, ridicarea nivelului de trai și de cultură al populației rurale, progresul tehnico-științific, precum și schimbarea structurii sociale a satului moldovenesc. În realitate, imaginea oficială se baza pe o interpretare selectivă a faptelor: sectorul agrar rămăsese vulnerabil pe întreaga perioadă analizată.

Odată cu venirea lui Ivan Bodiul la conducerea Partidului Comunist din Moldova, au fost promovate noi forme de organizare a economiei rurale. Obiectivul declarat era integrarea mai strânsă a agriculturii cu industria urbană, în special cu ramurile de prelucrare a produselor agricole. Accentul a fost pus pe crearea complexelor agroindustriale, pe concentrarea producției și pe dezvoltarea unor gospodării agricole de mari dimensiuni, care necesitau un număr mare de muncitori și o coordonare administrativă extinsă. O altă formă de gospodărie promovată în această perioadă a fost sovhozul-fabrică[2].

[1] *СССР и зарубежные страны (1987): Статистический сборник*. Москва, 1988, с. 110.
[2] Гроссу, С. *Советская Молдавия*. Москва, 1982, с. 80.

Astfel, RSSM devenise un spațiu de aplicare a unor experimente economice și administrative, legate de concentrarea, specializarea și integrarea agroindustrială a producției[3]. Leonid Brejnev afirma în raportul prezentat la Congresul III al Partidului Comunist din Moldova că „biruința orânduirii colhoznice a însemnat o transformare revoluționară a satului, a eliberat pentru totdeauna țărănimea de exploatarea chiaburilor, a creat posibilități, practic, nelimitate pentru dezvoltarea tuturor ramurilor agriculturii"[4]. În realitate, în anii ‹70-›80, niciun obiectiv trasat nu a fost realizat[5]; dimpotrivă, s-a înregistrat o scădere a producției agricole în comparație cu anii precedenți, deși propaganda sovietică declara RSSM drept „o livadă înfloritoare", cu țărani fericiți ce aveau o recoltă mereu bogată pe care o împărțeau „din suflet" cu celelalte popoare din Uniunea Sovietică[6]. Un indicator relevant pentru evaluarea reală a condițiilor de trai din RSSM îl constituie însă speranța de viață a locuitorilor, care se situa la unul dintre cele mai scăzute niveluri din întreaga Uniune Sovietică – depășind în această privință doar RSS Turkmenă[7].

Membrii colhozurilor se confruntau cu lipsa inventarului agricol, a mijloacelor de transport și de tracțiune, iar participarea lor la muncă nu era susținută de entuziasmul invocat în discursul oficial[8]. La sfârșitul anilor '80, agricultura moldovenească nu producea nici jumătate din venitul național al republicii, deși se încerca prezentarea ei drept cea mai „prosperă" din spațiul sovietic[9], urmând să devină un exemplu pentru republicile unionale și chiar pentru întregul spațiu socialist, îndeosebi pentru țările din Europa de Est, care să preia experiența agricolă moldovenească.

Condițiile de muncă, odihnă, salariul și accesul la fondurile publice de consum influențau nemijlocit traiul, bunăstarea și starea de spirit a omului de rând. Sociologii sovietici remarcau că tinerii de la orașe beneficiau de posibilități mai largi în alegerea locului de muncă și în petrecerea timpului liber, ceea ce alimenta migrația spre mediul urban. La dificultățile adaptării profesionale se adăugau cele locative, iar nivelul de cultură generală al tinerilor sosiți din mediul rural îl depășea uneori pe cel al colegilor alături de care lucrau. La oraș, aceștia căutau să-și continue studiile în școli medii, colegii sau instituții de învățământ superior[10]. Principalul motiv invocat de cei care se reîntorceau la sate era lipsa condițiilor lo-

[3] *Светлый праздник на земле Молдавии*. Ред. коллегия: П.К. Лучинский и др. Кишинев, 1975, с. 47; *Literatura și Arta,* nr. 26 (28 iunie), 1979.

[4] Пасат, В.И. *Трудные страницы истории Молдовы. 1940-1950-е годы.* Москва, 1994, с. 47.

[5] Bulmaga, L. *Moldova în a doua jumătate a sec. al XX-lea*. Chișinău, 2008, p. 56.

[6] Enciu, N., Chircă, S. Inegalități sociale în Moldova sovietică. În: *Fără termen de prescripție, aspecte ale investigării crimelor comunismului în Europa*. Coord. S. MUSTAȚĂ, I. CAȘU. Chișinău, 2011, p. 591.

[7] Vizer, B. *Economia și starea socială a populației din Moldova, anii'40-'80 ai sec. XX*. Chișinău, 2012, p. 238.

[8] Gribincea, M. *Basarabia în primii ani de ocupație sovietică (1944-1950)*. Cluj-Napoca, 1995, p. 116.

[9] Cf. King, Ch. *Moldovenii, România, Rusia și politica culturală*. Chișinău, 2002, p. 100.

[10] *Omul, colectivul, societatea*. Chișinău, 1980, pp. 52-53.

cative corespunzătoare, resimțită cu precădere de cei cu familii. Tinerii migranți locuiau de regulă în cămine sau în chirii particulare.

În RSSM se manifesta o inegalitate socială profundă, resimțită cu precădere în sectorul agrar, prin discriminarea și exploatarea muncii feminine. Dincolo de obligațiile tradiționale legate de îngrijirea copiilor și activitățile gospodărești, femeile erau implicate în mod disproporționat în munci fizice dificile[11], în special în cultivarea tutunului și în complexele de creștere a bovinelor. Munca pe plantațiile de tutun era deosebit de dificilă și avea consecințe grave asupra sănătății, comparativ cu alte ramuri ale industriei agricole. Femeile care prelucrau tutunul o făceau adesea împreună cu copiii lor minori, inclusiv de vârstă preșcolară. Conducerea RSSM nu s-a opus utilizării forței de muncă feminine și a celei infantile în producerea și prelucrarea acestei culturi, fapt ce reprezenta o încălcare flagrantă a legislației privind protecția muncii femeilor și drepturile copilului, cu consecința directă a creșterii ratei de îmbolnăvire în rândul copiilor din mediul rural. Începând cu anii ,70, odată cu extinderea sectorului de sovhozuri și cu creșterea cererii de lucrători calificați, femeile au fost atrase în profesii calificate precum tractoriste, mașiniste, mecanizatoare la fermele de creștere a animalelor[12].

O trăsătură distinctivă a anilor ,70-'80 o constituie activitatea gospodăriilor auxiliare personale (GAP), caracterizate printr-un nivel ridicat de productivitate. Apariția acestor structuri a contribuit la atenuarea deficitului de produse alimentare în mediul rural, reducând dependența populației de aprovizionarea din afara localității. Întrucât producția socialistă nu acoperea integral necesarul agricol al societății, gospodăriile personale auxiliare au dobândit o justificare economică obiectivă. Gospodăria auxiliară reprezenta o unitate agricolă de mici dimensiuni, bazată preponderent pe munca personală, constituind o sursă suplimentară de venit pentru țărani, muncitori și funcționari deopotrivă[13].

Deși gospodăriile individuale aveau în principal un caracter de consum, o parte din producția obținută era comercializată pe piețele locale. Țăranii erau nevoiți să suporte personal costul serviciilor mecanizatorilor, sumele sau produsele plătite pentru aceste servicii fiind împărțite între prestator și conducătorii agricoli locali, care își foloseau astfel statutul în interes propriu. Furajele necesare pentru animalele deținute de gospodăriile individuale proveneau în mare parte de pe terenurile comune sau erau sustrase de pe câmpurile colhozurilor, fenomen care a căpătat o amploare tot mai mare în anii ,80[14]. Pe întreaga durată a existenței RSSM, agricultura și celelalte ramuri ale economiei au fost afectate de furturi, escrocherii, corupție și speculă, anii ,70-'80 nefiind o excepție[15].

[11] Enciu, N., S. Chircă, S. *Op. cit.*, pp. 595-596.

[12] Молодежь Молдавии, №. 114 (17 сентября) , 1985, с. 1.

[13] Bulmaga, L. *Op. cit.*, 2008, p. 89.

[14] *Материалы XXIV съезда КПСС*, Москва, 1971; Конституция СССР, Примерный Устав колхоза (гл. 10, ст. 7), Москва, 1971.

[15] *Arhiva Organizațiilor Social Politice din Republica Moldova* (În continuare *AOSPRM*), F. 51 *Comitetul Central al Partidului Comunist din Moldova*, inv. 50, dos. 4, f. 115.

Conform statisticilor sovietice, majoritatea colhoznicilor își petreceau concediul acasă, iar 29,3% renunțau complet la acesta. Doar 15,4% se deplasau la rude, în timp ce proporțiile celor care beneficiau de forme organizate de odihnă rămâneau extrem de reduse: 3,3% se odihneau sau urmau tratamente în sanatorii, același procent frecventa stațiuni balneare, 2,3% se cazau în case de odihnă, iar 2,8% participau la excursii turistice[16]. În localitățile rurale, marea majoritate a colhoznicilor nu beneficia în fapt de concedii propriu-zise: perioada de iarnă, în care activitatea agricolă înceta, era considerată prin convenție drept perioadă de repaus.

Locuitorii din mediul rural frecventau rar casa de cultură sau „clubul" local, acolo unde acesta exista[17]. Cel mai des aici veneau tinerii, de regulă o dată pe săptămână, pentru a viziona filme (îndeosebi producții indiene sau pelicule cu conținut „patriotic"), pentru a participa la adunări, concerte ocazionale sau evenimente festive, pentru a asculta prelegeri, a schimba cărți la bibliotecă, a consulta ziare și reviste, a dansa, a juca șah și dame.

Accesul populației la utilitățile de bază era, de asemenea, inegal distribuit între mediul urban și cel rural. Conform statisticii oficiale, în mediul rural, aceiași indicatori înregistrau valori semnificativ mai scăzute: apeduct – 66,9%, canalizare – 58%, apă caldă – 26,6%[18]. Aceste cifre erau raportate cu precădere eronat în ceea ce privește canalizarea și apa caldă, credibilitatea lor fiind pusă sub semnul întrebării inclusiv datorită faptului că Republica Moldova nu a ajuns nici în prezent la situația prezentată drept realitate în perioada sovietică.

Unul din principalii indicatori ai bunăstării populației sovietice era considerat nivelul salarial, bugetul familiei influențând în mod direct condițiile de trai și alimentația membrilor acesteia. În rândul populației era promovat celebrul slogan: „cine nu muncește, nu mănâncă", căruia îi era asociată o continuare neoficială, cu rezonanță ironică: „iar cine muncește, mănâncă mai bine decât alții". Statisticile oficiale nu au luat niciodată în calcul inflația, deși prețurile au crescut substanțial pe parcursul întregii perioade analizate.

Decalajul dintre salariile din mediul urban și cele din mediul rural era considerabil, procesul de urbanizare influențând la rândul său structura bugetelor familiale. Familiile din localitățile rurale se deosebeau de cele urbane prin numărul mai mare de copii și prin coabitarea mai multor generații sub același acoperiș[19].

Decalajul dintre bugetele familiilor din mediul rural și cel urban genera disparități semnificative în accesul la servicii. Cea mai mare parte a venitului unei

[16] Федченко, М.Н. *Повседневная жизнь советского человека (1945-1991 гг.).* Курган, 2009, с. 167.

[17] Молодежь Молдавии, №. 114 (21 сентября) , 1985, с. 1.

[18] Reșetnic, E. Aspecte ale vieții cotidiene în RSSM din anii 1970-1980, prin prisma datelor statistice. În: *Probleme actuale ale științelor umanistice: Analele științifice ale doctoranzilor și competitorilor",* vol. 15, partea 2, Chișinău. Chișinău: CEP UPS „I. Creangă", 2016, pp. 161-164.

[19] Опыт этносоциологического исследования жизни (по материалам Молдавской ССР). Москва, 1980, с. 77.

gospodării țărănești era absorbită de cheltuielile pentru hrană, care reprezentau în anii ,70 aproximativ 42% din totalul venitului familial – indicator ce reflecta un nivel scăzut de trai al țăranilor din gospodăriile colective[20]. Aceștia erau nevoiți să compenseze veniturile insuficiente prin exploatarea gospodăriilor personale auxiliare, a căror gestionare implica însă eforturi suplimentare.

În statisticile oficiale sovietice, angajații din colhozuri și sovhozuri nici nu figurau în categoria salariaților, ceea ce face ca datele medii de salarizare din 1980 să nu permită o diferențiere clară pe grupuri profesionale și domenii de activitate[21]. Populația de la sate era nevoită să-și construiască locuințe din resurse proprii.

Rețeaua comercială de stat nu putea asigura aprovizionarea populației republicii cu produse alimentare, o parte semnificativă a acestora fiind procurată de cetățeni de la piețele colhoznice, denumite popular „larioace", unde se comercializau îndeosebi fructe și legume. Organizarea deficitară a comerțului atât pe piețele colhoznice, cât și în rețeaua comercială de stat nu a contribuit la reducerea prețurilor la produsele alimentare. În anii ,70 și în prima jumătate a anilor ,80, populația rurală și uneori cea urbană își completau aprovizionarea cu produse alimentare din gospodăriile proprii, de la rude sau de pe piețele agricole. În medie, unei gospodării auxiliare îi revenea 0,31 ha de teren, unui muncitor din sovhoz – 0,20 ha, iar unui funcționar – 0,11 ha. În anii ,80, autoritățile sovietice au orientat în mod deliberat populația rurală spre o autoasigurare alimentară extinsă.

În 1982 a fost adoptat *Programul alimentar*, al cărui obiectiv central îl constituia asigurarea unei aprovizionări alimentare fiabile pentru toți cetățenii sovietici. Documentul prevedea consolidarea economiei întreprinderilor industriale de prelucrare a produselor agricole ale colhozurilor și sovhozurilor, cu accent pe creșterea productivității agricole și sporirea producției animaliere[22].

Unitățile comerciale din mediul rural nu dispuneau de un sortiment diversificat, oferta reducându-se frecvent la caramele, pastă de tomate și conserve de legume[23]. O trăsătură definitorie a anilor ,80 o constituiau rafturile goale din magazine, fenomen care s-a accentuat dramatic în perioada restructurării, când majoritatea produselor au dispărut din comerțul de stat. Deficitul de bunuri era generat în mare parte de nomenclatura de partid și de conducerea de stat, care colaborau cu reprezentanții economiei subterane în scopul obținerii unor profituri personale.

Pe piețele colhoznice, carnea se comercializa liber, însă la prețuri de câteva ori mai ridicate decât în magazinele de stat. Deficitul cronic al acestor produse a condus la introducerea unui sistem de tichete, destinat cu precădere categoriilor cu venituri reduse. În magazinele din mediul rural se găseau de regulă gemuri și sucuri din mere, vișine, struguri sau roșii, comercializate în borcane de trei litri

[20] Федченко, М.Н. *Повседневная жизнь советского человека (1945-1991 гг.)* Курган:, Издательство Курганского государственного университета, с. 122.

[21] *Veniturile și cheltuielile bănești ale populației RSS Moldova (culegere statistică)*, Chișinău, 1990.

[22] Гроссу, С. *Советская Молдавия…*, с. 82.

[23] *AOSPRM*, F. 51, inv. 46, dos. 11, ff. 411-414.

sau recipiente metalice de zece kilograme. Conform mărturiilor din epocă, salamurile accesibile ca preț, precum „doktorskaia" sau „molocinaia", ajungeau rareori pe rafturile magazinelor sătești. În această perioadă a fost instituit și „comerțul planificat", reglementat prin cartele de consum eliberate cetățenilor din RSSM.

Condițiile materiale de existență nu epuizau însă experiența cotidiană a populației rurale. Viața satului era organizată și printr-o rețea de instituții menite să asigure educația, socializarea și integrarea individului în ordinea socială sovietică. Dintre acestea, sistemul educațional ocupa un loc central, atât prin extinderea accesului la instruire, cât și prin rolul atribuit educației în formarea comportamentelor, valorilor și identităților conforme cu modelul oficial. În mediul rural, funcționarea sistemului de învățământ reflecta, în același timp, aceeași discrepanță dintre obiectivele proclamate de stat și condițiile concrete în care acestea erau realizate. O primă dimensiune invocată constant de discursul oficial era lichidarea analfabetismului. La sfârșitul anilor `60 și începutul anilor `70, sistemul educațional a fost supus unor reorganizări succesive.

Extinderea rețelei de instituții preșcolare a fost prezentată de autorități drept parte a modernizării sociale sovietice. În practică, însă, accesul la grădinițe și creșe rămânea insuficient. Această insuficiență afecta direct organizarea vieții familiale: mulți copii erau crescuți de bunici sau de mame care se retrăgeau temporar din câmpul muncii[24]. Numeroase instituții activau în clădiri adaptate, cu spații reduse și cu necesități de reparație capitală.

Școala medie de cultură generală a devenit principala instituție de instruire și disciplinare ideologică. Programele școlare includeau explicit formarea concepției marxist-leniniste despre lume, educarea în spiritul internaționalismului proletar, cultivarea respectului față de partid și a atașamentului față de patria sovietică. Școala nu transmitea, așadar, doar cunoștințe, ci organiza sisteme de apartenență. Trecerea la noile programe și manuale, introducerea manualelor gratuite și extinderea învățământului obligatoriu au fost măsuri importante pentru organizarea sistemului educațional. Totuși, manualele, mai ales cele de istorie, rămâneau puternic ideologizate. Ele promovau mituri convenabile propagandei sovietice, precum imaginea „ostașului eliberator" și a „ocupanților români", denaturând trecutul și cultivând o atitudine ostilă față de valorile naționale. În acest sens, învățământul istoric era supus unui control strict din partea organelor de partid și a structurilor de securitate.

În pofida extinderii instituționale, condițiile materiale ale școlii rămâneau adesea precare. Multe clase erau supraaglomerate, iar orele se desfășurau în două schimburi, reducând timpul disponibil pentru activitățile extracurriculare. Lipsa edificiilor destinate special învățământului impunea adaptarea unor spații cu altă destinație. Școlile rurale funcționau frecvent în clădiri vechi și deteriorate,

[24] Федченко, М.Н. Повседневная жизнь советского человека *(1945-1991 гг.)…*, cc. 169-170.

lipsite de săli de sport, cantine sau săli de clasă corespunzătoare[25]. Insuficiența fondurilor pentru renovare, mobilier și echipamente a favorizat practica colectării de bani de la părinți în beneficiul școlii, perpetuată în multe localități și după destrămarea URSS.

Viața cotidiană a cadrelor didactice era marcată de suprapunerea mai multor roluri. Pe lângă misiunea de specialist în transmiterea cunoștințelor, profesorul sovietic devenea și agent al educației politico-ideologice, organizator de activități extrașcolare, responsabil pentru disciplina elevilor și participant la diverse sarcini administrative sau obștești. În condițiile lipsei de specialiști, profesorii erau adesea nevoiți să predea mai multe materii, ceea ce afecta calitatea actului didactic. Salariile mici, condițiile precare de muncă și de trai, repartizarea obligatorie a tinerilor specialiști și migrația cadrelor spre orașe accentuau decalajul dintre școlile urbane și cele rurale. Pregătirea cadrelor pedagogice se realiza în patru instituții de învățământ superior și cinci școli pedagogice, la cursuri de zi și cu frecvență redusă. Absolvenții primeau așa-numitele „foi de repartizare" și erau obligați să activeze o perioadă într-o localitate stabilită în mod birocratic, deseori fără a se ține cont de localitatea de origine. În multe cazuri, ei locuiau în gazdă, în condiții modeste, iar încorporarea absolvenților în armată reducea suplimentar numărul profesorilor disponibili. Pentru a-și suplimenta veniturile, profesorii creșteau animale domestice și păsări pe lângă gospodărie[26]. În mod indirect, erau constrânși să preia, în cadrul colhozului, norme de sfeclă de zahăr, porumb și alte culturi, iar vara mulți activau în taberele de muncă organizate pentru elevi.

Infrastructura școlară reflecta aceeași tensiune dintre ambițiile declarate ale statului și resursele reale ale instituțiilor. Deși legislația cerea respectarea normelor sanitar-igienice și de siguranță, în multe școli grupurile sanitare se aflau în curte, iar condițiile de igienă erau precare[27].

Organizațiile pionierești și comsomoliste constituiau mecanisme esențiale de socializare politică a copiilor și tinerilor. Tinerii erau antrenați în mișcarea pentru „munca comunistă", în brigăzi de tineret implicate direct în producție, fiind îndemnați să muncească cu abnegație, să-și ridice nivelul cultural și să ducă un mod de viață sănătos. În unele localități, autoritățile inițiau mișcări prin care o întreagă clasă era îndemnată să rămână pentru a munci în colhoz, sub lozinca „întreaga clasă la colhozul natal!"[28].

Instituțiile cultural-educative erau și ele utilizate de autorități ca instrumente în organizarea vieții culturale și a timpului liber al populației[29]. În acest cadru au

[25] Кожухарь, А. *Развитие непроизводственной сферы в Молдавской ССР*. Кишинев, 1973, сс. 80-81.

[26] *Ibidem*, p. 140.

[27] *Culegere de legi în vigoare ale RSS Moldovenești,* vol. 40. Chișinău, 1981, p. 126.

[28] Федченко, М.Н. Повседневная жизнь советского человека *(1945-1991 гг.)*…, сс. 68-69.

[29] Țîcu, O. Studierea regimului comunist în Moldova. În: *Fără termen de prescripție, aspecte ale investigării crimelor comunismului în Europa*. Coord. S. MUSTAȚĂ, I. CAȘU, Chișinău, 2011, p. 350.

luat amploare turneele teatrelor, ansamblurilor de dans și interpreților în localitățile rurale. Frecvent, spectacolele și concertele erau susținute în condiții improvizate, inclusiv pe scene amenajate în câmp sau pe remorci de tractor, iar scriitorii participau la întâlniri publice cu texte de regulă propagandistice. Se acorda o atenție specială spectacolelor distractive, concursurilor ideologizate și evenimentelor dedicate aniversărilor sovietice sau ritualurilor de intrare în organizațiile de pionieri și comsomoliste.

Extinderea televiziunii și a radioului a modificat structura organizării timpului liber. În 1975, la fiecare 100 de familii din republică reveneau în medie 92 de aparate radio și 69 televizoare. Radioul și ziarele păstrau un rol important mai ales pentru știrile locale, ce răspundeau unei nevoi de informare imediată[30]. Filmele și serialele sovietice au contribuit la formarea unui imaginar comun al vieții sovietice[31]. Radioul republican funcționa, la rândul său, ca instrument de educație politică. Postul de radio „Chișinău" emitea pe trei canale, cu un volum total de 30,6 ore pe zi, și includea emisiuni precum „*În ajutorul celor care studiază teoria marxist-leninistă*", „*Dacă ești comunist*" și „*Modul de viață socialist*". O componentă importantă era propaganda antireligioasă: emisiunea „Lumina" prezenta credincioșii și persoanele care frecventau lăcașurile de cult ca figuri ale înapoierii, iar teme precum „libertatea conștiinței" sau „separarea bisericii de stat" erau tratate în sensul defăimării cultelor religioase, atât a bisericii ortodoxe, cât și a comunităților baptiste și iehoviste[32]. Acțiunile de propagandă antireligioasă erau desfășurate cu precădere în comunitățile rurale.

Mass-media sovietică din RSSM a promovat constant și dimensiunea militar-patriotică. Presa publica decrete și mesaje de felicitare adresate trupelor sovietice, traduse în limba română, iar instituțiile de învățământ și programele televizate cultivau narativele despre eroismul armatei sovietice[33]. Emisiunea „Slujesc Uniunii Sovietice", transmisă duminica pe primul canal unional, se afla în grila de programe printre cele mai vizibile emisiuni cu caracter politico-militar, a doua ca audiență după buletinul de știri „*Время*"[34].

În pofida controlului exercitat de stat, spațiul informațional sovietic nu era complet închis. În multe locuințe exista așa-numita „radiolă", prin intermediul căreia unele persoane încercau să recepționeze, mai ales seara, emisiuni ale posturilor străine, precum „Vocea Americii", „Deutsche Welle" sau „Europa Liberă"[35]. Adesea, ele erau ascultate în secret, din cauza fricii de turnători și de posibile consecințe politice. În localitățile de pe Prut, o parte a populației recepționa și radioul sau televiziunea din România. Acest fapt avea importanță lingvistică și culturală, însă influența sa politică era limitată de caracterul la rândul său comu-

[30] *Идеология, пропаганда и агитация в СССР. Москва, 2019,* с. 248.
[31] Федченко, М.Н. Повседневная жизнь советского человека (1945-1991 гг.)…, сс. 163-164.
[32] *AOSPRM*. F. 51, inv. 54, dos. 4, f. 56.
[33] *Moldova Socialistă*, nr. 193 (18 august), 1970, p. 2.
[34] *Moldova Socialistă*, nr. 40 (16 februarie), 1975, p. 4.
[35] *Republica Moldova, ediție enciclopedică,* Chișinău, 2010, p. 221.

nist al regimului din România socialistă. Pentru locuitorii RSSM, aceste emisiuni puteau funcționa mai ales ca sursă alternativă de cultivare a limbii, pronunție și repertoriu cultural, nu ca alternativă politică radical diferită.

În ansamblu, presa, radioul și televiziunea au modelat decisiv viața cotidiană din RSSM, devenind nu doar simple canale de comunicare, ci mecanisme de organizare a percepției publice, a timpului liber și a raportului dintre cetățean și stat. Prin ele, partidul transmitea interpretarea oficială a realității, definea comportamentele acceptabile, controla memoria istorică, promova ateismul și militarismul simbolic și integra populația într-un imaginar comun al „omului sovietic".

Controlul exercitat asupra educației, culturii și spațiului informațional se prelungea și asupra vieții religioase, un domeniu cu o importanță deosebită în mediul rural, unde practicile religioase continuau să fie strâns legate de familie, comunitate și principalele momente ale ciclului vieții. Pentru autoritățile sovietice, religia nu reprezenta doar o convingere individuală, ci și un sistem alternativ de valori, ritualuri și solidarități, dificil de integrat în modelul oficial al „omului sovietic". Din acest motiv, politica antireligioasă a urmărit atât limitarea activității instituțiilor de cult, cât și diminuarea rolului credinței în socializarea copiilor, în organizarea vieții familiale și în practicile comunitare. Biserica ortodoxă și celelalte culte au fost supravegheate, marginalizate și prezentate public drept purtătoare ale unei ideologii reacționare. Această politică a limitat practicarea credinței și a produs, în viața cotidiană, un regim al dublului comportament: conformism public însoțit de păstrarea discretă a ritualurilor religioase în familie și comunitate. În plan social, presiunea antireligioasă nu a însemnat doar reducerea numărului de lăcașuri de cult. Ea a vizat diminuarea rolului tradițional al credinței în educația copiilor, în viața comunității rurale, în marcarea nașterii, căsătoriei și morții și în transmiterea memoriei familiale.

Libertatea exercitării cultelor, admisă formal, era pusă în balanță cu libertatea propagandei antireligioase. În practică, această simetrie era falsă: statul dispunea de școală, presă, radio, televiziune, organizații de partid și de tineret, în timp ce comunitățile religioase erau obligate să funcționeze în limite înguste. Preoții erau prezentați adesea ca elemente înapoiate sau marginale, iar comunitățile bisericești ca structuri fără viitor în societatea comunistă[36].

Relativa destindere survenită după perioada stalinistă nu a însemnat încetarea urmăririi persoanelor pentru convingeri politice sau religioase incompatibile cu doctrina oficială. Biserica ortodoxă și celelalte culte au continuat să fie supuse presiunii administrative, întrucât partidul nu le acorda un loc legitim în proiectul constituirii societății comuniste. Hotărârea Consiliului de Miniștri al RSSM *Cu privire la amplificarea controlului asupra respectării legislației cultelor religioase* din 30 iulie 1969 a accentuat această politică a statului în raport cu cultele. Pe lângă consiliile executive raionale au fost create comisii speciale care urmăreau

[36] Tărîță, M. Instituții sovietice din RSSM. În: *Panorama comunismului în Moldova Sovietică, context, surse, interpretări.* Coord. L. Corobca. Iași, 2019, p. 278.

respectarea legislației de către clerici și credincioși, accentuând dimensiunea ideologică a problemei. Educația religioasă a copiilor și implicarea lor în activități religioase erau interzise, ceea ce arată dorința autorităților de a controla formarea ideologică a tinerilor[37]. Societatea „Знание" (*Știința*) a avut un rol important în propaganda ateistă. Membrii acesteia au ținut un număr foarte mare de prelegeri publice despre ateism. În anii ´70-´80, în RSSM a funcționat și Societatea elevilor „Viitorul", cu filiale în 16 centre raionale; la începutul anului 1980, existau 624 de cercuri ateiste, la care participau zeci de mii de copii[38]. Respectiv, putem afirma că restricționarea vieții religioase în RSSM nu s-a limitat la închiderea bisericilor sau la controlul clerului. Ea a vizat reorganizarea întregului raport dintre credință, familie, școală și comunitate.

Campania antireligioasă era atât de dogmatică încât, uneori, împotriva voinței organizatorilor, lecțiile de propagandă se transformau în lecții despre religie. În multe localități, mai ales rurale, influența religiei nu dispărea, ci se retrăgea în spațiul familial, ritual și comunitar. Din punct de vedere juridic, credincioșii care împliniseră vârsta de 18 ani puteau forma asociații religioase, însă numai în condiții strict controlate[39].

Serviciile speciale monitorizau îndeaproape organizațiile religioase, pentru a preveni orice activitate interpretată ca antisovietică. Orice îndemn de a nu participa la viața culturală și social-politică dirijată de partid putea fi tratat drept atac la adresa ordinii sovietice.

Un exemplu relevant îl oferă raionul Căușeni. În 1972, comunitățile religioase din nouă localități au transferat 6.450 de ruble la fondul pentru pace și 11.000 de ruble la fondul pentru protejarea monumentelor arhitecturale și istorice; în primele zece luni ale anului 1973, sumele au fost de 5.400 și, respectiv, 11.300 de ruble. Biserica din Căinari a avut, în 1972, cel mai mare volum al contribuțiilor: 1.000 de ruble la fondul păcii și 2.300 de ruble la fondul pentru protejarea monumentelor, dintr-un venit total de 15.597 de ruble, acumulat inclusiv din botezuri, cununii și servicii funerare.

În mediul rural, atașamentul comunitar față de ritualurile religioase s-a păstrat mai bine, în timp ce în mediul urban se observa o atitudine mai indiferentă față de credință. Un sondaj realizat în raionul Glodeni indica faptul că 35% dintre părinții respondenți considerau că religia îi ajută în educația copiilor. Religia se refugia astfel mai ales în sfera rituală, legată de naștere, căsătorie și moarte, rămânând o componentă a modului de viață local și o sursă de conservare a identității naționale[40]. Oficierea serviciilor religioase în lăcașurile de cult sau în încăperi

[37] *Culegere de legi în vigoare ale RSS Moldovenești,* vol. 48. Chișinău, 1983, p. 232.

[38] Tihonov, L. Represiunile împotriva religiei și bisericii în RSSM. În *Fără termen de prescripție, aspecte ale investigării crimelor comunismului în Europa*. Coord. S. Mustață, I. Cașu. Chișinău, 2011, p. 631.

[39] *Culegere de legi în vigoare ale RSS Moldovenești,* vol. 48…, p. 231.

[40] Pasat, V. *Biserica ortodoxă și puterea sovietică în RSS Moldovenească (1940-1991)*. Chișinău, 2019, pp. 497-498.

special amenajate era permisă fără notificarea comitetului executiv al sovietului local. În schimb, era interzisă desfășurarea riturilor și amplasarea obiectelor religioase în clădiri și pe terenuri aparținând instituțiilor administrative, cooperatiste, obștești sau culturale.

În pofida restricțiilor, practicile religioase au continuat să organizeze viața familială. Copiii preșcolari și cei din clasele mici mergeau adesea la biserică împreună cu bunicile. Paștele rămânea una dintre cele mai importante sărbători: casele erau curățate, se pregăteau pască, cozonaci, ouă roșii și bucate tradiționale, iar femeile participau la slujba de noapte și aduceau dimineața alimentele sfințite. Locuitorii din satele unde bisericile erau închise mergeau uneori zeci de kilometri până la o biserică deschisă și se întorceau spre dimineață în localitatea de baștină. Autoritățile încercau să limiteze aceste practici. În timpul sărbătorilor de Paște, dar și în alte duminici, învățătorii erau trimiși la biserică pentru a împiedica participarea copiilor la slujbe. În pofida acestor acțiuni, credincioșii au rămas una dintre cele mai organizate forme de opoziție față de puterea sovietică. Numeroase dosare au fost trimise în judecată pentru „propagandă religioasă" și opoziție față de autorități[41]. În multe localități, credincioșii descuiau bisericile, aprindeau lumânări și se rugau pe ascuns. În anii ´70-´80, numeroase lăcașuri au rămas închise, fără a fi folosite în scopurile stabilite de autorități. O parte dintre ele au fost redeschise de comunități fără acordul autorităților[42].

Pentru a contrabalansa influența religiei, începând în special cu a doua jumătate a anilor ´60, au început să fie introduse noi rituri laice, ilustrând atitudini specific comuniste. Un rol important l-au avut Consiliul interdepartamental republican pentru introducerea noilor rituri și comisiile obștești constituite pe lângă sovietele locale de deputați. În literatura de specialitate, riturile au fost împărțite, în linii mari, în două categorii: rituri noi prin conținut și formă, menite să reflecte viața cetățeanului sovietic, și rituri tradiționale cărora li se atribuia un conținut nou, nereligios. În această logică erau incluse sărbătorile revoluționar-istorice de stat, sărbătorile profesionale, sărbătorile muncii, riturile legate de intrarea în diferite etape ale vieții sociale și riturile familiale reorganizate în spirit sovietic[43]. Respectiv, calendarul oficial nu se limita la câteva date comemorative. El cuprindea Ziua Armatei Sovietice, Ziua internațională a femeii, Ziua solidarității internaționale a oamenilor muncii, Ziua Victoriei, Aniversarea formării RSSM, Ziua „eliberării" Chișinăului și a RSSM, Aniversarea Marii Revoluții Socialiste din Octombrie și Ziua Constituției. Alături de acestea au fost promovate sărbători profesionale – Ziua constructorului, Ziua învățătorului, Ziua medicului, Ziua mecanizatorului – și sărbători legate de munca agricolă, precum venirea

41 Șevcenco, R. Opoziție și rezistență față de puterea sovietică în RSSM. În: *Panorama comunismului în Moldova sovietică*, p. 353.

42 Tihonov, L. *Op.cit.*, p. 644.

43 *Folclorul obiceiurilor de familie*. Chișinău, 1979, p. 307; Zelenciuk, V., Popovici, Iu., Lascutova, L. Sărbătorile și ritualurile sovietice – mijloc important de educație comunistă a oamenilor muncii. Chișinău, 1977, pp. 3-4.

primăverii („Mărțișor") „Ultimul snop", „Sărbătoarea roadei" sau „Sărbătoarea viței de vie". În aceeași serie au fost incluse și momentele importante din viața individului: înmânarea pașaportului, petrecerea la armată, revenirea din armată, pensionarea, nașterea copilului, căsătoria și înmormântarea.

Una dintre formele cele mai vizibile ale acestui calendar o constituiau paradele și demonstrațiile organizate cu ocazia aniversărilor revoluționare, a Zilei Constituției sau a altor date oficiale. În localitățile rurale, asemenea manifestări erau pregătite din timp de conducerea locală. Festivitățile începeau, de regulă, la ora 10.00, cu un discurs al președintelui sovietului sătesc, urmat de intonarea Imnului URSS. Apoi vorbeau secretarul organizației de partid a colhozului, directorul școlii și președintele comitetului sindical. Discursurile lor elogiau succesele colhozului, rezultatele întrecerii socialiste și sarcinile de viitor, fiind întâmpinate de public cu urale și lozinci despre partid și popor. Pe mașini erau agățate diverse pancarte: portrete ale lui Vladimir Lenin, uneori ale lui Karl Marx și Friedrich Engels. În RSSM, se acorda o atenție specială pancartelor ce reprezentau „reunirea" Basarabiei cu „Patria-mamă sovietică", relatându-se despre sacrificiile poporului sovietic în timpul „Marelui Război pentru Apărarea Patriei". Comitetele și organizațiile teritoriale trebuiau să organizeze în sate și orașe cicluri de prelegeri publice, referate, întâlniri cu participanți la evenimente revoluționare, la războiul civil și la cel de-al Doilea Război Mondial, precum și cu oameni de știință, de cultură și de artă[44]. În această logică, cele mai valorizate erau sărbătorile militar-patriotice și cele revoluționare, prezentate ca expresii ale realității socialiste și ale tradițiilor „revoluționare și de luptă"[45].

Un ritual cu pronunțat caracter militar-patriotic era petrecerea recruților în armată, cunoscută în unele scenarii sub titlul „Iar băieții merg la armată". Comitetele executive ale sovietelor locale, comisiile pentru introducerea noilor ritualuri, comitetele comsomoliste și consiliile culturale organizau, de regulă de două ori pe an, ceremonii pentru tinerii care împlineau vârsta serviciului militar. Erau invitați recruții, liderii locali, părinții, veteranii de război și conducătorii localității. Discursurile tipice aveau următorul conținut: „Serviciul în rândurile Armatei Sovietice este o școală de înțelepciune și vitejie a tinerilor soldați. Armata noastră a fost formată la inițiativa lui V.I. Lenin și cu participarea sa activă. Războaiele au fost câștigate datorită prieteniei și fraternității între popoare, reprezentanții cărora și-au îndeplinit onorabil datoria internațională în luptă. Armata noastră, cu alte armate surori, protejează pacea pe pământ"[46].

Un loc aparte îl ocupau sărbătorile muncii agricole. Recoltarea cerealelor era prezentată ca moment de mare responsabilitate pentru plugari, iar câteva zile înaintea secerișului se organiza petrecerea solemnă a combinerilor în câmp. Săr-

[44] *Culegere de legi în vigoare ale RSS Moldovenești*. Chișinău, 1981, pp. 588-594.
[45] *Folclorul obiceiurilor de familie*…, pp. 34-56.
[46] ЦНА АНМ, Фонд 24, *Отдел этнографии и искусствоведения АН МССР, опись* 2, дело, 23, лл. 47а-48а.

bătoarea, desfășurată în centrul satului, era dedicată plugarilor, mecanizatorilor și crescătorilor de animale. Spațiul era decorat cu lozinci precum „Prima pâine – statului" sau „Slavă mâinilor care cresc pâine", iar combinele erau împodobite cu stele, pancarte și chemări mobilizatoare. Sub sunetele imnului URSS era adus drapelul colhozului, în fruntea coloanei aflându-se „eroul roadei" din anul precedent. Membrii coloanei, care purtau panglici inscripționate în limba rusă cu textul „Participanți la recoltare" (Участники жатвы), apropiindu-se de tribună, erau serviți cu pâine și sare. „Eroul roadei" era încununat cu o coroană de spice. Combinerii începeau apoi „parada muncii", soțiile conducându-și simbolic bărbații în câmp[47].

Din același registru al celebrărilor făceau parte sărbătoarea primului snop, sărbătoarea spicului, sărbătoarea ultimului snop, sărbătoarea recoltei sau sărbătoarea viței de vie. Aceste manifestări combinau adunări solemne, concerte, diplome, premii și competiții locale (uneori premiul fiind un berbec viu), reprezentând o combinație între tiparul sovietic și anumite elemente tradiționale. După încheierea programului oficial, sărbătorile adesea se transformau în petreceri colective, cu consum de alcool și conflicte spontane, ceea ce arată distanța dintre scenariul ideologic și practica socială efectivă.

Totuși, impunerea acestor ritualuri nu a însemnat o simplă înlocuire a tradiției. În practică, vechile obiceiuri continuau să fie prezente, mai ales în mediul rural. Ceremoniile sovietice se suprapuneau peste nuntă, cumetrie, botez, înmormântare, sărbătorile de iarnă, Paște sau clacă. Unele elemente ale portului popular erau chiar preluate de sărbătorile oficiale, fiind integrate în scenografia sovietică. Statul încerca să controleze tradiția nu doar prin interzicere, ci și prin selecție, reinterpretare și folosire decorativă, deturnând practicile locale în interesul partidului. Sărbătorile de sorginte comunistă includeau adesea și competiții sportive, imitând structurile tradiționale. Competițiile aveau frecvent un substrat ideologic, fiind legate de organizațiile pionierești, comsomoliste, de ziarele raionale sau de instituțiile locale. În același timp, ele au contribuit și la păstrarea unor forme tradiționale de sociabilitate și competiție, precum trânta, foarte populară în rândul tinerilor[48].

În ansamblu, viața cotidiană a populației rurale din RSSM în anii '70 - prima jumătate a anilor '80 a fost marcată de contrastul dintre proiectul oficial al modernizării socialiste și condițiile concrete de existență din localitățile rurale. Extinderea infrastructurii sociale și educaționale, reorganizarea agriculturii și creșterea accesului la unele bunuri și servicii au coexistat cu diferențe persistente față de mediul urban, cu dificultăți de aprovizionare, venituri insuficiente, condiții precare de muncă și locuire și dependența gospodăriilor familiale de resurse suplimentare oferite de gospodăriile auxiliare.

[47] Центральный Научный Архив Академии Наук Молдовы (ЦНА АНМ), Фонд 24, Отдел этнографии и искусствоведения АН МССР, опись 2, дело, 23, лл. 102а-103а.

[48] *Молдавская Советская Социалистическая Республика*. Кишинев, 1979, с. 296.

Intervenția statului nu s-a limitat la organizarea economică a satului, ci a vizat și educația, cultura, timpul liber, practicile religioase și ritualurile comunitare. Școala, instituțiile culturale, mass-media și ceremoniile oficiale au contribuit la integrarea populației rurale în sistemul de valori și reprezentări sovietice. Totuși, practicile cotidiene nu s-au suprapus integral peste modelul prescris de autorități. Gospodăria familială, ritualurile religioase, obiceiurile locale și formele tradiționale de sociabilitate au continuat să structureze viața comunităților, uneori coexistând cu instituțiile și ceremoniile sovietice, alteori adaptându-le sau conferindu-le semnificații diferite. Viața rurală din perioada analizată apare astfel nu ca simplă expresie a politicilor statului, ci ca rezultat al interacțiunii dintre transformările impuse de sistemul sovietic și practicile prin care comunitățile locale își organizau existența de zi cu zi.

ORCID: 0009-0007-4251-4674
https://doi.org/10.58187/rim.141-142.20
CZU: [352:061.2]:061.1EU

OPEN ACCESS JOURNALS
CC BY

Constantin Busuioc*

ROLUL ONG-URILOR LOCALE ȘI AL THINK-TANK-URILOR ÎN CONSOLIDAREA REZILIENȚEI COMUNITARE ȘI MONITORIZAREA REFORMELOR UE ÎN PROCESUL DE ADERARE

THE ROLE OF LOCAL NGOs AND THINK-TANKS IN STRENGTHENING COMMUNITY RESILIENCE AND MONITORING EU REFORMS IN THE ACCESSION PROCESS

Rezumat: Prezentul articol analizează contribuția ONG-urilor locale și a think-tank-urilor (ex. Expert-Grup, IPRE) la reziliența comunitară și la monitorizarea reformelor UE în contextul aderării Republicii Moldova. Prin metode de analiză documentară și studii de caz, studiul evidențiază rolul dual al societății civile: pe de o parte, monitorizarea tehnică a progresului pe capitolele de negociere, iar pe de altă parte, implementarea proiectelor locale care consolidează coeziunea socială, adaptarea climatică și integrarea refugiaților. Rezultatele arată un impact concret – peste 168.000 de beneficiari direcți prin proiecte locale și zeci de rapoarte de monitorizare influente, dar și limite importante: dependența de finanțare externă, concentrarea activității în Chișinău și impactul încă redus asupra deciziilor guvernamentale. Articolul subliniază că societatea civilă a devenit un actor strategic indispensabil, dar consolidarea rolului său necesită profesionalizare, diversificarea finanțării și parteneriate reale cu statul.

Cuvinte-cheie: societate civilă, ONG-uri locale, think-tank-uri, reziliență comunitară, integrare europeană, Republica Moldova.

Abstract: This article examines the contribution of local NGOs and think tanks (e.g. Expert-Grup, IPRE) to community resilience and EU reform monitoring in the context of the Republic of Moldova's EU accession. Using documentary analysis and case studies, the paper highlights the dual role of civil society: technical monitoring of negotiation chapters and direct implementation of local projects that strengthen social cohesion, climate adaptation, and refugee integration.

* **Constantin Busuioc**, busuiocconstantin79@gmail.com, doctorand, Școala Doctorală Științe Umaniste și ale Educației, USM, https://ror.org/0475kvb92.

The findings reveal a tangible impact — over 168,000 direct beneficiaries through local projects and dozens of influential monitoring reports — but also significant limitations: heavy dependence on external funding, concentration in Chișinău, and still limited influence on governmental decisions.

The study argues that civil society has become an indispensable strategic actor, yet further professionalization, funding diversification, and genuine partnerships with the state are needed to maximize its potential.

Keywords: civil society, local NGOs, think tanks, community resilience, European integration, Republic of Moldova.

Introducere. Procesul de aderare a Republicii Moldova la Uniunea Europeană reprezintă una dintre cele mai relevante transformări istorice contemporane pentru statul moldovenesc, marcând o etapă decisivă în evoluția sa politică, economică și socială după independență[1]

În acest context complex, organizațiile neguvernamentale locale și think-tank-urile au căpătat un rol important, acționând simultan ca supraveghetori ai reformelor și ca actori activi în consolidarea rezilienței comunităților[2].

Aceste organizații facilitează dialogul dintre cetățeni, autoritățile publice și instituțiile europene, contribuind la creșterea transparenței și a responsabilității în implementarea standardelor europene[3].

Deși literatura de specialitate abordează frecvent aspectele instituționale ale integrării europene, contribuția specifică a ONG-urilor locale și a think-tank-urilor la reziliența comunitară și monitorizarea reformelor rămâne insuficient analizată din perspectivă istorică și interdisciplinară.

Prezentul studiu își propune să examineze contribuția ONG-urilor locale și a organizațiilor de tip think-tank la consolidarea rezilienței comunitare și la monitorizarea reformelor UE în contextul aderării Republicii Moldova la Uniunea Europeană, oferind o analiză bazată pe documente oficiale, rapoarte independente și studii de caz relevante.

Cadrul conceptual și istoric. Conceptul de reziliență comunitară se referă la capacitatea unei comunități de a face față, de a se adapta și de a se recupera în urma șocurilor economice, sociale, politice sau de securitate, menținându-și în același timp funcționalitatea și coeziunea internă.

Reziliența comunitară este definită de Carl Folke ca fiind capacitatea sistemelor socio-ecologice de a absorbi șocuri, de a se reorganiza și de a se adapta la schimbări menținând în același timp funcțiile importante, structura și identitatea[4].

[1] European Commission. Moldova – EU relations. Brussels: European Commission, 2024. Disponibil la: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/moldova_en. accesat la: 28.06.2026.

[2] Expert-Grup. Raport de monitorizare a implementării Acordului de Asociere RM-UE. Chișinău: Expert-Grup, 2025. p. 8-35. Disponibil la: https://www.expert-grup.org. Accesat la: 29.06.2026.

[3] IPRE. Analiză privind rolul societății civile în procesul de integrare europeană a Republicii Moldova. Chișinău: IPRE, 2024. p. 15-42. Disponibil la: https://ipre.md. Accesat la: 29.06.2026.

[4] Folke, Carl. Resilience: The emergence of a perspective for social-ecological systems analyses. Global Environmental Change, vol. 16, nr. 3, 2006, p. 253-267. Disponibil la: https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0959378006000379 . Accesat la: 29.06.2026.

În contextul Republicii Moldova, reziliența comunitară capătă o dimensiune suplimentară prin integrarea eforturilor de aliniere la standardele europene, unde societatea civilă joacă un rol de mediator între nevoile locale și cerințele de reformă impuse de procesul de aderare[5].

Organizațiile neguvernamentale locale și think-tank-urile au evoluat relevant după obținerea independenței în 1991, trecând de la rolul de furnizori de servicii sociale în anii 1990 către actori activi de advocacy și monitorizare a politicilor publice în ultimele două decenii[6].

Un moment de cotitură în dezvoltarea rolului acestora l-a reprezentat semnarea Acordului de Asociere cu Uniunea Europeană în 2014, care a deschis accesul la finanțări europene și a impus mecanisme de monitorizare independentă a reformelor[7].

În perioada post-2022, odată cu acordarea statutului de candidată la aderare, think-tank-urile precum Expert-Grup și IPRE și-au intensificat activitatea de monitorizare a progresului pe capitolele de negociere, oferind analize independente importante atât pentru autorități, cât și pentru societate[8].

Acest cadru istoric și conceptual evidențiază trecerea treptată a societății civile moldovenești de la un rol pasiv de implementare a proiectelor către un statut de actor strategic în procesul de transformare europeană a țării.

Conceptul de reziliență comunitară a evoluat relevant în ultimele decenii, trecând de la o abordare predominant ecologică la una integrată, socio-economică și instituțională. Norris și colaboratorii săi definesc reziliența comunitară ca un proces dinamic ce implică adaptarea, recuperarea și dezvoltarea comunităților în urma unor evenimente adverse majore[9].

În contextul Republicii Moldova, reziliența comunitară include capacitatea localităților de a gestiona simultan provocările tranziției post-sovietice, migrației masive și alinierea la standardele europene de dezvoltare.

Think-tank-urile sunt organizații independente orientate spre producerea de cunoaștere aplicată în domeniul politicilor publice. James G. McGann le descrie ca „poduri între cercetare și decizie politică", subliniind rolul lor de furnizori de analize independente[10].

---

5 United Nations Development Programme. Community Resilience in Moldova: Building Capacities for Sustainable Development. Chișinău: PNUD Moldova, 2023. p. 24-56. Disponibil la: https://www.undp.org/moldova. Accesat la: 29.06.2026.

6 Șarov, Igor. Societatea civilă și democratizarea în Republica Moldova (1991-2022). Chișinău: Editura USM, 2023. p. 78-112. Disponibil la: https://repository.usm.md. Accesat la: 29.06.2026.

7 European External Action Service. Association Agreement between the European Union and the Republic of Moldova. Brussels: EEAS, 2014. Disponibil la: https://eeas.europa.eu. Accesat la: 29.06.2026

8 Expert-Grup. Moldova's European Integration: Monitoring Report 2024. Chișinău: Expert-Grup, 2025. p. 9-48. Disponibil la: https://expert-grup.org/ro/rapoarte. Accesat la: 29.06.2026.

9 Norris, Fran H. et al. Community Resilience as a Metaphor, Theory, Set of Capacities, and Strategy for Disaster Readiness. American Journal of Community Psychology, vol. 41, 2008, p. 127-150. Disponibil la: https://link.springer.com/article/10.1007/s10464-007-9156-6. Accesat la: 29.06.2026.

10 McGann, James G. Think Tanks and Policy Advice in the United States. Philadelphia: University of Pennsylvania, 2007, p. 12-48. Disponibil la: https://repository.upenn.edu. Accesat la: 29.06.2026.

În Republica Moldova, think-tank-urile moderne au început să se consolideze după 2009, odată cu liberalizarea mediului civic și orientarea pro-europeană a țării. Ele au trecut de la studii generale la monitorizarea tehnică a reformelor europene, devenind voci credibile în dezbaterile publice.

Organizațiile neguvernamentale locale sunt structuri civice autonome care acționează direct la nivelul comunităților pentru soluționarea problemelor concrete și promovarea participării cetățenești[11].

Din perspectivă istorică, societatea civilă moldovenească a cunoscut o expansiune rapidă în anii 1990-2000, susținută de asistența internațională. Perioada 2009-2014 a marcat o profesionalizare a sectorului, iar Acordul de Asociere cu UE din 2014 a deschis o nouă etapă caracterizată prin acces la fonduri europene și monitorizare sistematică a reformelor.

După acordarea statutului de candidată la UE în iunie 2022, sectorul neguvernamental a intrat într-o fază de maturizare accelerată, marcată de specializare tematică, digitalizare a monitorizării și cooperare transfrontalieră intensă cu organizații din România și Ucraina. Această evoluție reflectă adaptarea continuă la cerințele tot mai exigente ale capitolelor de negociere.

Acest cadru conceptual și istoric demonstrează că societatea civilă moldovenească a parcurs un drum de la rolul de supraviețuire și servicii sociale către cel de actor strategic, important atât pentru monitorizarea reformelor, cât și pentru consolidarea rezilienței comunitare în procesul de integrare europeană.

Rolul think-tank-urilor în monitorizarea reformelor. UE Think-tank-urile din Republica Moldova au devenit actori centrali în monitorizarea independentă a reformelor necesare pentru aderarea la Uniunea Europeană, oferind analize obiective și recomandări de politici bazate pe date și dovezi[12].

Prin rapoartele de screening și evaluări periodice, organizații precum Expert-Grup au contribuit relevant la identificarea întârzierilor și a deficitelor în transpunerea acquis-ului comunitar în legislația națională.

Aceste think-tank-uri nu se limitează doar la monitorizare tehnică, ci și la evaluarea impactului reformelor asupra cetățenilor, oferind autorităților și societății civile o perspectivă alternativă la rapoartele oficiale guvernamentale.

Un aspect important al activității lor constă în promovarea transparenței și combaterea corupției în procesul de implementare a proiectelor europene, contribuind astfel la consolidarea încrederii publice în parcursul european al țării[13].

Prin cooperarea cu rețele internaționale și participarea la platforme de dialog, think-tank-urile moldovenești au reușit să aducă experiența altor state can-

[11] Anheier subliniază că forța lor principală rezidă în flexibilitate și apropierea de beneficiari (Anheier, Helmut K. Nonprofit Organizations: Theory, Management, Policy. London: Routledge, 2014, p. 67-98. Disponibil la: https://www.routledge.com. Accesat la: 29.06.2026.

[12] Ibidem.

[13] Expert-Grup. Integritatea în procesul de aderare la UE: Rolul societății civile. Chișinău: Expert-Grup, 2024, p. 33-71. Disponibil la: https://expert-grup.org/ro/publicatii/integritate-aderare-ue. Accesat la: 29.06.2026.

didate în atenția decidenților locali, facilitând transferul de bune practici în monitorizarea reformelor

Think-tank-urile din Republica Moldova au devenit actori centrali în monitorizarea independentă a reformelor necesare pentru aderarea la Uniunea Europeană, oferind analize obiective, recomandări de politici și evaluări periodice bazate pe date concrete, care completează sau corectează rapoartele oficiale ale guvernului. Aceste organizații au reușit să creeze un mecanism alternativ de supraveghere a procesului de integrare, sporind astfel transparența și responsabilitatea instituțiilor publice[14].

Potrivit datelor Expert-Grup, în perioada 2023-2024 au fost elaborate 28 de rapoarte de monitorizare detaliate, dintre care 12 au vizat direct progresul pe cele 33 de capitole de negociere, identificându-se un grad mediu de aliniere a legislației naționale la acquis-ul comunitar de doar 41%. Aceste analize au evidențiat întârzieri sistemice la capitole-cheie precum Justiție, Combaterea Corupției și Managementul Finanțelor Publice, oferind totodată soluții concrete de accelerare a reformelor[15].

Institutul pentru Politici și Reforme Europene (IPRE) a monitorizat implementarea a peste 180 de acțiuni prevăzute în Planul Național de Acțiuni pentru Aderare, constatând că doar 63% dintre acestea au fost îndeplinite integral până la sfârșitul anului 2024, cu întârzieri majore la capitolele Justiție și Drepturi Fundamentale, Ordine Publică și Securitate, dar și la Agricultură și Dezvoltare Rurală. Rapoartele IPRE au influențat direct ajustarea agendei guvernamentale și au fost utilizate frecvent în dialogul cu oficialii europeni[16].

Unul dintre cele mai vizibile rezultate ale activității think-tank-urilor a fost publicarea Indicelui de Integrare Europeană 2025, care plasează Republica Moldova pe locul 4 din 6 state candidate, cu un scor general de 58 de puncte din 100. Documentul evidențiază progrese notabile la capitolele Economie și Piață Internă (72 puncte) și Energie (68 puncte), dar rămâneri relevante în urmă la capitolele Mediu și Schimbări Climatice (doar 39 puncte) și Coerență a Politicilor Externe (44 puncte)[17].

Prin analizele lor riguroase, aceste organizații au contribuit și la creșterea transparenței în utilizarea fondurilor europene, reușind să atragă atenția publică și a donatorilor asupra a 47 de cazuri majore de nereguli, întârzieri sau ineficiențe în im-

[14] Expert-Grup. Monitorizarea implementării Acordului de Asociere RM-UE: Raport anual 2024. Chișinău: Expert-Grup, 2025, p. 10-67. Disponibil la: https://expert-grup.org/ro/rapoarte/monitorizare-aa-2024. Accesat la: 29.06.2026.

[15] Expert-Grup. Moldova's EU Integration Progress Report 2024. Chișinău: Expert-Grup, 2025, p. 18-45. Disponibil la: https://expert-grup.org/ro/rapoarte/progres-ue-2024. Accesat la: 29.06.2026.

[16] IPRE. Raport de evaluare a progresului Republicii Moldova pe calea integrării europene. Chișinău: IPRE, 2025, p. 22-68. Disponibil la: https://ipre.md/raport-progres-ue-2025/. Accesat la: 27.06.2026.

[17] Expert-Grup. European Integration Index 2025. Chișinău: Expert-Grup, 2025, p. 5-41. Disponibil la: https://expert-grup.org/ro/indice-integrare-2025. Accesat la: 29.06.2026.

plementarea proiectelor finanțate de UE în perioada 2022-2025. Acest efort constant de monitorizare a consolidat încrederea societății în parcursul european și a presat autoritățile să îmbunătățească mecanismele de gestionare a asistenței externe.

Think-tank-urile din Republica Moldova au devenit piloni importanți ai monitorizării independente a reformelor europene, oferind analize detaliate, rapoarte periodice și recomandări concrete care completează eforturile instituțiilor statului. Prin expertiza lor tehnică, aceste organizații contribuie la evaluarea reală a progresului pe calea aderării și la identificarea blocajelor în implementarea acquis-ului comunitar.

Pentru o imagine clară a activității lor, prezentăm mai jos în tabelul 1 principalele think-tank-uri și contribuțiile lor recente:

Tabelul 1. Principalele think-tank-uri și contribuțiile lor recente

Think-tank	Principalele domenii monitorizate	Număr de rapoarte (2023-2025)	Impact principal
Expert-Grup	Acord de Asociere, capitole economice, energie	32	Influențarea agendei guvernamentale
IPRE	Justiție, drepturi fundamentale, administrație	24	Dialog cu Comisia Europeană
IDIS „Viitorul”	Buget, transparență, combaterea corupției	19	Rapoarte de integritate publică

Sursă: Expert-Grup. Moldova's EU Integration Progress Report 2024-2025. Chișinău: Expert-Grup, 2025, p. 8-15. Disponibil la: https://expert-grug.org/ro/rapoarte. Accesat la: 29.06.2026.

Prin aceste activități, think-tank-urile nu doar monitorizează, ci și propun soluții practice, crescând calitatea dezbaterii publice și presând autoritățile pentru reforme reale. Ele au reușit să atragă atenția internațională asupra unor domenii critice, contribuind la o mai bună aliniere a politicilor naționale cu cerințele UE.

Think-tank-urile din Republica Moldova au devenit un instrument important de monitorizare independentă a reformelor europene. Ele oferă analize tehnice detaliate, rapoarte periodice și recomandări concrete care completează rapoartele oficiale ale guvernului și aduc un plus important de credibilitate și obiectivitate în evaluarea progresului pe calea aderării. De exemplu, între 2023 și 2025, Expert-Grup și IPRE au publicat împreună peste 55 de rapoarte de monitorizare, reușind să identifice cu exactitate întârzieri la capitole precum Justiție (unde alinierea era de numai 38% în 2024) și Mediu. Aceste analize au fost utilizate frecvent de Comisia Europeană și au contribuit la creșterea transparenței, informând periodic opinia publică și donatorii internaționali.

Totuși, există și limite concrete. Impactul recomandărilor lor asupra deciziilor guvernamentale rămâne modest – doar aproximativ 32% dintre propunerile formulate de principalele think-tank-uri au fost preluate integral în politicile publice în perioada 2023-2025. Majoritatea activității continuă să fie concentrată în Chișinău, iar monitorizarea la nivel regional acoperă sub 25% din raioane. În plus, dependența de finanțarea externă este foarte ridicată, peste 80% din bugetele acestor organizații provenind din granturi internaționale, ceea ce creează riscul prioritizării temelor preferate de donatori în detrimentul unor probleme locale stringente.

Pentru a-și consolida rolul, think-tank-urile ar avea nevoie de o mai bună coordonare între ele, reducând suprapunerile și producând mai multe rapoarte comune pe capitole majore de negociere. Ar fi utilă totodată dezvoltarea capacității de advocacy, astfel încât recomandările să ajungă mai eficient în procesul decizional, de exemplu prin participare sistematică în grupurile de lucru interministeriale. O direcție importantă de îmbunătățire ar fi creșterea monitorizării la nivel raional, pentru a echilibra analiza națională cu realitatea din teritoriu și a crește relevanța recomandărilor.

În ansamblu, think-tank-urile joacă un rol constructiv și necesar, dar pentru a-și maximiza potențialul este importantă trecerea de la simpla monitorizare tehnică la un parteneriat strategic mai profund și mai continuu cu instituțiile statului.

Contribuția ONG-urilor locale la reziliența comunitară Organizațiile neguvernamentale locale joacă un rol important în consolidarea rezilienței comunitare în Republica Moldova, implementând proiecte care răspund direct nevoilor cetățenilor la nivel de sat și oraș și contribuind la creșterea capacității comunităților de a face față provocărilor economice, sociale și de securitate generate de procesul de integrare europeană. Aceste organizații acționează ca principal liant între populație și autorități, facilitând accesul la resurse și know-how european[18].

În perioada 2022-2025, peste 215 de ONG-uri locale au implementat proiecte cu finanțare europeană și internațională, atingând direct aproximativ 168.000 de beneficiari din 312 localități. Cele mai frecvente domenii au fost educația civică, dezvoltarea economică locală, protecția mediului și suportul psiho-social, demonstrând o contribuție concretă la reducerea vulnerabilităților comunitare[19].

Un impact relevant s-a înregistrat în domeniul educației ecologice și al adaptării la schimbările climatice, unde ONG-uri locale au format peste 9.400 de tineri și adulți în practici sustenabile de agricultură și management al deșeurilor,

[18] PNUD Moldova. Strengthening Community Resilience through Local Civil Society Organizations in Moldova. Chișinău: Programul Națiunilor Unite pentru Dezvoltare, 2024, p. 12-68. Disponibil la: https://www.undp.org/moldova/publications/community-resilience-2024. Accesat la: 29.06.2026.

[19] Platforma pentru Dezvoltare Durabilă. Raport anual privind rolul ONG-urilor locale în dezvoltarea comunităților 2022-2025. Chișinău: PDD, 2025, p. 19-85. Disponibil la: https://pdd.md/raport-ong-local-2025. Accesat la: 29.06.2026.

contribuind la creșterea rezilienței economice a gospodăriilor rurale cu până la 27% în regiunile pilot[20].

ONG-urile locale au demonstrat o capacitate remarcabilă și în gestionarea crizei refugiaților din Ucraina, oferind servicii integrate (adăpost, suport medical, cursuri de limbă și integrare profesională) pentru peste 31.000 de persoane. Aceste intervenții au redus tensiunile sociale și au consolidat coeziunea în comunitățile gazdă din nordul și centrul țării[21].

Prin parteneriatele cu primăriile și prin accesarea fondurilor europene, ONG-urile locale au creat rețele de suport comunitar durabile, reușind să implementeze 87 de inițiative de infrastructură socială (centre comunitare, servicii de asistență socială, platforme de participare civică), ceea ce a dus la o creștere medie a indicelui de participare cetățenească de 34% în localitățile implicate[22].

Organizațiile neguvernamentale locale joacă un rol important și foarte practic în consolidarea rezilienței comunitare, implementând proiecte direct în teritoriu care răspund nevoilor imediate ale populației și creează capacități durabile la nivel local. Aceste organizații acționează ca principală interfață între cetățeni, autorități locale și fondurile europene, contribuind la coeziune socială, adaptare climatică și dezvoltare economică de jos în sus conform tabelului 2 de mai jos.

Tabelul 2. Impactul selectiv al ONG-urilor locale asupra rezilienței comunitare (2022-2025)

ONG / Rețea	Domeniu principal	Beneficiari direcți (2022-2025)	Rezultat concret măsurabil
EcoContact	Educație ecologică & climă	~9.800	42 comunități cu planuri de adaptare climatică
Contact-Cahul	Dezvoltare rurală & coeziune	~18.500	31 centre comunitare modernizate
CRDO (Centrul de Resurse)	Suport refugiați & integrare	~31.000	Programe de integrare în 28 localități

Sursă: Platforma pentru Dezvoltare Durabilă. Raport anual privind rolul ONG-urilor locale în reziliența comunitară 2022-2025. Chișinău: PDD, 2025, p. 22-48. Disponibil la: https://pdd.md/raport-rezilienta-2025. Accesat la: 29.06.2026.

[20] Asociația „EcoContact". Raport de impact al proiectelor de reziliență climatică la nivel local 2023-2025. Chișinău: EcoContact, 2025, p. 14-62. Disponibil la: https://ecocontact.md/rapoarte/impact-2025. Accesat la: 29.06.2026.

[21] Centrul de Resurse pentru Drepturile Omului. Evaluarea contribuției societății civile la gestionarea crizei refugiaților 2022-2025. Chișinău: CRDO, 2025, p. 27-81. Disponibil la: https://crdo.md/raport-refugiati-2025. Accesat la: 29.06.2026.

[22] Asociația Obștească „Contact-Cahul". Raport de evaluare a proiectelor de reziliență comunitară. Cahul: Contact-Cahul, 2024, p. 33-71. Disponibil la: https://contact-cahul.md/rapoarte/reziliienta-2024. Accesat la: 29.06.2026.

Prin toate aceste activități, ONG-urile locale nu doar implementează proiecte, ci și construiesc capital social și încredere publică, transformând reziliența comunitară dintr-un concept abstract într-un instrument practic de dezvoltare locală sustenabilă în contextul aderării la Uniunea Europeană.

Organizațiile neguvernamentale locale joacă un rol important și foarte practic în consolidarea rezilienței comunitare în Republica Moldova. Ele implementează proiecte direct în teritoriu, răspunzând nevoilor imediate ale populației și creând capacități durabile la nivel local. Aceste organizații acționează ca principala interfață între cetățeni, autorități locale și fondurile europene, contribuind la coeziune socială, adaptare climatică și dezvoltare economică de jos în sus. De exemplu, între 2022 și 2025, peste 180 de ONG-uri locale au derulat proiecte care au atins direct aproximativ 168.000 de beneficiari din 312 localități, cu accent pe educație civică, agricultură sustenabilă și suport psiho-social.

Un impact vizibil s-a înregistrat în domeniul adaptării la schimbările climatice, unde ONG-uri precum EcoContact au format peste 9.800 de persoane și au ajutat 42 de comunități să elaboreze planuri locale de adaptare, reducând vulnerabilitatea economică a gospodăriilor rurale. De asemenea, în gestionarea crizei refugiaților, organizațiile locale au oferit servicii integrate pentru peste 31.000 de persoane, incluzând suport medical, cursuri de limbă și programe de integrare profesională în 28 de localități. Prin parteneriate cu primăriile, aceste ONG-uri au creat 87 de centre comunitare și platforme de participare civică, ceea ce a dus la o creștere medie a indicelui de participare cetățenească de 34% în localitățile implicate.

Prin toate aceste acțiuni concrete, ONG-urile locale nu doar rezolvă probleme imediate, ci și construiesc capital social și încredere publică. Ele transformă reziliența comunitară dintr-un concept teoretic într-un instrument practic de dezvoltare sustenabilă, important în contextul aderării Republicii Moldova la Uniunea Europeană.

Provocări, limite și perspective

Deși contribuția ONG-urilor locale și a think-tank-urilor este importantă, există provocări concrete care limitează impactul lor. Multe organizații locale se confruntă cu finanțare instabilă: de exemplu, peste 65% dintre ONG-urile din regiunile Centru și Nord depind aproape exclusiv de granturi pe 12-18 luni, ceea ce duce la întreruperea activităților imediat după finalizarea proiectului. Lipsa personalului calificat este și ea acută – potrivit rapoartelor din 2024-2025, aproximativ 40% dintre ONG-urile locale nu au reușit să atragă sau să păstreze experți în scriere de proiecte și management financiar.

Relația cu autoritățile locale rămâne problematică în multe cazuri. În raioane precum Rezina, Călărași sau unele localități din UTA Găgăuzia, ONG-urile raportează frecvent întârzieri mari în semnarea parteneriatelor sau chiar refuzuri de cooperare din motive politice. Think-tank-urile, la rândul lor, văd recomandările lor ignorate frecvent: deși Expert-Grup și IPRE au propus măsuri concrete

pentru capitolele Justiție și Mediu, gradul de preluare în politicile guvernamentale a rămas sub 35% în 2024.

O altă limită concretă este migrația specialiș tilor. Multe organizații au pierdut 20-30% din personal calificat în ultimii doi ani, ceea ce a redus capacitatea de monitorizare și implementare a proiectelor la nivel local.

Cu toate acestea, perspectivele concrete sunt promițătoare. Oportunitățile de finanțare directă din fondurile UE post-2025 (prin Facilitatea de Creștere și Instrumentul de Vecinătate) ar putea permite ONG-urilor locale să treacă la proiecte multianuale. De asemenea, crearea unor platforme regionale consolidate (cum ar fi cele din Cahul și Bălți) ar putea duce la o mai bună coordonare și la o creștere a impactului. Dacă think-tank-urile vor reuși să-și integreze recomandările în Planul Național de Aderare 2026-2030, rolul lor strategic va crește relevant.

În ansamblu, depășirea acestor limite concrete depinde de profesionalizarea continuă, diversificarea finanțării și stabilirea unor parteneriate reale și egale cu instituțiile statului.

Concluzii

Organizațiile neguvernamentale locale și think-tank-urile reprezintă un pilon important al procesului de aderare a Republicii Moldova la Uniunea Europeană. Ele au demonstrat capacitatea de a contribui simultan la două dimensiuni strategice: monitorizarea riguroasă a reformelor și consolidarea rezilienței comunitare la nivel local. Prin analize independente, rapoarte de monitorizare și proiecte practice, aceste organizații au compensat parțial limitările capacității administrative a statului, au crescut transparența și au implicat cetățenii în mod direct în parcursul european.

Rezultatele concrete obținute în ultimii ani, de la monitorizarea a zeci de capitole de negociere și elaborarea a sute de recomandări de politici, până la atingerea a peste 150.000 de beneficiari prin proiecte locale, confirmă ipoteza inițială a cercetării. Societatea civilă nu mai este doar un actor secundar, ci un partener strategic indispensabil în transformarea Republicii Moldova. Totuși, succesul pe termen lung depinde de depășirea provocărilor actuale: dependența de finanțarea externă, capacitatea administrativă limitată și cooperarea inegală cu autoritățile publice.

Perspectivele de dezvoltare sunt promițătoare dacă se vor consolida profesionalizarea sectorului, diversificarea surselor de finanțare și crearea unor mecanisme permanente de dialog structurat între societatea civilă, guvern și partenerii europeni. În ultimă instanță, reziliența comunitară și succesul integrării europene vor fi direct proporționale cu gradul de implicare reală și susținută a cetățenilor prin intermediul organizațiilor lor reprezentative.

În final, contribuția ONG-urilor locale și a think-tank-urilor la procesul de aderare a Republicii Moldova la Uniunea Europeană este una reală și valoroasă. Aceste organizații nu doar monitorizează reforme pe hârtie, ci ajută oameni concreți din comunități să simtă schimbarea, fie că vorbim de un sat care reușește să

se adapteze mai bine la secetă, de refugiați care primesc suport real sau de tineri care învață cum funcționează democrația europeană.

Societatea civilă a devenit unul dintre cele mai sincere și active motoare ale integrării europene în Moldova. Fără efortul lor constant, procesul ar fi mult mai lent și mai îndepărtat de nevoile reale ale oamenilor. Totuși, pentru ca acest rol să devină și mai puternic, este nevoie de mai multă susținere pe termen lung, mai puțină birocrație și o colaborare sinceră cu statul, nu doar formală.

Republica Moldova are șansa istorică de a construi un stat european nu doar prin legi la Chișinău, ci și prin comunități mai reziliente și mai unite la nivel local. Iar ONG-urile și think-tank-urile sunt deja parte importantă din această construcție.

CZU: 94(478:498)"1918/1925":351/354(478)"1918/1925"
OPEN ACCESS JOURNALS
CC BY

RECENZII

Nicolae Enciu, *Pe calea modernității europene: Basarabia în cadrul noii organizări administrative a României Întregite (1918-1925),* Târgu Mureș: University Press, 2025

Nicolae ENCIU, *On the path of european modernity: Bessarabia within the new administrative organization of Greater Romania (1918-1925)*, Târgu Mureș: University Press, 2025

Recent, la Editura University Press din Târgu Mureș, a apărut lucrarea semnată de profesorul dr. hab. Nicolae Enciu, *Pe calea modernității europene: Basarabia în cadrul noii organizări administrative a României Întregite (1918-1925)*. Monografia a fost realizată în cadrul și cu sprijinul financiar al proiectului „Trasee și convergențe culturale și naționale: Transilvania și Basarabia" (cod proiect: PN-IV-P8-8.3-ROMD-2023-0134), coordonat de conf. univ. dr. Mara Tătar-Dan**,** de la Facultatea de Științe și Litere „Petru Maior" a Universității de Medicină, Farmacie, Științe și Tehnologie „George Emil Palade" din Târgu Mureș, România.

Din punct de vedere structural, studiul cuprinde un argument în favoarea demarării cercetării, o introducere, trei capitole fundamentale organizate în subcapitole, concluzii, un tabel cronologic, o bibliografie selectivă, lista tabelelor și anexe alcătuite din documente relevante pentru tematica abordată. Privită dintr-o perspectivă simbolică, cartea constituie un omagiu adus administrației române interbelice**,** la centenarul adoptării Legii pentru unificarea administrativă a României Întregite, promulgată la 14 iunie 1925. Profesorul Nicolae Enciu, o personalitate notorie a cercetării istoriei românești interbelice, surprinde în paginile volumului cele mai importante dimensiuni ale proceselor de modernizare socială, politică, economică și culturală din Basarabia aflată sub administrație românească.

Capitolul I, intitulat „De la Basarabia rusească la Basarabia românească", oferă o incursiune amplă în istoria provinciei, începând cu anul 1812, momentul anexării acesteia de către Imperiul Rus. Așa cum subliniază autorul, în cei 106 ani de dominație țaristă, spiritul românesc din Basarabia nu a dispărut, ci a supraviețuit până în 1917, când prăbușirea dinastiei Romanov a favorizat afirmarea conștiinței naționale a românilor basarabeni. Acest proces a condus, în mod firesc, la realizarea idealului național prin Unirea Basarabiei cu România la 27 martie 1918. Finalul capitolului conține o analiză riguroasă a rolului și ponderii Basarabiei în statul român reîntregit, concluzia fiind aceea că, în primul deceniu interbelic, statul român a depus eforturi considerabile, orientate „preponderent spre consolidarea noii unități naționale, prin dezvoltarea echilibrată a tuturor ținuturilor României Întregite și prin sprijinirea industriei naționale".

Capitolul al II-lea, „De la unire la integrare și unificare", tratează o etapă esențială în evoluția Basarabiei. În noul cadru statal, administrația românească a urmărit, în primul rând, modernizarea vieții politice prin adoptarea modelului democrației liberale europene, materializat prin introducerea votului universal și a reprezentării proporționale în Parlament. O altă direcție fundamentală a fost implementarea politicilor de modernizare economică și socială, necesare unei provincii care, timp de peste un secol, fusese exclusă de la dinamica modernizării europene. Un moment decisiv în procesul de omogenizare administrativă a fost adoptarea, la 14 iunie 1925, a Legii pentru unificarea administrativă, act normativ ce a avut „un rol extrem de important în consolidarea unității politice, socio-economice și culturale a României interbelice". Deși criticată de opoziție, reforma s-a încadrat în spiritul democratic al epocii, introducând principiul descentralizării în organizarea administrației românești.

Capitolul al III-lea, „Revenirea Basarabiei în spațiul românesc de cultură și civilizație", este consacrat transformărilor structurale majore din provincie, analizate printr-o abordare istorico-statistică. Un rol esențial în procesul de modernizare l-a avut sistemul de învățământ, care a determinat creșterea numărului de elevi de la aproximativ 90.000 înainte de 1918 la aproape 400.000 la sfârșitul anilor '30. Mărturiile de istorie orală confirmă impactul pozitiv al școlii românești, sintetizat sugestiv în expresia „am făcut școală la români". De asemenea, integrarea Bisericii basarabene în viața bisericească a României Întregite a creat un cadru favorabil consolidării morale a societății și combaterii propagandei antiromânești. În colaborare cu învățătorii, clerul și-a adus prinosul la culturalizarea populației. Deși Unirea a influențat pozitiv și viața cotidiană, poziționarea geopolitică a Basarabiei a expus România, în 1940, unui grav fapt împlinit. Reanexarea Basarabiei și a nordului Bucovinei de către URSS, la 28 iunie 1940, a întrerupt brutal procesul de transformare a celei mai vulnerabile provincii din Regatul României într-un spațiu racordat la valorile europene.

În concluziile generale, autorul subliniază că, dincolo de calomniile propagate atunci și reluate până astăzi, alternativa unirii cu România poate fi analizată

prin comparație cu experiența RASS Moldovenești (1924-1940), marcată de colectivizare forțată, foamete, deportări și represiuni staliniste. Astfel, profesorul Nicolae Enciu combate argumentele pseudoștiințifice ale celor care susțin teza „răului absolut" declanșat în Basarabia după 1918. Istoria nu se scrie la modul condițional, însă exemplul RASSM rămâne edificator prin contrast.

Volumul se încheie cu un tabel cronologic ce cuprinde principalele evenimente din perioada 27 martie 1918-12 decembrie 1928, data desfășurării alegerilor parlamentare din România. Bibliografia se sprijină pe documente de arhivă din România și Republica Moldova, culegeri de documente, statistici, legislație, monografii și studii de specialitate. Cele 12 tabele sintetizează date relevante privind evoluția social-economică, culturală și politică a Basarabiei interbelice, iar anexele – documente dactilografiate – consolidează demonstrația autorului.

În concluzie, studiul *Pe calea modernității europene: Basarabia în cadrul noii organizări administrative a României Întregite (1918-1925)* reprezintă o contribuție științifică valoroasă și așteptată, care oferă o sinteză riguroasă a proceselor de integrare și modernizare a Basarabiei. Având în vedere caracterul încă restrâns al cercetărilor dedicate acestui subiect, lucrarea profesorului Nicolae Enciu se impune ca un reper important. Profităm de această ocazie pentru a-i adresa sincere felicitări autorului pentru efortul intelectual concretizat în apariția acestui volum.

Alexandru Molcosean[*]

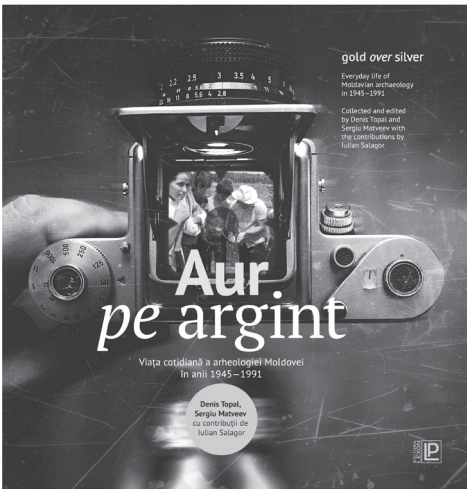
* **Alexandru Molcosean**, alexandru.molcosean@sti.usm.md, doctor în istorie, ORCID: 0000-0001-7480-2602, cercetător științific la Institutul de Istorie al USM, https://ror.org/0475kvb92.

CZU: 902/904(478)''1945/1991''

OPEN ACCESS JOURNALS CC BY

Aur pe argint. Viața cotidiană a arheologiei Moldovei în anii 1945–1991, editat de D. Topal, S. Matveev, cu contribuții de Iulian Salagor, Chișinău: Lexon-Prim, 2024

Gold On Silver. The everyday life of Moldovan archaeology in the years 1945–1991, Edited by D. Topal, S. Matveev, With Contributions By Iulian Salagor, Chișinău: Lexon-Prim, 2024

Viața cotidiană este o componentă importantă a vieții sociale, prezentând aspecte ce țin de obiceiuri de zi cu zi, alimentație, vestimentație, locuință etc. Cercetarea și analiza acestor aspecte contribuie la conturarea unei imagini complete a comunităților din diverse perioade, evidențiind anumite particularități specifice. Lucrarea elaborată de D. Topal, S. Matveev, cu contribuția lui Iulian Salagor, „*Aur pe argint. Viața cotidiană a arheologiei Moldovei în anii 1945–1991"* este un aport valoros la cunoașterea cotidianului arheologului, omului de știință, în diferite ipostaze: la săpături, în laborator și/sau muzeu, la conferințe și în timpul liber, într-o perioadă marcată profund de evenimente politice și de ideologia comunistă. Sursa vizuală a fost explorată pe deplin.

Lucrarea este structurată în *Introducere, Studiu,* prezentate în limba română și limba engleză, și *Album fotografic*, la care se adaugă *Abrevieri, Biblografie* și *Indice de nume*. *Cuvântul înainte* la lucrare este semnat de acad., dr. habilitat Gh. Postică.

În *Introducere* este făcută o incursiune în istoriografia istoriei cercetărilor arheologice, stabilind drept punct de plecare pentru cercetările arheologice din RSSM ziua de 30 iunie 1946. Scopul lucrării este de a readuce în circulație numele personalităților notorii din domeniu, celor care au pus bazele arheologiei și au contribuit la dezvoltarea ei, dar și a prezenta viața cotidiană a arheologului.

Studiul este compus din trei texte care elucidează trei etape de evoluție a cercetărilor arheologice din RSSM în perioada 1946-1991. În *Începuturile arheologiei în RSSM (anii 40-50)* se prezintă discuțiile despre necesitatea dezvoltării arheologiei și constituirea sectorului de Istorie și Arheologie în cadrul Institutului Moldovenesc de Istorie, Economie, Limbă și Literatură, enumerând obiectivele acestuia, dar și evoluția în contextul istoric al epocii. Începutul cercetărilor arheologice, în opinia autorilor, bazată pe documente de arhivă, a fost inițiat de organele de partid, aducând în calitate de experți specialiști din centrele științifice ale URSS. Editorii relatează despre primele sondaje de verficare și despre primele cercetări. Totodată, ei menționează că în 1957 „pe lângă Sectorul de Arheologie al IILL al AȘM au fost puse bazele unui Muzeu de Arheologie".

În compartimentul *Formarea primei generații de arheologi din RSSM (anii 60)* este prezentată contribuția diferitor cercetători la studierea etapelor preistorice, menționandu-se, că în 1961 Ion Hâncu a susținut teza de doctor în domeniul arheologiei, fiind primul arheolog doctor în științe, originar din RSSM. Editorii prezintă și siturile cercetate în această perioadă: Alcedar, Echimăuți, Lucașeuca, Hansca etc.

În *A doua generație de arheologi din RSSM (anii 70-80*) se accentuează importanța realizării celor 8 volume ale Hărții Arheologice a RSSM (1973-1976), ce cuprind siturile arheologice de până în sec. al XVII-lea, contribuția cercetătorilor la studierea culturilor preistorice, antice și medievale timpurii etc.

Albumul fotografic, care constituie miezul lucrării, este clasificat în 4 părți: *1949-1959, 1960-1969, 1970-1979, 1980-1991.* Problematica reflectată este destul de diversă și poate contribui nu doar la prezentarea vieții arheologului, dar și la sublinierea specificului vieții de după 1945. Astfel, sursele vizuale prezintă atât activitatea în teren a arheologilor, cât și în afara acestuia: imagini de la șantiere, inclusiv, descoperirea artefactelor, identificarea și clasificarea acestora etc. (imaginile 1, 2, 18, 21, 22, 31), săpăturile-sondaj (98-100, 113-116, 190-194, 252-261 etc.) și săpături (285-303, 365-372, 459-470, 537-539, de la Soroca - 156-161 etc.), artefactele descoperite – diverse vase, amfore, podoabe, torquesul de aur, aurul scitic (25 - din tumulul de lângă Zâmbrești, 37 - din înmormântarea de lângă Nădușita, 102-103, 108, 358, 397-402, 406, 429, 452-453), restaurarea artefactelor (31 - în Laboratorul de Arheologie în 1957, 173, 373), paricipareа la diferite simpozioane științifice, precum Seminarul arheologic sovieto-român din 1957, Simpozionul sovieto-american în probleme ale Paleoliticului (51-53, 61-65, 571-575), expoziții și colecții (27-28, 79-80, 347, 480, 553, 555, 559). Sunt prezentate diversele

condiții meteorologice în care au activat arheologii, și pe arșiță, și pe zăpadă (1, 2, 21, 22, 379-382). O categorie de imagini se referă la petrecerea timpului de odihnă (32, 56-58, 87-89, 364, 458, 541), sărbători – Ziua Arheologului (482, 495), condițiile de cazare în corturi (116-137-139) și alimentația arheologilor (69-118, 123, 131, 141, 275, 336, 487, 562). Printre fotografii sunt și cele care arată implicarea elevilor și tinerilor (16, 38, 46-47, 83-85, 387, 516). Cele mai numeroase fotografii sunt cele ale arheologilor și cercetătorilor cu renume, atât din RSSM, cât și din România și din centrele academice ale URSS, portrete individuale și de grup, reprezentându-i pe N. A. Chetraru, G. D. Smirnov, C. Nicolaescu-Plopșor, T.G. Movsha, V. Capitanu, V. I. Marchevici, M. Petrescu-Dâmbovița, R. Vulpe, Gh. Cebotarenco, G. Sergeev, G.V. Grigoryeva, I. Rafalovici, I. Borziac, I. Hâncu, A. David, P. Boriskovski, N. Shmagliy, N. Skakun, G. Anisyiutkin, L.Polevoi, P. Bârnea, V. Lăpușnean, I. Niculiță, N. Serova, V. Haheu, M. Kașuba, V. Zelenciuc, Z. Șofranschi, A. Levinschi, V. Dergaciov, Gh. Postică etc.

O serie de fotografii prezintă realitatea cotidiană a societății: imaginea localităților – Duruitoarea Veche, Budești, Otaci, Hansca, Butuceni, Trebujeni etc. (66, 80, 92, 101, 180, 276), casele tradiționale din sate (14, 262), fântânile (40), ocupațiile – de ex., oieritul (191), mijloacele de transport de epocă (9-12, 48, 56,146, 166-167, 182 etc.), vestimentația caracteristică perioadei respective (8, 7, 14, 194 etc.).

Recomandăm lucrarea în calitate de sursă de cercetare a cotidianului în perioada 1945-1991, dar și ca punct de plecare în studierea aspectelor din viața cotidiană a altor categorii de cercetători, inclusiv, din domeniul istoriei, arhivisticii, muzeisticii etc.

*Alina Felea**

* **Alina Felea**, alina.felea@sti.usm.md, doctor habilitat în istorie, ORCID: 0000-0002-7449-0001, cercetător științific principal la Institutul de Istorie al USM, https://ror.org/0475kvb92.

CZU: 929.6:929.9(478)

OPEN ACCESS JOURNALS

Silviu Andrieș-Tabac, *Stema, drapelul și imnul Republicii Moldova. O cronică a adoptării și consacrării*, Chișinău: Lexon-Prim, 2025

Silviu Andrieș-Tabac, *The coat of arms, flag, and anthem of the Republic of Moldova: A chronicle of their adoption and consecration*, Chișinău: lexon-prim, 2025

La aniversarea a 35-a de la adoptarea Drapelului de Stat și a Stemei de Stat ale Republicii Moldova și la cea de-a 30 de la adoptarea celui de-al doilea imn de stat „Limba noastră", istoricul și heraldistul Silviu Andrieș-Tabac aduce un omagiu simbolurilor statale prin publicarea lucrării *Stema, drapelul și imnul Republicii Moldova. O cronică a adoptării și consacrării*. Studiul de față, deosebit de relevant pentru cercetarea arealului simbolistic, istoric și socio-politic al Republicii Moldova, sintetizează preocupările autorului din ultimii ani. Totodată, apariția monografiei coincide cu împlinirea a 30 de ani de activitate a Comisiei Naționale de Heraldică de pe lângă Președintele Republicii Moldova, organism specializat care coordonează și reglementează politica de elaborare și utilizare a însemnelor heraldice, vexilologice, faleristice și uniformistice ale statului, ale unităților teritoriale și ale tuturor persoanelor fizice și juridice.

Din punct de vedere structural, lucrarea cuprinde un cuvânt-înainte, semnat de Ion Hadârcă, membru corespondent al Academiei de Științe a Moldovei și unul dintre promotorii mișcării de renaștere a conștiinței naționale din fosta RSS Moldovenească. După o notă introductivă a autorului, studiul este organizat în trei capitole dedicate fiecărui simbol de stat, urmate de concluzii, încheiere și o bibliografie selectivă constituită din 181 de surse istoriografice, care reflectă un amplu și divers aparat istoriografic.

În capitolul I, intitulat *Drapelul de Stat al Republicii Moldova*, autorul analizează pe larg etapele apariției și adoptării Tricolorului. În contextul avântului mișcării naționale de la sfârșitul anilor '80 ai secolului al XX-lea din RSS Moldovenească, revendicarea revenirii la alfabetul latin și la limba română a fost exprimată public printr-un simbol românesc inconfundabil – Tricolorul. Utilizarea acestuia a devenit un laitmotiv al cenaclurilor literare organizate la Chișinău, al manifestărilor publice „tolerate" de autoritățile vremii, precum și al publicațiilor

științifice și de popularizare a istoriei spațiului dintre Prut și Nistru. Aspirațiile pro-simboluri naționale ale populației implicate în mișcarea de emancipare s-au concretizat prin instituirea, la 19 octombrie 1989, a Comisiei Prezidiului Sovietului Suprem al RSS Moldovenești pentru studierea simbolicii statal-naționale. În cele din urmă, la 27 martie 1990, Comisia a emis verdictul privind drapelul RSS Moldovenești: un tricolor vertical albastru-galben-roșu, având în centru stema de stat, menită să diferențieze drapelul de cel al României. Arborarea oficială a Tricolorului, la 27 aprilie 1990, de către Gheorghe Ghimpu pe clădirea Sovietului Suprem al RSS Moldovenești a produs un impact emoțional profund, rămas viu în memoria martorilor oculari.

Deși autoritățile RSS Moldovenești au acceptat compoziția tricoloră românească în detrimentul bicolorului sovietic, opoziția politică a alimentat sentimente românofobe și chiar moldofobe în societate. În unele localități, Tricolorul a fost ignorat, populația intimidată, iar autoritățile din Tiraspol și Bender au continuat să afișeze exclusiv simbolica URSS. La 31 august 1990 au fost înregistrate cazuri de profanare a drapelului tricolor în orașele Ceadâr-Lunga, Maiac, Slobozia, Bender și Bălți – manifestări ce reflectau frustrări ideologice într-o societate aflată pe calea suveranității și independenței.

După proclamarea independenței, problema drapelului a fost reglementată printr-un ansamblu de acte legislative care stabileau normele de utilizare a simbolurilor statale, parametrii tehnici de realizare și regulile de afișare a culorilor naționale pe eșarfe, cocarde și alte însemne. Cu toate acestea, drapelul continuă să fie, periodic, ținta unor dispute politice alimentate de exponenți ai unui „moldovenism" radical.

Capitolul II, consacrat *Stemei de Stat a Republicii Moldova*, descrie un proces îndelungat și complex de identificare a simbolurilor apte să reprezinte statul ca entitate cu tradiție românească și valori latine. Spre deosebire de cazul drapelului, unde consensul asupra Tricolorului a fost relativ rapid, elaborarea stemei a presupus ample dezbateri și concursuri publice, deschise artiștilor plastici, specialiștilor și cetățenilor din RSS Moldovenească, din alte republici ale URSS și din străinătate.

Criteriile esențiale vizau reflectarea tradiției istorice, simbolizarea suveranității de stat și afirmarea principiilor democratice. Concursul a suscitat un interes deosebit, fiind depuse aproximativ 130 de proiecte. În urma unei competiții intense, proiectul realizat de Gheorghe Vrabie, în colaborare cu Maria Dogaru, doctor în istorie, vicepreședinte al Comisiei Naționale de Heraldică, Genealogie și Sigilografie a Academiei Române, a fost desemnat câștigător. Stema de Stat a fost adoptată prin Legea RSS Moldova nr. 337-XII din 3 noiembrie 1990. Procesul de elaborare a stemei a reprezentat un veritabil liant social, implicând presa, mediul academic, artiștii plastici, clasa politică și largi segmente ale populației. După cum subliniază autorul, „niciun alt subiect nu a fost soluționat în Republica Moldova printr-un dialog atât de sincer între putere, știință și popor" (p. 68).

Capitolul III este dedicat *Imnului de Stat al Republicii Moldova*. Între anii 1988-1991, mai multe cântece patriotice au funcționat ca imnuri neoficiale: Când a fost să moară Ștefan; Deșteaptă-te, Române!; Limba noastră; Cântec de unire ș.a. La nivel instituțional, problema imnului a fost discutată în ședința Uniunii

Compozitorilor din 4 mai 1990, când majoritatea membrilor a susținut cântecul istoric Deșteaptă-te, Române!, pe versuri de Andrei Mureșanu și muzica lui Anton Pann, drept imn de stat. La 27 august 1991, Parlamentul Republicii Moldova a aprobat oficial acest imn.

Entuziasmul nu a durat însă mult. Începând cu sfârșitul anului 1991, s-a manifestat un curent antidemocratic și antiromânesc care a vizat direct imnul. La 7 iunie 1994, Parlamentul a abrogat imnul, înlocuindu-l provizoriu cu alt cântec istoric – Limba noastră, motivând că vechiul imn nu reflecta independența statului și aspirațiile poporului spre prosperitate. După organizarea unui concurs boicotat de societatea civilă și intelectualitatea de creație, la 22 iulie 1995 a fost adoptată Legea nr. 571-XIII, prin care Limba noastră (versuri de Alexei Mateevici, muzica de Alexandru Cristea, aranjament de Valentin Dînga) a devenit noul imn oficial al Republicii Moldova. Imnul a continuat să fie contestat de anumite forțe politice, mai ales după 2002, prin apariția unor pseudo-analize imnologice promovate de susținători ai Partidului Comuniștilor. După schimbarea guvernării în 2009, a urmat o consolidare a simbolurilor de stat și adoptarea unor noi legi privind drapelul, stema și simbolurile publice. Legea privind Imnul de Stat rămâne însă depășită din punct de vedere moral, fapt ce determină autorul să propună direcții de cercetare pentru armonizarea legislației naționale cu normele internaționale.

În compartimentul *Considerații finale*, autorul realizează o sinteză a procesului de adoptare și consacrare a simbolurilor statale și analizează două cazuri relevante pentru mentalul colectiv de orientare moldovenistă din Republica Moldova: documente secrete din 1990, ulterior declasificate, care contestau caracterul incluziv al simbolurilor, și o scrisoare adresată președintelui Mircea Snegur de academicianul Artiom Lazarev (scrisă după 1991 și publicată abia peste cinci ani), care sublinia caracterul nerezolvat al problemei simbolisticii de stat pentru o Moldovă care nu ar fi românească din punct de vedere etnic. Aceste exemple evidențiază persistența unei teme sensibile, ce reclamă reflecție și responsabilitate politică și intelectuală.

Lucrarea semnată de Silviu Andrieș-Tabac oferă o perspectivă amplă și coerentă asupra etapelor de constituire a simbolurilor naționale ale Republicii Moldova. Totodată, valorificarea extensivă a diverselor surse documentare, în limita accesibilității acestora, a făcut posibilă reconstituirea celor mai importante momente din parcursul simbolic al tânărului stat. În contextul implicării factorului politic în procesul de adoptare a noilor simboluri, autorul analizează cu minuțiozitate și o serie de aspecte mai puțin cunoscute publicului larg, oferind, în același timp, repere și direcții pentru cercetări viitoare. Acestea vizează aprofundarea faptelor și circumstanțelor care au stat la baza adoptării drapelului, stemei și imnului Republicii Moldova. Adresăm sincere felicitări autorului pentru efortul susținut și determinarea de a realiza acest volum de referință, indispensabil pentru studierea istoriei simbolurilor Republicii Moldova.

Alexandru Molcosean[*]

[*] **Alexandru Molcosean**, alexandru.molcosean@sti.usm.md, doctor în istorie, ORCID: 0000-0001-7480-2602, cercetător științific la Institutul de Istorie al USM, https://ror.org/0475kvb92.

CZU: [94:321.64]:323.281(478)''1917/1989''

OPEN ACCESS JOURNALS CC BY

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

PRIMUL CONGRES NAȚIONAL AL MEMORIEI. CHIȘINĂU, 28 IUNIE 2025

THE FIRST NATIONAL CONGRESS OF MEMORY. CHIȘINĂU, JUNE 28, 2025

În data de 28 iunie 2025, la Palatul Republicii din Chișinău, a avut loc primul Congres Național al Memoriei – eveniment de importanță istorică și simbolică pentru Republica Moldova, dedicat comemorării victimelor represiunilor politice comise de regimul totalitar-comunist în perioada 1917 și 1989. Congresul a reunit peste 450 de participanți – supraviețuitori ai deportărilor și represiunilor politice, urmași ai victimelor, istorici, cercetători și cadre didactice, reprezentanți ai autorităților publice, ai instituțiilor muzeale și culturale, ai organizațiilor societății civile, precum și ai corpului diplomatic acreditat în Republica Moldova. Principalii organizatori instituționali ai evenimentului au fost Ministerul Culturii, Ministerul Educației și Cercetării, Asociația Foștilor Deportați și Deținuți Politici din Moldova, Institutul de Istorie al Universității de Stat din Moldova, Muzeul Național de Istorie a Moldovei și Consiliul Consultativ Interministerial pentru Memoria Represiunilor Politice (în continuare, Consiliul Memoriei), cel din urmă înființat la începutul anului 2025 pentru coordonarea politicilor memoriale în Republica Moldova.

În deschiderea lucrărilor Congresului, Președintele Parlamentului Igor Grosu, a accentuat importanța conjugării eforturilor în edificarea unei culturi a memoriei în Republica Moldova: „*În toate localitățile, trebuie să facem tot posibilul să fie un muzeu, să fie o placă de comemorare, să continuăm să desecretizăm arhivele*".

Sergiu Prodan, Ministrul Culturii, în discursul a subliniat că evenimentul reprezintă deopotrivă un exercițiu de rememorare a unui trecut dureros și o expresie a angajamentului colectiv pentru reconstrucția identitară. El a vorbit despre tragediile colective ale foametei organizate, deportărilor și represiunilor sistematice care au vizat elitele culturale și comunitățile tradiționale, afirmând că memoria nu este un simplu exercițiu al trecutului, ci o condiție a demnității naționale. „Astăzi deschidem nu doar un Congres, ci o rană adâncă a istoriei noastre – o rană care încă sângerează în sufletul acestui popor. Cum putem vorbi despre viitor, când trecutul nostru recent este încă învăluit în tăcerea impusă de

dictatură?", a remarcat Sergiu Prodan, în deschiderea evenimentului. În discursul său, ministrul a lansat un apel la păstrarea și transmiterea memoriei istorice prin educație, cultură, artă și politici publice dedicate: „Memoria devine un act de rezilienţă într-o lume în care regimurile autoritare renasc și în care istoria este din nou manipulată. Adevărul nu poate fi ars, deportat, înfometat. Astăzi, aici, împreună, îi dăm voce, în numele celor care nu au mai avut ocazia să vorbească, în numele celor care au fost reduși la tăcere, în numele viitorului care merită să fie clădit pe adevăr."

În același spirit, Ministrul Educației și Cercetării, Dan Perciun, a anunțat introducerea tematicii represiunilor comuniste în curricula școlară. În conformitate cu *Planul de acțiuni pentru anii 2025-2028 privind promovarea culturii memoriei victimelor represiunilor comise de regimul totalitar-comunist pe teritoriul Republicii Moldova în perioada 1917-1989*, elevii vor avea acces la manuale și ghiduri didactice actualizate, inclusiv în școlile alolingve, vor fi organizate stagii de formare pentru profesori, expoziții, concursuri tematice, podcasturi, activități extracurriculare dedicate victimelor regimului comunist, proiecte pentru digitalizarea arhivelor și dezvoltarea unui muzeu virtual dedicat represiunii etc. „Ne-am adunat astăzi, în cadrul primului Congres al Memoriei, nu doar pentru a evoca un trecut dureros, ci pentru a reafirma o responsabilitate comună, aceea de a păstra vie memoria victimelor regimului comunist-totalitar și de a transforma această memorie într-un fundament al demnității și rezilienței noastre, ca societate. În Basarabia, regimul comunist nu a fost doar o guvernare, a fost o ruptură violentă în însăși fibra societății. [...] Avem obligația să le explicăm copiilor noștri ce s-a întâmplat, să nu mai acceptăm niciodată minciuna ca politică de stat." Ministrul Educației și Cercetării a afirmat că asumarea memoriei nu este doar un gest moral, ci o necesitate civică pentru ca tânăra generație să înțeleagă adevărul istoric și să contribuie la prevenirea repetării tragediilor trecutului.

La Congres s-a subliniat actualitatea *Planului de Acțiuni pentru anii 2025-2028*, aprobat de Guvernul Republicii Moldova, privind promovarea culturii memoriei victimelor represiunilor comuniste. Acest plan strategic a inclus măsuri de sprijinire a cercetărilor istorice, conservare a patrimoniului memorial, edificare de monumente, elaborare de politici educaționale, organizarea evenimentelor culturale și întărirea cooperării internaționale în domeniul culturii europene a memoriei.

În cadrul sesiunilor tematice ale Congresului s-au discutat subiecte esențiale, precum rolul educației în transmiterea memoriei, importanța documentării științifice a crimelor regimului totalitar, necesitatea modernizării cadrului legislativ privind reabilitarea victimelor și combaterea negării sau relativizării crimelor comunismului.

Președintele Asociației Foștilor Deportați și Deținuți Politici, Alexandru Postica, a pledat pentru crearea unei instituții dedicate memoriei represiunilor politice, care să coordoneze activitățile de cercetare, arhivare, educație și sprijin comunitar. Tot el a subliniat că rețeaua locurilor memoriei din Republica Moldova – gările de unde au pornit eșaloanele cu deportați în Siberia și Kazahstan,

edificiile fostelor închisori comuniste, gropile comune de la locurile execuțiilor, troițele înălțate victimelor deportării, foametei și represiunilor politice, precum și memorialele în amintirea luptătorilor din rezistența anticomunistă – trebuie cartografiată, protejată și pusă în valoare ca patrimoniu istoric și identitar.

Evenimentul s-a încheiat cu adoptarea *Rezoluției Congresului Național al Memoriei*, care a consfințit angajamentul colectiv de a transforma suferința în cunoaștere, iar comemorarea într-o practică democratică. În acest demers, participanții la Congres au solicitat inițierea unui proiect legislativ privind incriminarea negării crimelor comunismului sau contestării în public a crimelor regimului totalitar-comunist ori a efectelor acestuia. La fel, s-a solicitat evaluarea ex-post a Legii nr. 1225/1992 privind reabilitarea victimelor represiunilor politice, cu scopul modernizării cadrului juridic și extinderii drepturilor celor afectați. S-a recomandat crearea unei instituții naționale dedicate memoriei victimelor regimului totalitar-comunist, cu rol de coordonare în cercetare, arhivare, educație și sprijin comunitar, inclusiv juridic. Participanții și-au exprimat determinarea de a colabora instituțional și civic pentru promovarea unei memorii responsabile, pentru apărarea demnității victimelor și pentru consolidarea valorilor democratice. Într-un context regional și internațional marcat de propagandă și război informațional, cultura memoriei este percepută ca un act de justiție istorică, dar și ca un instrument al coeziunii societale, al rezistenței în fața resentimentului imperial.

Congresul Național al Memoriei a beneficiat de sprijinul și implicarea activă a numeroase instituții publice, autorități ale administrației publice centrale și locale, organizații ale societății civile, instituții culturale și de cercetare, precum și a comunităților de victime și urmași ai represiunilor politice, reunite de obiectivul comun al cunoașterii și asumării trecutului, al păstrării memoriei victimelor regimului totalitar-comunist și al consolidării valorilor democratice. Participanții la Congres au avut posibilitatea vizitării unui șir de expoziții tematice itinerante, organizate de Muzeul Național de Istorie a Moldovei, alături de o serie de muzee raionale și locale care au prezentat mărturii ale supraviețuitorilor represiunilor politice și deportărilor în masă din RSS Moldovenească.

Organizatorii Congresului Național al Memoriei și-au asumat continuarea acestui demers, cu obiectivul de a transforma Congresul într-un forum periodic de reflecție și acțiune în domeniul politicilor memoriale.

Astfel, la trei decenii și jumătate de la sfârșitul regimului comunist, într-un context marcat de eforturile de recuperare a adevărului istoric și de consolidare a culturii memoriei, Republica Moldova a făcut un pas esențial în asumarea instituțională a trecutului său traumatic, Congresul Național al Memoriei fiind o manifestare a voinței de a construi o societate întemeiată pe adevăr, justiție și demnitate.

*Virgiliu Bîrlădeanu**

* **Virgiliu Bîrlădeanu**, virgiliu.birladeanu@sti.usm.md, doctor în istorie, ORCID: 0000-0001-6037-1848, șef de secție la Institutul de Istorie al USM, https:// ror.org/0475kvb92.